Ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

غازي امان الله خان

د افغانستان د خپلواکۍ ستوری

PROPERTY OF ARIC Established 1988

د مقالو ټولګه

لیکوالان

بیلابیل

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کتاب ځانګړني:

د کتاب نوم	:: **غازي امان الله خان، د افغانستان د خپلواکۍ ستوری** (د مقالو ټولګه)
لیکوال	:: ببلابیل
خپرندوی	:: د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه ـ جرمني
چاپ کال	:: ۱۳۸۴ ل (۲۰۰۵ ع)
چاپ شمېر	:: ۱۰۰۰ ټوکه
د خپرونو لړ	:: (۷۲)
کمپوز	:: ذبیح الله شفق
د چاپ زیار	:: سید عبدالله پاچا

چاپ او کمپیوټر ځی

د دانش خپرندویې ټولنې تخنیکي څانګه ـ پېښور

Tel:+92-91-2564513/Email:danish2k2000@yahoo.com

فهرست

گڼه	سرلیك	لیکوال ویناوال	مخگڼه
۱.	سریزه	خپرندویه ټولنه	۱
۲.	د ټولنې د مشرتابه جرګې په استازیتوب پرانېستونکې وینا	زرین انځور	۳
۳.	اماني دوره ـ د افغاني رنسان دوره	لیکوال: احسان الله د افغانستان ژباړن: پروفېسر ډاکټر محمد اکبر وردګ	۱۲
۴.	نقش روحانیت بنیادگرا در ضدیت با تجدد گرایي رژیم اماني	کاندیدای اکادمیسن سیستانی	۳۲
۵.	اعلحضرت امان الله خان او افغانستان ته د هندي مسلمانانو هجرت	ډاکټر عبدالعلي ارغنداوی	۷۹
۶.	خاطرات آخرین سالهای زنده گی شاه امان الله در اروپا	هندیه د افغانستان	۱۰۴
۷.	اقدامات شاه امان الله در زمینهء اصلاحات اجتماعی و عکس العمل های مردم	داکتر محمد اکرم عثمان	۱۰۹
۸.	امیر امان الله خان د پښتنو او پښتون په نظر کې	پروفېسر ډاکټر وقار علي کاکاخېل	۱۲۲
۹.	اماني دوره او په افغانستان کې د ملت جوړونې بهیر	محمد انعام واك	۱۶۶
۱۰.	د اعلیحضرت امان الله خان د اصلاحاتو د ناکامېدلو علتونه	عبدالباري جهاني	۱۸۲
۱۱.	غازي امان الله خان او مدرنېزم	محمد اکبر کرګر	۱۹۷
۱۲.	په اماني پېر کې د لرغونو څېړنو	پوهنوال رسول باوري	۲۲۹
۱۳.	اماني عصر او لویې جرګې	محمد معصوم هوتك	۲۴۱
۱۴.	فرهنګي شاه امان الله	یوسف هېواد دوست	۲۷۳
۱۵.	غازي امان الله خان ـ هغه څوك چې افغانستان یې خپلواك کړ (په انګلیسي ژبه)	پروفیېسر ډاکټر اسلم سید	۳۰۹

سریزه

تېر کال (۲۰۰۴ع) د اګست په ۲۱ نېټه د جرمني د کولن په ښار کې د افغانستان د کلتوري ودې ټولنې له خوا د افغانستان د خپلواکۍ د پنځه اتيايمې کاليزې په وياړ د "غازي امان الله خان ـ د افغانستان د خپلواکۍ ستوری" په نوم يو علمي سيمينار جوړ شوی و. په همدغه ورځ د ننګرهار په تاريخي ښار جلال آباد کې هم د ټولنې او د ننګرهار د ځوانانو په همت يوه درنه غونډه جوړه شوې وه. موږ په همغه سيمينار کې ژمنه کړې وه، چې د مقالو ټولګه به يې په نږدې راتلونکي کې خپروو.

د خوښۍ ځای دی، چې د ياد شوي سيمينار د مقالو هغه ټولګه د افغانستان د تاريخ د يو بل وياړ هوتکي پاڅون د پيلامې د درې سومې کاليزې د جشن په مناسبت

چاپېږي او د افغانستان د تاریخ مینه والو ته وړاندې کېږي.

په دغه ټولګه کې د سیمینار دوه مهمې مقالې، چې یوه یې د ښاغلي ډاکټر عبدالصمد حامد او بله یې د ښاغلي پوهاند ډاکټر محمد حسن کاکړ له خوا لیکل شوې وه، نه دي شاملې. هغه دواړه مقالې د حجم له کبله دواړه د جلا جلا رسالو په بڼه له همدغې ټولګې سره په یو وخت کې د چاپ پر ګانه سنبالېږي.

موږ هیله لرو، چې ددې سیمینار مقالې د غازي امان الله خان د ژوند، شخصیت او دغه راز د اماني دورې د بېلابېلو اړخونو په اړه د یو لړ مهمو موادو په توګه خپل ارزښت ولري. هیله ده دا مقعالې ددې دورې د راسپړنې او څېړنې په لړ کې تاسو ته نوي ټکي ولري او ددغې دورې د ځینو تیارو اړخونو په څرګندونه او روښانولو کې خپله ونډه ولري. دغه ټولګه به د اماني دورې په ښه تشریح او هر اړخیز سپړنه کې خپل ارزښت ولري.

په درناوی
د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه
جرمني ـ د کولن ښار
د ۲۰۰۵ کال د اپریل ۲۱مه

د ټولنې د مشرتابه جرگې په استازيتوب

د ښاغلي زرين انځور

پرانيستونکې وينا

د لوی او مهربان خدای په نامه

درنو هېوادوالو،
قدرمنو مشرانو،
پتمنو خوېندو او وروڼو،

د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه ځان نېکمرغه گڼي، چې د افغانستان د سياسي خپلواکۍ د بېرته گټلو او د پاچا امان الله خان د واکمنۍ د پنځه اتيايمې کاليزې په وياړ ددغه علمي سيمينار او درنې غونډې کوربنه ده، چې د غازي امان الله خان د سترو ملي خدمتونو په وياړ او درنښت جوړه شوې ده.

تر هرڅه دمخه د ټولنې د ټولو غړيو او د مشرتابه

جرګې په استازيتوب تاسو ټولو دوستانو ته د زړه له کومې ښه راغلاست وايم. کور مو ودان چې له ليرې او نږدې ځايونو مو په دغه ملي غونډه کې د ګډون له امله پرځان ستونزې منلې دي. موږ ځانونه بختور ګڼو، چې په دغه مهم ملي مناسبت ستاسو کوربانه يو.

ټولنه، په ځانګړې توګه د اعلحضرت غازي امان الله خان د کهول چې د ټول افغان اولس د درناوی وړ کهول دی، د دوو راپاتې نښو د غازي امان الله خان د زوی ښاغلي شهزاده احسان الله د افغانستان او د غازي امان الله خان د لور محترمې شهزادګۍ هنديه د افغانستان د راتګ له امله او د خپلو هېوادوالو په دغه درنه غونډه کې د دوی د ګډون له کبله ځان نېکمرغه ګڼي او له دوی څخه د راتګ له امله مننه کوي.

همدارنګه له ټولو هغو درنو پوهانو او څېړونکو څخه مننه کوو، چې ددغې غونډې په مناسبت يې مقالې ليکلي او له ليرې او نږدې ځايونو يې دې تاريخي سيمنار ته تشريف راوړی دی.

له هغو ګڼ شمېر نورو دوستانو، ليکوالو، مؤرخينو او څېړونکيو هم مننه کوو، چې زموږ په سپارښتنه يې دې سيمينار ته مقالې ليکلي، خو د ځانګړو معاذيرو له کبله په دې نه دي توانېدلي، چې دلته ځانونه راورسوي. د

هغوی درنې مقالې به دې سیمینار د مقالو په مجموعه کې په بشپړه توګه چاپ او خپرې شي. له تاسو ټولو دوستانو هم مننه کوو، چې مو ددې ملي ـ افغاني ویاړلي مناسبت د درنښت لپاره په دې غونډه کې ګډون کړی دی.

زموږ په نظر اماني دوره او خپله پاچا امان الله خان د افغانستان په تاریخ کې او د افغاني ټولنې د ښې پېژندنې په لړ کې ځانګړی ارزښت لري. امان الله خان یو داسې افغان واکمن و، چې نه یوازې د افغانستان د خپلواکۍ د بېرته ګټلو د مبارزو او سربښندنو اتل دی، ددې په څنګ کې د افغانستان په تاریخ کې یوازینی واکمن دی، چې د افغاني ټولنې د اساسي پرمختګ لپاره یې متې راونغاړلې او د نړۍ له نویو پرمختګونو سره یې د همګامه کېدو لپاره یو شمېر بنسټیز کارونه ترسره کړل. د افغانستان د صنعتي کېدلو، مدني کېدلو او په هېواد کې د عصري ښوونې او روزنې د ودې لپاره یې د ستاینې وړ هلې ځلې وکړلې، دغه راز د دیموکراسۍ او اولسواکۍ د پلي کېدو لپاره مقدماتي پروګرامونه جوړ او عملي شول، په تېره بیا د افغاني ښځو د حقوقو د ترلاسه کولو لپاره هڅې پیل شوې. په دغه دوره کې د لومړي ځل لپاره د دیموکراسۍ د اصولو په رڼا کې

لومړنی اساسي قانون او نور ګڼ شمېر قوانین تصویب شول.

موږ په دې باور یو چې ددې دورې څېړل او په تېره بیا د اماني واکمنۍ د سقوط پر عواملو تمېدل او څېړل یې، موږ ته دا امکان برابروي چې د نن ورځې ستونزې او د راتلونکو مدني، دیموکراتو او پرمختیایي هلو ځلو لپاره دقیق پروګرامونه او پلانونه ولرلی شو، اوس چې افغانانو یو ځل بیا باید د پرمختګ، اولسواکۍ او قانونیت پر لار ګامونه واخلي، د اماني دورې له دقیقې مطالعې څخه تاریخي درسونه اخیستل کېدای شي.

درنو دوستانو، قدرمنو پوهانو!

موږ په دې باور یو چې اماني دوره د افغانستان د تاریخ یوه ځلنده دوره وه، خو ددې په څنګ کې دا خبره هم منو، چې هغې دورې ته هم انتقادي کتنه لازمه ده، که په دغه دوره کې ځینې تېروتنې نه وای شوي، زموږ د ټولنې د یون لارې به داسې نه وای. له همدې کبله د تاریخ درسونو په عنوان دې دورې او نورو تاریخي بهیرونو ته انتقادي کتنه، موږ ته د خپلې ټولنې د ښې پېژندنې لارښوونه کوي.

موږ امید لرو، چې په دغه علمي ـ تاریخي سیمینار کې به ددغې دورې او خپله د غازي امان الله خان په

هکله ډېر جالب او نوي بحثونه واوری. په تېره بیا د مقالو هغه مجموعه به د ټولو افغانانو لپاره ډېره په زړه پورې وي، چې د اماني دورې په اړه په کې د لومړي ځل لپاره په دومره تفصیل سره موضوعات څېړل شوي دي.

د افغانستان د کلتوري ودې ټولنې ته د افغانستان د معاصر تاریخ د یو ډېر مهم او په زړه پورې څپرکي په عنوان "اماني دوره" ډېره ارزښتناکه ښکارېدله او له همدې کبله یې پرې د ځانګړي علمي-تاریخي سیمینار د جوړېدو پرېکړه وکړه. موږ بېلابېلو مؤرخانو او پوهانو ته په دې اړه د مقالو وړاندیز وکړ او یو کال مخکې مو د داسې یو مهم سیمینار د جوړېدو تدابیر ونیول. یو شمېر خورا مهمې مقالې راورسېدلې، چې په دغه لړ کې به یې ځینې تاسو ته نن واورولې شي.

غواړم تاسو قدرمن دوستان خبر کړم، چې د ګران افغانستان د جلال آباد په تاریخي ښار کې چې په اماني دوره کې لومړنی اساسي قانون پکې تصویب شوی و او هلته غازي امان الله خان او ملکه ثریا څنګ پرڅنګ خاورو ته سپارل شوي دي، همدا نن، همدا اوس د افغانستان د کلتوري ودې ټولنې له خوا د غازي امان الله خان پر مقبره یوه پرتمینه غونډه جوړه شوې ده. په دې توګه په جرمني او جلال آباد کې په یو وخت کې د دوو

سترو غونډو جوړول دغه ملي ـ تاریخي ارزښت لا درنوي او ځلوي یې. هلته هم د ټول هېواد له ګوټ ګوټه ځېړونکي او د افغانستان د تاریخ مینه وال راغونډ شوي دي، چې تاسو به یې لړه شېبه وروسته یوه برخه د ټلیفون له لارې له جلال آباده په ژوندۍ توګه واورئ. له جرمني څخه زموږ د سیمینار یوه ژوندۍ برخه به هلته هم په ژوندۍ توګه د ګرځند ټلیفون له لارې خپره شي. موږ به دغه مقالې او ویناوې په یوه مهمه ټولګه کې یوځای خپرې کړو.

ددغه علمي تاریخي سیمینار لپاره موږ د لسو ټوکو مهمو تاریخي او علمي آثارو د خپراوي تابیا کړې وه، چې ددغو نهو ټوکو په خپراوي بریالي شول او له نېکمرغه په دې بریالي شولو، چې همدې سیمینار ته او همدې تالار ته یې تر تاسو راورسوو. ددغه سیمینار په مناسبت زموږ خپاره شوي کتابونه دا دي:

۱ـ طالبان او اسلامي بنسټ پالنه: د نومیالي افغان مؤرخ پوهاند ډاکټر محمد حسن کاکړ نوی مهم تحلیلي او تاریخي اثر.

۲ـ علامه محمود طرزي، شاه امان الله و روحانیت متنفذ: د هېواد نامتو تاریخپوه کاندید اکاډمیسین محمد اعظم سیستاني په زړه پورې اثر.

۳ـ تروريـزم او جګـړه: د نـامتو امريکـايي جګـړې ضـد شخصـيت هـوارد زيـن اثـر، د ښـاغلي محمـد اکبـر کرګـر ژباړه.

۴ـد جرمنـي امپراتـورۍ افغـاني جګـړه:" د روسـي مـؤرخ تيخونوف اثر، د ښاغلي محمد طاهر کاڼي ژباړه.

۵ـ د پـولادي امیـر تـر سـيوري لانـدې: د فرانـك مـارتين مهم اثر، د ښاغلي محمد معصوم هوتك ژباړه.

۶ـ پـه افغانسـتان کـې د مشـروطيت غـورځنګ: د پوهانـد عبـدالحی حبيبـي اثـر، د ښـاغلي عبـدالقيوم حکيمزي ژباړه.

۷ـد افغانسـتان جګـړه او ګـورکي تـه زمـا تبعيـد: د روسـي نـامتو فزيـك پـوه د نوبـل د سـولې جـايزې ګټـونکي او پـر افغانسـتان د شـوروي د يرغـل د کلـك مخـالف انـدري ساخاروف د تبعيد خاطرات، د زرين انځور ژباړه.

دغـه راز مـو پـه همـدې مناسـبت، دوه علمـي ـطبـي آثـار هـم د افغانسـتان د پوهنتونـو شـاګردانو او د طـب مينـه والـو ته چاپ کړي دي:

۱ـ د شـکري ناروغتيـا: د پوهنـدوی ډاکتـر امـان الله حميدزي اثر.

۲ـ د کوچنيانو جراحي: د پوهنمل ډاکټر

لـه نيکـه مرغـه ددغـه سـيمينار او درنـې غونـډې پـه

مناسبت زموږ د کتابونو د خپراوي د بهیر شمېره ۶۶ ټوکه کتابونو ته ورسېدله. په دې ټوکه موږ په دې توانېدلي یو، چې د خپلو کلتوري هلو ځلو د شپږ کلونو په اوږدو کې هره میاشت خپلو هېوادوالو ته یو نوی مهم اثر چاپ او ډالۍ کړو او له دې کبله د ټولنې ټول غړي ځانونه خوښ او بریمن ګڼي.

باید څرګنده کړو، چې د دغو کتابونو د خپراوي، د بېلابېلو علمي غونډو، کنفرانسونو، مشاعرو او سیمینارونو په جوړېدو او د هېواد په داخل کې د کلتوري هڅو په ملاتړ کې موږ تراوسه پورې له هېڅ کومې کورنۍ یا بهرنۍ موسسې، حکومته یا کومې خیریه ټولنې مرسته نه ده اخیستې، دغه ټولې هڅې یوازې او یوازې د ټولنې د خپلو غړیو په ونډو او د ټولنې د غړیو او مینه والو په مرسته او ملاتړ ترسره شوي دي. موږ په دې نظر یو چې که د خپل وران ویجاړ کلتوري بهیر رغاونې ته هم خپله افغانان ترهر چا زیات، تاوان او قربانۍ ته چمتو شي، موږ د نورو له دروېزې ځانونه ژغورلی او خپل سهم یو څه ادا کولی شو. له همدې امله یو ځل بیا له تاسو ټولو هیله کېږي، چې په دغه ستر ملي ـ کلتوري خدمت کې زموږ متې پیاوړې کړئ. په ټولنه کې د زیات شمېر غړیو د غړیتوب له لارې موږ په خپلو کارونو کې پیاوړي

کېدای او ډاډمن کېدای شو.

یو ځل بیا له تاسو ټولو مننه کوم، د افغانستان د خپلواکۍ د بېرته ګټلو د ۸۵ یمې کالیزې په ویاړ به د خپلو خبرو ځولۍ د استاد رشاد په هغه شعر راونغاړم، چې "حریت" سرلیک لري او وایي:

د مجنون ژوندون به څه وي چې لیلا مري
څه په کار دی تش کالبوت چې زړه د چا مري

زړه ډېوه ده دا د ختو په قالب کې
خدا ومه کړه چې به دا ډیوه د چا مري

چې مرغه لاړ شي قفس د ماتېدو دی
که به زړه مري تش ګوګل دې لا پخوا مري

هیڅ ممکن نه دی پایښت د هغه پېرې
زړه چې مري کالبوت مجبور دی خامخا مري

"حریت" د هر ملت د بدن زړه دی
که دا نه وي هم ملت مري هم بقا مري.

کور مو ودان

احسان الله د افغانستان

(د غازي امان الله خان زوی)

له فرانسوي څخه ژباړه:

پروفيسر ډاکټر محمد اکبر ستايلي وردګ

اماني دوره
د افغاني رنسانس دوره

ګرانو وطنوالو، زما ګران وروڼو او خوېندو،

لــه تاسو څخــه مننــه کــوم چــې د افغانســتان د بشــپړې خپلواکــۍ د لــويې تــاريخي نېټــې د نمــانځلو ســيمينار تــه مــو رابللـی يم، هغـه خپلـواکي چې زمـوږ سـتر ټولـواك، شـاه امـان الله، غوښتلې او لاس ته راوړې ده.

پــر شــاه امــان الله خــان او دده د پاچاهــۍ پــه دوره، چــې يــوازې لــس کالــه وه، د هغــو څلوېښتــو کــالونو پــه کچــه چــې وروســته يــې تېــر شــوي دي، خــورا ډېــر کتابونــه ليکلــي شــوي، ځکه چې دا لسيزه له پرتمونو او هيلو څخه ډکه دوره وه.

افغاني رنسانس:

له انګرېزانو سره د ۱۹۱۹ کال جګړه، د بریتانیا له واکه خلاصون، د خپلواکۍ خوشحالي، له زړو اندونو او نالوستي توب سره مبارزه او په پای کې په ټوله نړۍ کې د افغانستان د ځلا، د افغاني رنسانس دوره ګڼله کېږي.

هغه سیاسي وضعیت ته چې امیر امان الله خان (ده د شاه لقب په ۱۹۲۶ کې واخیست) قدرت ته پکې ورسېد، یو لنډ نظر اچوو:

دا منو چې هغه مهال مو یو خپلواک هېواد، یو امیر، یو بیرغ، پیسې او ملي اردو لرل، باندیني عسکر مو په خاوره کې نه وو او د خپلواک هېواد ټول امتیازونه مو درلودل، خو له دې سره، سره له برتانیا سره د یوه تړون له مخې افغانستان له نورو هېوادونو سره دېپلوماتیکې، کلتوري او د سوداګرۍ اړیکې نه شوای ټینګولی. دې ټولو د هند انګرېز وایسرای تائید ته اړتیا لرله.

کله چې امیر امان الله خان په ۲۷ کلنۍ کې قدرت ته ورسېد، د خپلو عصري مفکورو له مخې یې غوښتل، چې افغانستان له هغه تکنالوجېک زوړوالي څخه راوباسي، چې له پېړیو راهیسې پکې ډوب و او له منځنیو پېړیو څخه یې شلمې پېړۍ ته وروړسوي.

دی غواړي چې د یوه خپلواک هېواد مشر وي او داسې څرګندوي:

"زه غواړم چې په يوه بشپړ خپلواك هېواد کې خپلواك مشر وم".

دی خپله توره له چړتانه څخه راباسي او بيا داسې پسې وايي:

"زه به خپله دا توره تر هغه بېرته په چړتانه کې نه ږدم، چې افغانستان يو بشپړ خپلواك هېواد نه وي شوی".

او خپله وينا داسې پای ته رسوي:

"افغانستان د افغانانو لپاره".

ددې کار لپاره ده ته ښايي، چې هغه زنځير وشلوي چې له لويې برتانيا سره پرې تړلی شوی وو، نو د هند له وايسرای څخه غواړي هغه تړون چې د خپل هېواد لپاره يې سپکاوی ګڼي، لغوه کړي: خو منفي ځواب تر لاسه کوي.

نو د ۱۹۱۹ کال د مې د مياشتې په دوهمه افغانستان له برتانيا سره جنګ پيلوي. افغاني لښکرې په مېړانه جنګېږي، که څه هم د دوی وسلې (يو څو توپونه، په سيمه کې جوړ شوي ټوپك او څه نور ټوپك چې واټرلو نومېدل او انګرېزانو مخکېني امير حبيب الله خان ته ورکړي وو) ډېرې لږې او زړې وې، د انګرېزانو کوټونه نيسي. په بله خوا کې انګرېزان په ډېره ښه وسله سنبال وو. دوی الوتکې لرلې، چې افغاني لښکرې او همدا رنګه د کابل او جلال آباد ښارونه يې پرې بمبار کړل.

امير تمه درلودله، چې د هند مسلمان رضاکاران به

عمومي پاڅون وکړي، خو د هند له ګڼ شمېر پښتنو څخه پرته چې د افغاني لښکرو په ننګه، څنګ په څنګ وجنګېدل، نور وګړي ونه خوځېدل، ځکه چې برتانيايي حکومت د هند د مسلمانانو د غورزنګونو افغان پلوي مشران په جېل کې اچولي وو.

له بله لوريه انګرېزانو لږ موده دمخه لومړۍ نړېواله جګړه پای ته رسولې وه، له جګړې څخه ستومانه شوي وو او نه يې غوښتل، چې په يوه بله شخړه کې راګير شي او پردې سربېره يې له افغانانو سره په دوو پخوانيو جنګونو کې کلکې ماتې خوړلې وې.

نو د هېڅ يوه لوري په ګټه نه وه، چې جنګ اوږد شي او د ۱۹۱۹ کال د جون د مياشتې په درېيمه د جګړې پای لاسليک شو.

له اوږدو خبرو اترو څخه وروسته، د ۱۹۱۹ کال د اګست د مياشتې په دوهمه، لومړنی موافقه لاسليک شوه، چې بيا وروسته د ۱۹۲۱ کا د نوامبر د مياشتې په دوه ويشتمه د افغانستان او د لويې برتانيې ترمنځ د سولې وروستنی تړون لاسليک شو.

ددې تړون له مخې، د خپل هېواد په ټولو کورنيو او بانډنيو چارو کې د افغانانو واکمني د برتانيا د حکومت له خوا منله کېږي.

ټولو وګړو جشن کړی و، ملايانو او د بېلو، بېلو ټبرونو

خلکو په خپل امیر شاباسی وایه او امیر دوی ته داسې ویل:

"تاسې زاریږئ، تاجك، اوزبك او پښتانه نه یئ، تاسې ټول افغانان یئ. مور یو، یو ملت یو". یو وطن.

او بیا وایي:

" نور مور د چا تر واك لاندي ملت نه یو مور په بشپړه توګه خپلواك یو او د نړۍ د آزادو هېوادونو په ډله کې ولاړ یو. مور به ددې لویې خوشحالۍ په دې شیبه کې هغه څوك نه هېروو چې زمور د ارمان د سرته رسېدو په لیاره کې په جګړه کې مړه شوي دي. زمور بری د دوی له برکته لاس ته راغلی، نو اوس به دعا ورته کوو."

د امان الله خان لپاره دا یو داسې شخصي بری و، چې لویې اغېزې یې لرلې. ده یوازې له څو میاشتو پاچاهۍ څخه وروسته، دا جرئت کړی و، چې یو داسې زړور کار وکړي او له څه ناڅه یوې پېړۍ څخه وروسته د خپل هېواد خپلواکي پر انګرېزانو د یرغل له لیارې لاس ته راولي، په داسې حال کې چې په دوو مخکېنیو جګړو کې انګرېزانو پر افغانستان یرغل کړی و.

افغانستان له ګوښه والي څخه ووت، د خپلواك سیاست د غوره کولو او له لویې برتانیا سره یې د مخې (سیال) په څېر د معاملې حق لاس ته راوست.

د همدې حق له مخې یې د ترکانو په ننګه، چې لاتر دي

وخته له لومړۍ نړېوالې جګړې څخه وروسته د متحدینو تر ژغ لاندې وو او همدارنګه د هند د خلکو په پلوۍ چې په هغه وخت کې د برتانیا تر لاس لاندې وو، د لویې برتانیا پینځم جارج ته داسې ولیکل:

"زه هېڅکله له هغه څه څخه بېغمه نه شم پاتې کېدای چې په اسلامي نړۍ کې تېرېږي... د برتانیا حکومت دې تر هغه وخته پورې یوه شېبه هم زموږ په دوستۍ نه باوري کېږي، تر هغو چې مسلمان وګړي د دوی د تېروتنو له لامله ځورېږي... زه ټینګ باور لرم، چې ددې بدلون نېټه رانېږدې ده، دا بدلون به د هندوانو په ګټه هم منځ ته راشي، چې موږ یې کلکه هیله لرو او د دوی کړاوونه مو ځوروي."

د افغانستان یو امیر، چې د ګواښنې په لهجه یوه انګرېز وزیر ته وایي، چې د ترکیې او هند د خپلواکۍ درناوی وکړي او انګرېز وزیر په ځواب کې ورته وایي، چې لویه برتانیا به له ترکیې سره په ډېره مهربانۍ چلند وکړي او هند به له لسو کالونو څخه دمخه بشپړه خپلواکي ولري او... د لندن کابینه به د آسیا د اولسونو د ارادې درناوی وکړي.

دا وه زموږ د هېواد ننداره، چې په نولسمه پېړۍ کې له تصوره پورته برېښېده. هېڅکله د افغانستان یو امیر د لویې برتانیا پاچا ته دا ډول نه و غږېدلی، د افغانستان امیرانو د هند برتانیایي وایسرای ته مراجعه کولی شوای.

په ۱۹۲۰ کال کې افغانستان د منځنۍ او لوېدیزې

آسيا يوازينى بشپړ خپلواك هېواد و.

ترکيه د لومړي نړېوال جنګ د ګټونکو يعني د متحدينو (انګرېزانو او فرانسويانو) ترمنځ د قيموميت يا د مستعمرې په څېر ويشلې شوې وه، ايران ليا په شمال کې روسانو او په جنوب کې انګرېزانو نيولى و او هند د برتانيا د امپراتورۍ يوه برخه و. يوازې افغانستان مستقل او خپلواکه و.

له دې نه وروسته امير خپله ټوله انرژي د هېواد د پرمختګ او سوکالۍ لوېې وظيفې ته وقف کوي. دده پروګرام څلور موخې لرلې:

۱ـ په لنډ مهال کې : د هېواد خپلواکي،

۲ـ په منځمهال کې: ټولنيز ريفارمونه،

۳ـ بيا په منځمهال کې: د هېواد بيا ودانول او عصري کول او

۴ـ په اوږده مهال کې: له ګاونډيو مسلمانو هېوادونو سره سيمه ييزو اړيکو ته پراختيا ورکول.

۱ـ لومړنۍ موخې ته: د خپلواکۍ د اعلانولو په واسطه ليا دمخه رسېدلى و.

۲ـ دوهمې موخې ته: رسېدل خورا ګران ورته برېښېدل، ځکه دا د يوې دوديزې، زوړپالې، قبيله يي او ملايانو ته د تابع ټولنې له دودونو سره ډغره وهل وو.

خو له دې سره سره يې له سياسي او اداري لحاظه يو

داسې رژيم غوره کړ، چې څه ناڅه يو مطلق نظام او يو ممثل سيستم يې سره پخلا کول.

په ۱۹۲۳ کال کې يو اساسي قانون پاس شو او يو داسې حکومت جوړ شو، چې پر مسئوليت او د کار پر وېش ولاړ و او وزيرانو کارونه د امير تر رياست او مشرتابه لاندې، سره وېشلي وو.

د دولت شورا چې مشر يې د وزيرانو په مجلس کې ګډون کاوه، درې ځانګې لرلې:

ـ يوې ځانګې يې اداري کارونه څارل،

ـ دوهمې يې قضايي چارې او

ـ دريمې يې، چې تر ټولو مهمه وه، هغه ريفارمونه او قوانين چې بايد په پام کې ونيول شي څېړل او د سم تطبيق څارنه يې کوله.

د نورو قوانينو په ډله کې د افغانو ښځو د حقونو څخه د دفاع قانون او د کورنۍ مقررات، چې د واده، کوزدې او ولور په برخه کې يې ترتيبات لرل، پاس شول.

خو د هر نوښت او ريفارم، په تېره بيا د ښځو په برخه کې ملايانو له همکارۍ څخه ډډه کوله او ورته بلوسېدل به، چې بې اعتباره يې کړي.

تلېګراف او تلېفون شيطان اختراع کړی!

کله چې امير امان الله خان د رېل پرزې، پر هاتيانو بار هېواد ته راورې، چې د کابل ښار له نويې پلازمېنې،

دارالامان سره وتړي، ملايانو به ويل "دا د اوسنيو مار دی، چې په منځ کې يې لمبې بلې دي او له غتمې نېغې پوزې څخه يې تور لوګی خېژي، نو دا له شيطانه پرته بل څه نه شي کېدای". د ساده خلکو باور پرې راته، نو ملايانو ځينې قومونه، چې په مذهب او فيوډاليزم ټينګ ولاړ وو او د ګاونډي انګرېز له خوا (چې د عصريتوب پلوي ټولواك ته، چې په هره وينا کې د هند خپلواکي غواړي، په ښه سترګه نه کتل، په وسله ښه سنبال کړل شوي وو) پاڅون ته وهڅول.

که غواړې، چې هېواد مخکې لاړ شي بايد دا بلواګانې وځپل شي.

دا خبره شاه ته ډېره ځورونکې وه، چې خپل اولس يې په اسرو نه پوهېږي!

امير له فساد او رشوت سره هم مبارزه پيل کړه او ويې غوښتل، چې ماموران د دوی د لياقت او پاکنفسۍ له مخې وټاکل شي، نه د واسطې او شخصي دوستۍ له مخې.

د دولت لوړ مقامونه لويانو او اشرافيانو ته نه ورکول کېږي، که چېرې د هغه مهال رسمي کالنامې وکتلی شي، د بېلو، بېلو طبقو، نژادونو او سيمو وګړي پکې ليدل کېږي، خو امير غواړي چې له هرڅه نه لومړی پوهنې او روزنې ته وده ورکړي او دا خبره به يې تل کوله:

"ټوپك پرېږدئ او د ليکلو لپاره قلم راواخلئ. په دې پوه شئ چې يو بې تعليمه اولس هېڅکله مخکې نه شي تلای او

نه په رښتيا خپلواك وي".

په ټول هېواد کې د هلکانو لپاره او په کابل کې د ټولواکمنې ثريا، د هغې د مور او د شاه د خوېندو په مرسته د نجونو لپاره ښوونځي پرانېستل شول.

ټولواك به مدام ويل: "زه پاچا يم، خو د پوهنې وزيره زما مېرمن: ستاسې ټولواکمنه ده".

د نجونو د لومړني ښوونځي په مهال ټولواکمنې په رسمي توګه داسې وويل:

"تاسې ښځې، د افغانستان د خلکو نيمګې جوړوئ، خو تاسې له هېڅ ډول حق څخه برخمنې نه ياست، خو کله چې له بېوزلۍ، ناروغۍ او زده کړو څخه غرېږو تاسې د هېواد د پرکيان ياست.

لازمه ده، چې تاسې تعليم وکړئ، زامنو او لوڼو ته مو تعليم ورکړئ، چې يوه ورځ د شاه تر څير نظر لاندې مو د ګران هېواد په راتلونکې وده کې، برخه واخلئ".

په ۱۹۲۷ کال کې شاه يو فرمان لاسليك کړ، چې ټولو دولتي مامورانو ته پکې امر شوی و، چې خپلې لوڼې په دولتي ښوونځيو کې واچوي که نه نو له وظيفې څخه ايستل کېږي. په همدې نېټه اووه سوه نجوني ښوونځي ته تللې او دا شمېر تر ۱۹۲۹ کال پورې ورځ په ورځ مخ په ډېرېدو و.

۳_ درېمه موخه: د باندينيانو په مرسته، د هېواد

ودانول، شاه ته تر ټولو اسانه ښکارېدل. په ۱۹۲۱ کې يو هيات اروپا ته واستول شو، چې افغانستان خلکو ته وروپېژني او د ډيپلوماتيکې، کلتوري او تجارتي اړيکې ټينګ کړي.

له تورتمونو څخه د خپل هېواد د راايستلو لپاره يې لرې هېوادونو ته لاس وروغځاوه، ځکه چې ګاونډي هېوادونه هرڅه يوازې له سياسي نظره کسي.

کابل ته د ډيپلوماتيك نمايندګان او همدارنګه انجينران، مهندسان، ډاکتران، د کرنې کارپوهان او د وربښمو د چينجيو د روزنې متخصصان راغلل او همداشان پانګوال، چې دې ته چمتو وو چې په هېواد کې پانګونه وکړي او هغه مالونه رانيسي، چې د افغانانو له خوا وروپلورل شي. هغه هېوادونه چې په امير ډېر ګران وو، ترکيه او پارس وو. امير يو لوی پارك درلود، چې دوه کورونه پکې وو، دواړه يې دې دوو هېوادونو ته وروبښل، چې خپل سفارتونه پکې جوړ کړي. ترکيې د کابل عسکري ښوونځی په غاړه واخيست. له کابله د لوی کاروبار ځاله جوړه شوه.

يوه نوې عصري پلازمېنه (دارالامان) ودانه کړی شوه، چې د اوسپنې د پټليو په يوه کربښه له زاړه ښار سره وتړله شوه. په هېواد کې د موټر د چلولو ور لارې جوړې شوې، د ځمکو د خړوبولو پروژې جوړې شوې او د برېښنا د توليد زړې فابريکې نويې کړی شوې. موږ نشو کولی، چې په

تفصيل سره تول هغه کارونه ياد کړو، چې په دې لسيزه کې پای ته ورسېدل. په دې دوره کې صادرات او واردات لس چنده شول.

۴_ خو چې له څلورمې موخې يعنې له سيمه ييزو اړيکو څخه وغږېږو، امير د هند مسلمانانو او د شوروي اتحاد د مرکزي آسيا د مسلمانانو د حامي په څېر راوړاندې شو.

په ۱۹۲۳کال کې په ترکيه کې د خلافت له پای ته رسېدو څخه وروسته د خلافت وړانديز ورته وشو. دی چې د يوه مسلمان، سني مذهبه او بشپړ خپلواك هېواد پاچا و او د هند د مشلمانانو له اصرار سره سره، چې دی يې په مذهبي چارو کې هم رېفارمېستټ انګېره، دا عنوان ونه مانه ځکه چې ده غوښتل د خپل هېواد د ستونزو اوارولو ته اوره ورکړي.

په ۱۹۲۸ کال کې يې د درېګونو هېوادو (افغانستان، ترکيې او پارس) ترمنځ د يوې اتحاديې د جوړولو پر پلان پيل وکړ او موخه يې دا وه، چې په دې شان د لوېديز له اغېزو څخه ځان خوندي کړي. دې اتحاد به له افغانسان څخه يو لوی سيمه ييزه ځواك جوړ کړی وای.

دا د يوې اوږدې مودې موخه وه، خو شاه امان الله خان ددې وخت ونه موند، چې دا پروژه عملي شي. د مصر، اروپا او ترکيې د رسمي سفر څخه له راستنېدو وروسته، شاه خورا بې صبره و چې زر افغانستان شلمې پېړۍ ته

وروړسوي.

په پروګرام کې دا لاندې کارونه په نظر کې نيول شوي وو:
په کليو کې د نويو ښوونځيو حتى د نجونو لپاره، د روغتونو او د قابلګۍ ښوونځي جوړول، له حجاب ښځه آزادي او د اروپايي هېوادونو او ترکيې غونډې، د ټولو لپاره تر بېرغ لاندې د عسکري مکلفيت د دورې د تېرولو اجباري کول. دا پروګرام له ښځه د خيال په ټالونو زنګېدل وو، د وګړيو د ذهنيت بدلول لوی جرئت غواړي.

شاه په يوه وينا کې داسې اعلانوي:
"زه له ملت ښځه غواړم، چې زما ريفارمونه ومني، ځکه چې دا زموږ وظيفه ده چې پرته له دې چې خپله پرتمينه ماضي هېره کړو، د خپلو ځانونو په مقابل کې د وظنفې په شان له خپل (اوس) سره ډغره ووهو. دا د هېواد د راپورته کولو ګران کار چې د اولس په ضد نه دی، له خلکو ښځه پرته په يوازې ځان سرته نه شي رسول کېدای. موږ ته ښايي، چې خپله راتلونکې مرحله په مرحله سنبال کړو. د ناکامۍ او د نېست کېدو د مخنيوي لپاره بدلون ته اړ يو".

خو ملايانو او کليوالو چې ډېر وروسته پاتې او له خپلو زړو دودونو سره يې مينه درلوده او ددې پرېکړو په ارزښت يې د پوهېدو وس نه لاره، ددې پروګرامونو بد هرکلی وکړ، خو ټولواک د هېواد د پرمختګ لپاره له خپلې هيلې سره وفادار پاتې شو او هغه سلا يې هېره کړه، چې دده "دوست"

اتاترك، ترکيې ته دده د رسمي سفر په مهال، ورکړې وه:

"تاسې غواړئ چې يوه ښکلې ماڼۍ جوړه کړئ، ښه بنسټ يې يعنې اردو مه هېروئ. لومړی دا اردو جوړه کړئ، بيا نو کولی شئ، چې بې له ويرې د خپل هېواد په پرمختګ کې وړاندې لاړ شئ."

لږ څه وروسته بلواګانې پيل شوې. دا هغه د ورځې او شپې، د روڼا او تورتم ترمنځ ابدي جګړه ده. په دې جګړه کې ملايانو چې نه يې غوښتل، چې خپل د پېړيو، پېړيو برم له لاسه ورکړي او پر خلکو خپله اغېزه کمه کړي، ورانۍ ته لا نور هم زور ورکړ. شا په دې جګړه کې تقريباً يوازې دی.

دی، دا ګوربت ليا تراوسه هلته پورته، د هندوکش له څوکو څخه لوړ ناست او هغه هېواد ته کسي، چې ده غوښتل بدلون پکې راولي، خو له هر لوري څخه د خپلو هېوادوالو له خوا او د ګاونډيو هېوادونو له لوري غېشي پرې راورېږي او په زرګونو پرهارونه يې اخيستي. ګوربت پرهارژلی دی، غواړي چې د بيا الوتلو لپاره مهلت وپلټي، خو راپرېوزي او هرڅه پای ته رسېږي.

دی هغو کسانو ته چې ترينه راچاپېر دي او تراوسه باور پرې لري وايي: "دا دی هغه وروستنی ځل چې د خپل شاه لاس په لاس کې نيسئ او ستاسې سترګې دده په لور کږې دي. که په دې خبره اعتراف ونه کړو، چې غوني مو نه دي

راډك شوي، درواغ به مو ويلي وي. مونږ نه شو کولای چې ددې اوږدې لسيزې د تاريخ پاڼې بې له تاثر څخه وترو. ما غوښتل، چې خپل هېواد ته په سياسي، کلتوري او ټولنيزو ډګرونو کې بدلون راولم. ما غوښتل چې خپل هېواد د خپلې هغې مفکورې له مخې چې ستاسې دا هم ده، بدل کړم. ما غوښتل چې افغانستان د زغم يوه داسې خاوره وي، چې ټول پکې ګډ ژوند وکړای شي، دا زما ارمان و. ما چې غوښتل خپل هېواد عصري کړم، د ملايانو له کبله چې نه يې غوښتل زما په موخو ځان پوه کړي او ننګه مې يې ونه کړه، په خپلو خلکو کې مې ډېر غليمان ځانته پيدا کړل. په دې لسيزه کې، زه خوشحاله او ويارمن وم چې ددې هېواد د سرنوشت په ټاکلو کې برخه واخلم، د ودانولو په برخه کې يې يوه تيره کېږدم او ستاسې دې کور ودان وي، چې ددې ګران اولس د راتلونکې په برخليك کې راسره شريك واست.

او په پای کې له خپلو خلکو سره د يوه لوی هوښيار په خبره خدای پاماني کوم:

"زه درنه لاړم، نور به مې نوم وانه وري، خو خدای دې تاسې نېکمرغه لري".

او زه، زه د يوه داسې لوی انسان زوی، خپله وينا په دې خبره پای ته رسوم:

زه دې انسانانو ته د ډېرې شاباسې په سترګه ګورم، دا زمونږ د پېرۍ برلاسي دي، پياوړي ټولواکان، چې د نورو

عصرونو لـه واكمنـو څخـه ليـا ډېـر ګټـور دي، هغـوی چـې غـواړي چـې نـاپوهې پـرګنې، چـې هرڅـه تـه سرغړاندي دي، د دوی لـه تـل تـر تلـه، آرام خوبـه راوباسـي او د نـوي تمـدن د بتـې انګار ته يې ورواچوي.

د شوروي جمهوريتونو اتحاد او افغانستان:

ډېـر ځلـه اورېـدل کېـږي، چـې شـاه امـان الله شـوروي اتحـاد تـه ډېـر ورنېـژدې و. دا دي يـو څـو واقعيتونـه، چـې دا تورونـه ردوي:

دا ريښتيـا ده، چـې شـوروي اتحـاد لومـړنی هېـواد و، چـې د افغانسـتان بشـپړه خپلـواکي يـې پـه رسـميت وپېژندلـه او شـاه امـان الله غوښتـل، چـې شـوروي اتحـاد تـه د ورنېـژدې کېدو پـه واسـطه د انګرېزانـو د اغېـزو انـدېول راتـيټ کـړي، خـو دا بـه نـه هېـروو چـې لـه شـورويانو سره د لاسليك شوي تـړون لـه مخـې د بخـارا او خېـوا هېوادونـه هـم پـه رسـميت پېژنـدل شـوي وو، نـو د پرنسـيپ لـه مخـې ددې هېوادونـو ضـميمه کولـو پخپلـه دا تـړون لـه اعتبـاره غورځـاوه. افغانسـتان پـه دې ضـميمه کولـو اعتـراض وکـړ او د شـوروي پـه مقابـل کـې يـې مقاومـت تـه د مرسـتې لپـاره يـوه پـوځي قطعـه، وسـله او جبـه خانـه ورولېـږل. کـه ريښتيـا وايـو دې تـړون د افغانسـتان او شـوروي اتحـاد پـه منـځ کـې سـتونزې نـه وې کمـزورې کـړې، ځکـه چې شوروي اتحـاد مـدام افغانسـتان پـه دې تورنـاوه، چـې

ددې ضميمه کړی شوو هېوادو مهاجرو ته مرسته ورکوي او په خپله خاوره کې مخالفو کسانو او د مقاومت مشرانو ته ځای ورکوي. پردې سربېره د ځینو سیمو پر مالکیت هم ستونزې موجودې وې. له بلې لوري روسانو ته د بدګومانۍ په سترګه کتل کېدل، ځکه چې د منځنۍ آسیا مهاجرو مسلمانانو به د کمونستانو له خوا د دوی خاورو او څارویو د ضبطولو کیسې کولې.

پردې سربېره د افغانستان په برخه کې د انګرېزانو سیاست هېڅکله د اعتبار وړ، ریښتینی، د زړه له کومي او درست نه و. د برتانیا سیاست داسې و چې په یوه لاس به یې ګل دوروړاندې کاوه (هغه له برمه ډك هرکلي ته وګورئ چېد برتانیا شاهي کورنۍ، حکومت او ټول انګرېز اولس په ۱۹۲۸ کال برتانیا ته د افغان ټولواك د سفر په موقع، کړی و) او په بل لاس کې به یې د ګواښ لپاره، چاړه درته نیولې وه.

لويې برتانیا دې ځوان امیر ته دا په زړه کې اچولې وه، چې ولې یې د دوی تر حمایې لاندېتوب په مقابل کې پاڅون وکړ او له دوی سره د سیال په څېر کړه وړه کوي، نو سر له پیله یې لوړلي وو، چې زر یا وروسته به دا ټولواك، چې له خپل بري څخه په خوښۍ راغلی و، له منځه وړي.

له بلې لوريه او دا ډېره مهمه ده چې انګرېزان له دې څخه وېرېدل، چې د امان الله خان له افغانستان څخه په هغو

پښتنې سيمو کې چې د برتانيا تر جغ لاندې وې او پردې سربېره د ټول هند ناسيونالېستانو ته د خپلواکۍ او ناسيونالېستي مفکورو د خپرېدو لپاره د پنا اډه جوړه نه شي. ددې احتمال د مخنيوي لپاره دا لازمه شوه، چې له امان الله خان څخه ځان خلاص کړل شي.

په ۱۹۲۳ کال کې، کله چې هم افغاني۔انګليسي تړون يې اجازه ورکوله، چې د هند له لياري افغانستان ته وسله وارده شي، برتانيايي ماموران يوه الماني بېړۍ، چې د امان الله خان اردو ته يې وسله راوړله، له بمبيې څخه بېرته جرمني ته وروشړله، څو مياشتې وروسته دا کار بيا وشو.

همدا شان، په ۱۹۲۸ کال کې هغه شپېته توپونه، دوه زره ټوپك او يو ميليون کارتوس، چې شاه يې د خپل سفر په موقع (برمنګهم سمال آرمز ګن کمپني) ته فرمايش ورکړی و، د کراچۍ له بندر څخه راپرې نه ښودل. په داسې حال کې چې د کوهاټ په سيمه کې په لاسي ډول ډېره ښه وسله جوړېده او ياغيانو به د انګرېزانو په خوښه په ډېره اسانۍ رانيولی شواى. د مرکزي دولت په مقابل کې د بلوا تقريباً په ټوله موده کې ياغيانو له دولت څخه عصري وسله لرله.

شاه ددې لپاره چې يو خپلواکه سياست غوره کړي، لرې هېوادونو ته، چې د افغانستان له ننني سياست سره علاقه نه لري، مخ ورواړاوه. نظامي زده کوونکي يې يو ګڼ شمېر ترکيې او همدارنګه په فرانسه کې د (سن سير) او بيا د

(سومیور) د سپرلۍ ښوونځي، له بلې خوا په ایټالیا کې د (کازېرتا) عسکري اکاډېمۍ ته او یا المان ته واستول. افغان حکومت له لوېدیزو هېوادونو څخه انجینران، معماران، ډاکټران او لرغونپوهان استخدام کړل.

یو محصل هم شوروي اتحاد ته ونه لېږل شو، یوازې څو پیلوټان شوروي استادانو وروزل. په دې لسیزه کې په کابل کې یوه فرانسوي-افغاني لېسه او له دې څخه یوه وړه، آلماني او بله انګلیسي لېسې پرانیستلې شوې، خو هېڅکله نه، یوه روسي دا!

دا د نولسو پینځوسمو کالونو برعکس وو چې په سلګونو محصلین او نظامي شاګردان شوروي اتحاد ته ولېږل شول او د کابل پولي تخنیك زده کړې شورویانو رهنمایي کولې، نو څوك روسي پلوه وو: شا امان الله خان او که هغوی، چې له ده څخه وروسته راغلل؟ داسې ښکاري چې حربي پوهنتون هم روسانو رهنمایي کاوه (دا خبره سپیناوي ته اړتیا لري).

له بله لوریه شاه امان الله خان، شوروي اتحاد ته په ۱۹۲۸ کال کې د خپل رسمي سفر په موقع، د باندنیو چارو لپاره د خلکو د کومېسار (چیچېرین) هغه شرطونه په توندۍ رد کړل، چې د دواړو هېوادونو ترمنځ یې د نظامي تړون لپاره وړاندې کړي وو.

ده نه غوښتل، چې په یوه داسې نظامي پروژې کې راښکېل شي، چې د وسلو، مهماتو، الوتکو او معلمانو د

بې کچې مرستو شنه او سره باغونه پکې ښودل شوي وي. دی په دې ښه پوهېده، د بخارا پاچا ته دې ډول مرستو څه ورکړل.

کله چې شورويانو وغوښتل، چې يو تجارتي برلاسی پر افغانانو وروتيي او يو د امتياز خاوند هېواد وګڼل شي، شاه ورسره ونه منله. که څه هم هغه مالونه چې په اروپا کې رانيول شوي وو، د شوروي اتحاد له لياري څخه د هند د لياري په کچه هم زر او هم ارزانه رارسېدل.

دی په دې پوهېږي، چې دا يوه لومه ده او نه غواړي چې په هغه لاتجه کې بند شي چې د انګرېزانو او روسانو ترمنځ شته ده. دی پر دواړو خواو بدګومانه دی، ځکه چې پوهېږي چې د دوی احتمالي مرسته د افغانستان د پرمختګ لپاره نه، بلکې د منځنۍ آسيا د رازمولولو لپاره يوه سيالي ده. دا ډېر وروسته وو، چې افغانستان د شورويانو غېږې ته ځان ورواچاوه.

نو مونږ چې د تاريخ ورپسې دوره پېژنو، څرنګه به شاه امان الله خان په شوروي پلوۍ ګرم کړای شو؟.

(د زوريخ) په يوه کلېنيك کې، د ژوند په وروستيو ورځو کې، زمونږ ټولواك، له افغانستان او ددې هېواد لپاره يې له خپلو ارمانونو څخه پرته له بل څه څخه نه غږېده. دده وروستۍ خبره دا وه. "کابل، کابل".

ګوربت يو ځل بيا راپرېوت، خو نوم يې د ټولو افغانانو په خاطرو کې تل تر تله پاتې دی او پاتې به وي.

کاندیدای اکادمیسین سیستانی

نقش روحانیت بنیادگرا در ضدیت با تجددگرایی رژیم امانی

روحانیان در کشورهای اسلامی و بخصوص در کشور ما از احترام و اهمیت چشم گیری برخوردار اند. تا آنجا که تاریخ گواهی میدهد، روحانیان متحد ترین صنف یا طبقه را درر جوامع اسلامی تشکیل میدهند و بنا برین در تمام کشورهای اسلامی نقش بسیار موثری در بسیج نیروهای جامعه بسوی نهضت های مذهبی، ملی و ضد استعماری داشته و دارند. دولت های اسلامی نیز پایداری و ثبات نظام های اجتماعی خود را وابسته به تائید روحانیان و چهره های مذهبی پر نفوذ کشور خود میدانند و این سنت را که تاریخ درازی دارد، هنوز هم احترام میکنند. البته در افغانستان دو

عنصر جداگانه ولی مهم به حاکمیت دولتی مشروعیت می بخشد: یکی توافق قبایل و دیگری تائید روحانیت سنی.

از همین جهت است که دولت ها این دو عنصر مهم را از نظر دور نداشته و سعی کرده اند تا آنها را از طریق دادن تیول و معاش مستمری به آنها راضی نگهدارند. معمولاً هنگامی که منافع و امتیازات روحانیان از طرف دولت با خطر مواجه شده، شورش های مردم در برابر قدرت مرکزی از طرف همین قشر روحانی (که نسبت به عوام الناس در توجیه و تفسیر قوانین جاری و مسایل مذهبی آگاه تر اند) صورت گرفته است. مثال های برجستهٔ این ادعا در تاریخ معاصر ما، اغتشاش خوست در مارچ ۱۹۲۴ بر ضد اصلاحات اجتماعی دولت امانی برهبری ملا عبدالله مشهور به ملای لنگ و سایر ملاهای آن سمت به تحریک و رهنمائی روحانیون پر نفوذ مرکز است. در اغتشاش خوست یکی از مریدان حضرت صاحب شور بازار بنام عبدالغنی قبایل سلیمانخیل را در کنار ملا عبدالله و ملا عبدالرشید سهاکی قرار داد. این دو ملا در دستی قرآن و در دست دیگر قانون جزا را گرفته در میان قبایل که متاسفانه از سواد و دانش بی بهره بودند فریاد میزدند: کدامیک را قبول دارید! قرآن یا قانون را؟ و طبعاً مردم میگفتند: قرآن را و سپس مردم را بشورش دعوت میکردند.(۱) علاوه بر قانون جزا، تاسیس مکتب برای دختران و مکلفیت موسوم به "هشت نفری"

(یعنی از هر هشت نفر مرد یک قریه فقط یک نفر بخدمت عسکری باید اعزام میشد) دلایل دیگری بودند که بر توسعهٔ اغتشاش می افزود. با ورود یک مدعی سلطنت بنام عبدالکریم پسر امیر محمد یعقوب خان از هند برتانوی به پکتیا، شورش بزودی وسعت گرفت و دامنهٔ آن به غزنی و وردگ و لوگر کشیده شد. در غزنی و شیخ آباد وردگ ملا عبدالاحد و ملا عبدالسبحان وردکی و ملا عبدالحلیم چهارآسیابی و ملا نور علی کهنه فروش و ملا نعمت الله قادیانی نقش مرکزی و موثر داشتند.[۲] در حالی که شورش دوام داشت، دولت لویه جرگه را تدویر و راه حل معضلهٔ را جستجو کرد، لویه جرگه با تعدیل برخی مواد برنامهٔ اصلاحات، هیاتی را به ریاست نورالمشایخ غرض مذاکره نزد شورشیان فرستاد تا تذکر بدهند که تمام مواد قانون با شریعت اسلام تطبیق داده شده و هیچ ماده یی نیست که بااسلام در تضاد باشد، ولی مذاکره با شورشیان نتیجهٔ مطلوب به بار نیاورد، زیرا نورالمشایخ قسماً اعتراضات ملای لنگ را تائید کرده بشاه بازگو نمود، مگر شاه حاضر نشد تا به خواهش شورشیان نظامنامهٔ اساسی و قانون جزا را لغو کند.

غبار متذکر میشود: هنگامی که وزیر حربیه محمد ولی خان در گردیز تحت محاصرهٔ شورشیان قرار داشت، از کابل یک قوت ۷۰۰ نفری بنام "عسکر جان فدا" با دو غند مشر برای نجات وزیر حربیه بسوی گردیز فرستاده شد، مگر این

قوت در بیدک لوگر مورد شبیخون شورشیان قرار گرفت و تا فرد آخر از دم تیغ گذشتند. والی علی احمد خان از ننگرهار بکمک وزیر حربیه شتافت و اگر او با شبه نظامیان خوگیانی و مومند از ننگرهار به کمک وزیر حربیه به موقع نمی رسید، بدون شبهه وزیر حربیه با شکست مواجه میشد و پایتخت مورد تهدید جدی شورشیان قرار میگرفت. به هر حال والی احمدخان با ورود به گردیز محاصرهء شورشیان را درهم شکست و با تدابیر مقتضی شورشیان را مجبور به عقب نشینی و فرار به کوه های اطراف نمود. سپس والی علی احمد خان و وزیر حربیه برای خاموش کردن شورش تدابیری سنجیدند و تصمیم گرفتند تا خانه و قریهء شورشیان به آتش کشیده شود و زنان و اطفال شورشیان اسیر کردند. این تصمیم عملی شد و بزودی خود مردم محل رهبران شورش را دستگیر و به دولت تسلیم کردند. بدینسان شورش سرکوب و رهبران آن دستگیر و به مرکز اسیر آورده شدند. رهبران شورش چون ملا عبدالله و ملا عبدالرشید و سایر ملاهای دخیل د ر شورش با ۲۵ تن دیگر از سران اغتشاش در محکمهء نظامی محکوم به اعدام شدند و تعدادی از اسرا در خود کابل یا در منطقهء قره باغ شمالی مجبور به اقامت گردیدند.(۳)

اعلیحضرت امان الله خان قبل از تطبیق حکم محکمهء نظامی مبتنی بر اعدام رهبران شورش خطاب به آنان

گفت:"شما افغانهای اصیل هستید، مرا ببخشید اگر به خشونت و شدت با شما اتباع افغانستان و فرزندان خود پیش آمد میکنم، مگر شما بعد از این اولاد من نیستید، زیرا که شما علیه من بغاوت کردید، شما بر اعمال مخلصانهٔ من، انگشت اعتراض گذاشتید: من مکاتب تاسیس کردم، آیا شما فکر میکنید که این مکاتب را برای خود باز کرده ام! انها را برای اطفال شما گشوده ام شما خواستید که مکاتب جدید التاسیس دختران را بسته کنم. اکنون علمای تمام دنیا به مِن نوشته اند که مکاتب برای دختران یک امر حیاتی و ضروری است. من پروژهٔ آبیاری را روی دست گرفته ام، این کار را هم برای خود نکرده ام، بلکه برای شما و فرزندان شما کرده ام. شما برمن، حکم قادیانی کردید (مذهب خاصی که مردم حیدرآباد پاکستان از آن پیروی میکنند)، من قادیانی نیستم. شما گفتید که قوانین جدید من، مخالف قرآن کریم است، من از شما خواهش کردم تا نزد من بیایید و در این موضوع با هم بحث و مذاکره کنیم، مگر شما نیامدید، در عوض دنبال شخص ماجراجوی دهشت افگنی چون عبدالکریم (که مدعی بود پسر امیر محمد یعقوب خان است) رفتید و بر علیه من برخاستید و بغی کردید. شما باعث قتل یک تعداد زیاد عسکر (بشمول ۷۰۰ تن عسکر جانفدا) اولاد من شده اید، بنا بر آن نمی توانم شما را عفو کنم، پس شما باید کشته شوید!"[۴]

در جریان محاکمهٔ همین ملاها و سران شورش بود که

معلوم شد دست نورالمشایخ (فضل عمر مجددی) در شورش خوست دخیل بوده است، شاه امان الله قصد کرد تا او را بزندان بسپرد. اما به احترام برادرش شمس المشایخ (فضل محمد مجددی، شخص ضد استعمار و طرفدار غازی امان الله بود و مورد احترام عمیق او قرار داشت) غازی امان الله خان از حبس او صرف نظر کرد، اما شرط گذاشت که از کشور خارج شود. نورالمشایخ نیز به بهانهء حج از کشور خارج شد و پس از ادای حج در دیرهء اسماعیل خان اقامت گزید و از آنجا برضد اعلیحضرت امان الله خان به تبلیغات خود ادامه داد.(۵) اغتشاش خوست قریب ده ماه بطول انجامید تا خاموش گشت. این اغتشاش کمر دولت را از لحاظ اقتصادی خم کرد و در حدود پنج میلیون پوند خساره بر دولت نوپای افغان تحمیل نمود(۶) همین فشار اقتصادی بود که دولت را مجبور نمود تا تعداد اردوی ملی را به نیم تقلیل دهد و این یکی از اشتباهات بزرگ رژیم، در حالی که میخواست در راه تحقق ریفورمها گام بردارد، محسوب میشود.

بقول لودویک ادمک "خانوادهء حضرت شوربازار در ۱۸۷۰ میلادی از سرهند هندوستان به افغانستان آمده بود. این خانواده پر نفوذ ترین خانوادهء روحانی در افغانستان بود و مریدان بی شماری در هر دو طرف سرحد افغانستان (با هند برتانوی) داشته و بر قبایل حاکمیت و آمریت مطلق داشت.

فضل عمر حضرت صاحب شور بازار بنام شیر آقا جان هم مشهور بود و در هند به او لقب نورالمشایخ داده بودند. ادمک علاوه میکند که او در اغتشاش خوست دست داشت و مجبور بود تا به هند فرار کند."(۷) مگر چنانکه از اسناد این خانواده بر می آید، لقب نورالمشایخ از جانب اعلیحضرت امان الله خان بعد از پیروزی در جنگ استقلال به وی داده شده است. این خانواده که در مبارزه بر ضد استعمار انگلیس در نبرد استقلال کشور از خود شهامت و فداکاری نشان داده بودند مورد احترام فراوان شاه امان الله قرار داشتند و از طرف شاه فرمان مورخ ۱۲ سال ۱۲۹۹ ش (۲ اپریل ۱۹۲۰) مبنی بر اعطای القاب شاندار مذهبی و عالی ترین نشانهای دولتی (نشانهای لمر) موازی با پنجهزار و سه صد جریب زمین صالح الزراعت سه فصله آبی را با تاکستان در منطقهٔ کوهدامن پروان نیز بطور تیول به آنها اهدا نمود به امید اینکه در آینده نیز این خانواده در تطبیق پلانها و برنامه اجتماعی دولت را یاری رسانند. فرمان ذیل بیانگر قدردانی دولت از رهبران حضرات شور بازار است:

فرمان پادشاهی ـ ۱۲ حمل ۱۲۹۹ش

فضیلت پناهان، حقایق آگاهان المر عالی نشانان حضرت

شمس المشایخ (فضل محمد) و حضرت نورالمشایخ (فضل عمر)

حضور ما چون جنابان تانرا از راد مردان بزرگ محاربهٔ استقلال افغانستان عزیز میداند. این سربازی و جان فشانی که

حضرات کرام شما در راه حصول استقلال فرموده اید، حضور ما، شمایان را به اعطای نشانهای المر عالی و القاب فوق الذکر تقدیر و تمجید مینمائیم. و هم املاک خالصهء الغوئی را که از خالصه های قدیم دولت بوده و مشتمل بر پنجهزار و سه صد جریب در سه فصل میباشد با باغات انگوری آن که مربوط حکومت کوهدامن است بطور بخشش و مکافات منظور فرمودیم چنانچه بفرمان جداگانه بنام نظارت مالیه امر فرمودیم تا املاک خالصهء الغوئی و باغات را بحضرت فضایل مابان تسلیم نمایند. خدمات قابل قدر شمایان را در حصول استقلال افغانستان حضور ما و ملت نجیب افغان هیچگاه فراموش ننموده از خدای توانا سعادت و بقای افغانستان را در تحت لوای اسلام طالبیم و برای حضرتین شما که از مجاهدین بزرگ انصاری وطن می باشید، دوام رهنمائی تان را برای ملت نجیب افغان را قادر توانا در ساحه های ارتقای معنوی و مادی وطن عزیز خواهان بوده و خواهان می باشیم. (امضای شاه امان الله (۸)

یگانه شخصیت روحانی ایکه طرفدار امان الله باقی مانده بود، شاه آغا (شمس المشایخ حضرت شور بازار) بود که لنگی سلطنت را نیز بر سر امان الله خان بسته بود و در تمام مراسم رسمی در پهلوی شاه قرار داشت. یک روز بعد ازادی نماز جمعه به تاریخ ۱۹ نومبر ۱۹۲۰ شاه آغا اعلان کرد که امان الله خان یگانه شاه مسلمان در دنیای اسلام است یعنی شاه آزاد،

پس باید به نام خلیفهء جهان اسلام شناخته شده و خطبه بنام وی خوانده شود. اما در تاریخ ۲۳ نومبر یعنی چهار روز بعد از آنکه حضرت شور بازار امان الله خان را خلیفهء اسلام خوانده بود، امان الله خان در دربار اعلان کرد که از این موضع صرف نظر کردد، زیرا نمی خواهد که با توطئه های انگلیس روبرو و باعث سقوط دولت افغانستان گردد.[۹]

"اولیورروی" اسلام شناس معروف فرانسه معتقد است که: با اعلام سیاست مدرنیزه کردن جامعه افغانی از جانب شاه امان الله مناسباتش با روحانیت متنفذ برهم میخورد و این در واقع پایان اتحادی است که بنام پان اسلامیسم میان قبایل، جامعهء روحانیت و قدرت حاکم تجدد طلب برقرار بوده است. علت اصلی عدم توافق در بارهء رابطه میان دفاع از اسلام و غرب گرایی است. از نظر علمای بنیادگرا، دفاع از اسلام عبارت از هدایت جامعه به سوی اسلام و شریعت است، مگر از نظر امان الله خان، دفاع از اسلام یک مقولهء سیاسی ضد امپریالیستی است و لازم است با گرایش به سوی غرب جامعه را به سوی تجدد رهنمون شد.[۱۰]

بدینگونه پس از آنکه دولت امانی (مشروطه خواهان) دست به اصلاحات اجتماعی زد و یک سلسله ریفورمها را برای تحرک جامعه به پیش کشید، خانواده مجددی، چون سدی در برابر تحقق برنامه های تجدد طلبانه قرار رفت. نخستین شخص مخالف با اصلاحات اجتماعی شاه از خانواده

مجـددی، همانـا نـور المشـایخ بـود کـه در اغتشـاش خوسـت برهبـری مـلای لـنگ دسـتش دخیـل بـود. نورالمشـایخ مخـالف تعلیم پسـران و روی لچـی زنـان بـود و میگفـت: رفـتن پسـران بـه مکتب نتیجه ای جز کافر شـدن آنـان در بـر نـدارد. واقعیـت ایـن اسـت کـه وقتـی پسـران بـه مکتـب برونـد و از دانـش و آگـاهی لازم برخوردار شوند، دیگر زیـر تـاثیر سـخنان مـلا و پیـر و مرشـد قرار نمیگیرند و دکان پیری و مریدی رو به کساد می نهد.

در اغتشاشـهای ۱۹۲۸ و ۱۹۲۹ نیـز همـین قشـر روحـانی بشـمول نورالمشـایخ مجـددی مقـیم دیـرهٔ اسـماعیل خـان و محمـد صـادق مجـددی و محمـد معصـوم مجـددی و فضـل رحـیم خـواهر زاده محمـد صـادق مجـددی همـراه بـا مـلا عبدالرحمن پغمانی قاضـی القضـات و مـلا عبـدالقادر و مـلا فضـل الحـق و مـلا عبـدالحنان (کـه هـر چهـار نفـر اخیـر در محـاکم شـرعی قاضـی بودنـد) و محمـد علـم شـنواری و محمـد افضـل شـنواری و صـاحب زاده عبـدالغفور جـان و صـاحب زاده عبـدالله جـان (هـر دو از خـانوادهٔ مجـددی) و آخنـدزاده مـلا حمیـدالله تگـاو و حضـرت عبـدالحلیم جـان مجـددی مرشـد حبیـب الله کلـه کـانی و حضـرت بـزرگ جـان مجـددی وعـده یی دیگر از روحانیون در آن دست داشتند.(۱۱)

در نظـام روشـنفکران چپـی (حـزب دموکراتیـک خلـق) نیـز اولـین فریـاد اعتـراض (جهـاد) بـر ضـد آن رژیـم از طـرف روحانیون پـر نفـوذ (از جانـب حضـرات مجـددی و پیـر ۷۵ سـاله

تگاو میاگلجان در روز جمعه ۲۶ جنوری ۱۹۷۹) صورت گرفت که به بازداشت و نابودی خانوادهٔ مجددی و بمباران قلعهٔ و اقامتگاه میاگل جان و دهکدهٔ او در تگاو انجامید.(۱۲) اما میاگلجان توسط مریدانش از بمباران تانکها و طیارات دولت نجات یافت و مصئون به پاکستان انتقال داده شد. در جنبش مقاومت برضد تجاوز شوروی (در دهه ۸۰) شخصیتهای روحانی معروف مثل: پیر سید احمد گیلانی رهبر محاذ ملی، مولوی محمد یونس خالص رهبر حزب اسلامی، مولوی محمد نبی محمدی رهبر حرکت انقلاب اسلامی، صبغت الله مجددی رهبر نجات ملی، برهان الدین ربانی سابق استاد فاکولتهٔ شرعیات کابل رهبر جمعیت اسلامی، عبدالرب رسول سیاف سابق استاد فاکولته شرعیات کابل رهبر اتحاد اسلامی، شیخ محمد آصف قندهاری رهبر حرکت اسلامی، قاضی وقاد رهبر شاخهٔ حزب اسلامی، قاضی محمد امین وردگ رهبر بخشی از جنبش اسلامی مقاومت و گلدین حکمتیار عضو برجسته و نامدار اخوان المسلمین مصر رهبر حزب اسلامی، هر یک در وجود تنظیمهای اسلامی و با اشتراک جانبازانهٔ تمام اقشار و طبقات مردم نقش چشم گیری داشتند. صبغت الله مجددی رهبر تنظیم نجات ملی، از خانوادهٔ حضرت شور بازار با صراحت میگوید که اولین کسی است که قیام برضد رژیم خلقی را در مارچ سال ۱۹۷۹ در هرات اعلان نموده و تا آن نظام را

سرنگون نساخت از پای ننشسته است.

بنابرین تمام رژیم ها و نظام های اجتماعی افغانستان برای تحقق طرح های مهم اصلاحی و فرهنگی و گاه اقتصادی خود برای تحول جامعهٔ به پیش تائید روحانیان را یک امر لازمی شمرده اند، زیرا که در جوامع بی سواد و نافهم و ناآگاه مانند کشور ما، عوام الناس چشم به دهن روحانیان دارند و هرچه که رهبر مذهبی یا ملا و مولوی و شیخ و مرشد بگوید مدار اعتبار و باور مردم است. از این است که شاه امان الله با تمام دین دوستی و خداپرستی اش و با تمام افکار پان اسلامیستی خود، وقتی از طرف روحانیان با نفوذ کشور (خاندان حضرت شور بازار کابل) متهم به کفر و بد دینی شد، مردم عوام چه از قبایل و چه از سایر اقوام از وی رویگردان شدند و به پادشاهی مردی تن در دادند که به اندازهٔ یک صدم شاه امان الله، از اسلام و خداشناسی آگاهی نداشت.

فعالیت های سیاسی خانوادهٔ حضرات مجددی دو خصوصیت برجسته داشت: یکی بنیادگرایی و دیگری ضدیت با تجدد خواهی و تحول طلبی. این خاندان البته در هنگام نبرد استقلال با انگلیس نقش مثبتی بازی کردند و از اندیشه های ضد امپریالیستی شاه امان الله طرفداری نمودند، اما پس از استقلال با اصلاحات شاه امان الله مخالفت ورزیدند و پیروان خود را در ضدیت با اصلاحات و تحولات اجتماعی به

قیام و اغتشاش واداشتند.

روحانیون متنفذ سمت مشرقی افغانستان که در آغاز طرفدار سردار نصرالله خان بودند، وفاداری قابل ملاحظه ای به امان الله خان در طول دورهٔ حاکمیت او نشان دادند. رهبران مذهبی مانند حاجی صاحب ترنگزائی (که در قلمرو هند برتانوی قرار داشت) و ملای چکنهور در اوقات مختلف میان قبایل از شاه امان الله حمایت و در فرونشاندن ناآرامی ها کمک مینمودند. و حتی در دسمبر سال ۱۹۲۸ گزارش شد که در جرگه منعقده در منزل نقیب صاحب (افندیجان) در چارباغ، غلام صدیق خان و میر سید جان پاچای اسلامپور جانشین آخندازاده صاحب هده (نجم الدین آغا) به منظور رسیدن به مصالحه با اغتشاشیون به نمایندگی از حکومت اشتراک داشتند که نتیجه یی در بر نداشت. اگرچه رهبران مذهبی فوق الذکر جانبدار رفورم های شاه امان الله نبودند، اما به هیچوجه به تبلیغات علیه او متوسل نشدند. برعکس نخست آنها به حمایت از او تا آن وقت ادامه دادند که بیشتر از آن در میان مردم محل کاملاً بی اعتبار می شدند.

حمایت از غازی امان الله خان در طول سرحد دچار تردد نشد و راپورهای برتانیه نشان میدهد که تبلیغات به نفع امان الله توسط اعلام این فتوی که امان الله کافر نیست، حمایت گردید. افغانهای مقیم پشاور که در تماس با "طرفداران خلافت" بودند، کتابی را تحت عنوان "خکم شریعت در

مورد امان الله" نشر نمودند و در آن امان الله خان مسلمان واقعی و بچهء سقاو عصیانگر که باید سرش قطع گردد، اثبات شده بود. از این رو محبوبیت امان الله خان بحیث رهبر پان اسلامیستی در خارج از سرحدات افغانستان تا مدت طولانی دوام نمود و قشرهای وسیع قبایل سرحدی تا هنوز او را بحیث شخصیت قهرمان می شناسند. منابعی که از آن زمان در دسترس است در مورد موضع گیری رهبران شیعه و منجمله رهبر فرقه اسماعیلیه در درهء کیان اشاره یی نمی کند، اما هر گاه نظر به اشتراک هزاره ها در دفاع از شاه امان الله قضاوت شود، رهبران مذهبی اهل تشیع طرفدار او بودند و این کاملاً طبیعی بود که شاه باید از این حمایت برخوردار می شد، چونکه هدف رفورم های او از بین بردن تبعیض قومی و مذهبی بود.(۱۳)

اغتشاشها ۱۹۲۸_۱۹۲۹و روحانیت بنیادگرا:

یکی از ضربات کشندهء افغانها بر انگلیسها، استرداد استقلال افغانستان بود که شهرت شکست ناپذیری انگلیس را در شرق به زمین زد و مردمان مستعمرات انگلیس را برای احراز استقلال شان بیدار ساخت. انگلیس برای انتقام کشی از ملت سلحشور افغان و دولت ضد امپریالستی آن، در صدد برآمد تا یک بار دیگر از سلاح مذهب، کار بگیرد و بجان مشروطه خواهان حمله ببرد و آن را از پای در آورد. برای اینکار طبعاً انگلیس خود وارد صحنه شده نمیتوانست، بلکه

توسط عناصر روحانیت متنفذ وابسته بخود وارد عمل میگردید. البته در این زمینه انگلیس تجارب فراوانی در کشورهای اسلامی چون عربستان سعودی، اردن، سوریه مصر و ایران داشت. برای درک موضوع بهتر است در اینجا نقطه نظرهای دیپلوماتان انگلیس را ملاحظه کنیم.

دکتر شفا، بخشی از گزارش محرمانهٔ وزیر مختار انگلیس در تهران را در مورد روحانیت شیعه نقل میکند و مینویسد:"غیر از دربار و مامورین دولتی، دستهٔ متنفذ دیگری در ایران هستند که باید همیشه آنها را حفظ کرد، و اینها علما و روحانیون عالم تشیع هستند. این طبقه موقوفات سرشار و فراوانی در اختیار دارند که روحانیون و مدرسین و طلاب در سرتاسر ایران از درآمد این موقوفات و سهم امام و نذور مختلف بهرهٔ کافی میگیرند. ما (انگلستان) باید برای نفوذ در این طبقه از دستگاه حاکمهٔ ایران با اعزام عده ای سید و ملا و درویش از هندوستان به مراکز دینی و اماکن مقدسهٔ و متبرکه شیعه، بتدریج دستگاه عالیه روحانیت ایران را بر طبق دلخواه خود اداره کنیم." (سرهوارد جونس، وزیر مختار انگلستان در ایران، گزارش محرمانه به وزارت خارجهٔ انگلیس، نقل از اسناد منتشر شدهٔ وزارت امور خارجهٔ انگلستان).

"در ایران علاوه بر نیروها و سازمانهای سیاسی و اقتصادی یک سازمان موثر و کاملاً متنفذ دیگری هم هست که از تمام

منابع دیگر قدرت در این کشور قویتر و از لحاظ ما مورد اعتماد تر است و آن روحانیت شیعه است که سالهای طولانی در ایران نقشی بنیادی و کارساز داشته است و خوشبختانه ما در میان آنها دوستان خوب و نزدیکی داشته ایم و داریم. این نیرو میتواند در ایران کار آمد باشد و هر وقت لازم بشود حتی بر نیروهای دیگر از قبیل دربار و دولت و ارتش اثر بگذارد و با سلاح مذهب و جهاد هر مشکلی را حل کند. مهم آنست که توقعات آنها از ما زیاد نیست. هر وقت لازم باشد می توانیم آنها را وارد صحنه کنیم و هر وقت هم مقتضی باشد به آسانی ساکت و خانه نشین سازیم." (لرد ویول وزیر امور خارجهء انگلیستان، در جلسهء سری در سفارت بریتانیای کبیر در تهران، ۱۱ اکتوبر ۱۹۴۱، نقل از کتاب (اسرار و عوامل سقوط ایران) خاطرات مکردیج" (۱۴)

این سیاست انگلیس در دیگر کشورهای اسلامی و از جمله در کشور ما نیز صدق میکند. انگلیسها پس از روی کارر آوردن امیر عبدالرحمن خان، سیاست نفوذ بر دولت را از طریق روحانیون پر نفوذ بکار بستند و با اعزام برخی از شیوخ هندوستان به کشور ما نقش موثری در سرنوشت داخلی کشور بازی کردند. به گواهی برخی از تایخ نویسان افغان، خانوادهء روحانی حضرات شور بازار در اواخر قرن ۱۹ میلادی، ابتدا به ننگرهار و سپس به کابل آمده در شور بازار سکونت اختیار کردند.(۱۵) در آغاز خانواده حضرات مجددی

تنها با مسایل دینی سر و کار داشتند، ولی پس از نبرد استقلال بزرگان این خانواده در مسایل سیاسی دست زدند و اقدامات دولت را در پروسهء رشد اجتماعی و فرهنگی کشور به انتقاد نشستند و درد سرهای برای دولت ضد امپریالیستی امانی فراهم کردند.

در بحبوحهء اغتشاش خوست در ۱۹۲۴ یک شیخ دیگر بنام سید سعدی افندی، که خود را به شیخ عبدالقادر گیلانی منسوب میکرد (یعنی نقیب صاحب پدر پیر سید احمد گیلانی) نیز از هند برتانوی به افغانستان در ننگرهار وارد شد و به تقویت حلقهء پروان و مریدان خود در میان پشتونهای سمت شرقی کشور پرداخت و حتی با استقبال شاه امان الله روبرو شد و چوب دست آبنوس بسیار نفیسی با یک ساعت طلائی از شاه امان الله انعام گرفت.(۱۶)

روحانیون متنفذ با عده یی از ملاهای سمت جنوبی و حومهء کابل که مریدان خانوادهء حضرات شور بازار بودند، در سالهای که دولت امانی در راه تطبیق ریفورمهای اجتماعی گام گذاشت، چون سدی در برابر اصلاحات و ریفورمها قرار گرفتند و هر عمل دولت را بشمول تاسیس مکاتب برای دختران و پسران و اعزام شاگردان بخارج و مسئلهء رولچی ملکه ثریا را بشدت تقبیح و آنرا به کفر تعبیر میکردند و با تبلیغات زهرآگین خود ذهنیت عوام را علیه دولت امانی تغییر دادند. بویژه هنگامی که شاه به سفر

طولانیش آغاز کرد و از هند به قصد اروپا حرکت نمود، نورالمشایخ که در آغاز در سرهند، قلمرو برتانوی زندگی میکرد، به دیرهء غازیخان وارد شد و مقدمهء یک اغتشاش بزرگ دیگر را در میان قبایل سمت جنوبی کشور بخصوص در میان قبایل جدران و منگل و اقوام غلزائی که پیروان سنتی او بودند آماده میساخت.

ریه تالي ستیوارت نویسندهء کتاب "آتش در افغانستان" مینویسد:"سه رز بعد از آنکه شاه امان الله بمنظور سفر اروپائی خود، وارد هند برتانوی شد، انگلیس ها برای حضرت فضل عمر (نورالمشایخ) که در سرهند بودوباش داشت، اجازه دادند که وارد دیرهء اسماعیل خان (مرکز پیروان سنتی خود) گردد و او در تاریخ ۱۸ دسامبر به دیرهء اسمایعل خان وارد گردید و از اینجا تبلیغات برضد شاه امان الله و اصلاحات او را در میان کوچی های غلزائی دوباره آغاز نمود. هندیها و افغانها میگفتند که ورود مجدد نورالمشایخ (شیرآغا) در دیرهء اسماعیل خان بدستور انگلیس ها صورت گرفته است، زیرا او در دیرهء اسماعیل خان صاحب دو خانه بود، یکی از این خانه ها را یک اجنت انگلیسی در اختیار او گذاشته بود. ملاها و مریدهای و هواداران نورالمشایخ از افغانستان نیز به دیدار او به اینجا می آمدند و او طرح خلع امان الله خان را به آنها تبلیغ میکرد و نقش بغاوت را به ملاها توضیح مینمود و بخصوص مردم خوست را برای بغاوت و شورش علیه شاه

آماده میکرد.(۱۷)

پس از مرگ شمس المشایخ در ۱۹۲۵، محمد صادق مجددی برادر دیگر شان کفالت رهبری خانوادهٔ حضرات شور بازار را در کشور به عهده گرفت و با نورالمشایخ پیوسته در تماس بود و در اینجا در میان پیروان خانوادهٔ خود بر ضد امان الله خان تبلیغ میکرد. او همیاری برخی از زمینداران درانی را که امتیازات خود را از دست داده بودند نیز جلب کرد و به ملاها در مورد بغاوت و نقش آن در سرنگونی رژیم امانی صحبت میکرد و منتظر اشارهٔ شیر آغا (نورالمشایخ) بود. هنوز یک ماه از بازگشت شاه بهٔ کشور نگذشته بود که بدستور (شیر آغا) دو ملا بنام های ملا محمد حسن و ملا الیاس به عبدالرحیم خان و محمد جان خبر دادند که باید فوری به سوی خوست حرکت کنند و مردم را به شورش و قیام تحریک نمایند بخصوص قبایل جدران و منگل را، ملک بلند خان نیز برای تحریکات مردم منگل برگزیده شد و ملک غلام خان برای گردیز تعیین شد. از قول شیر آغا به ملاها گفته شده بود که در توطئه علیه حکومت، شاه محمود خان حاکم جلال آباد و عبدالعزیز وزیر حربیه و سردار محمد عثمان خان سابق نایب الحکومهٔ قندهار شامل اند.(۱۸) بنا برین محمد صادق مجددی برادر فضل عمر مجددی (قبل از تدویر لویه جرگه ۱۹۲۸) به اتفاق برادر زاده اش (میا جان محمد معصوم مجددی) پسر شمس المشایخ و هنمنوائی یک

عده از ملایان کابل در حالی که فتوای کفر شاه را با امضای چهار صد تن از ملاها با خود داشت، یک بار دیگر در میان قبایل جنوبی رفت و سعی کرد آتش بغاوت را که چهار سال قبل نیز مریدان این خانواده برپا کرده بودند، مشتعل سازد.

غبار مینویسد که "اولین حرکتی که قبل از ظهور اغتشاشات ولایات ننگرهار و کاپیسا و پروان در کابل بشکل طلیعهٔ سپاه اغتشاش بعمل آمد، همانا فرار روحانیون بزرگ کابل در پکتیا بود. گفته میشد که یکی از حلقه های مخفی و منظم کابل حلقهٔ مخصوص حضرات مجددی بشمول بعضی سرداران بزرگ (ظاهراً: سردار عبدالقدوس خان اعتمادالوله و سردار محمد عثمان خان) و روحانیون مشهور بود. از آنجمله حضرت محمد صادق مجددی برادر کهتر شمس المشایخ با قاضی عبدالرحمن پغمانی، قاضی فضل الحق خان، قاضی عبدالقادر خان پغمانی، عبدالحنان خان و محمد حیان خان پسران قاضی عبدالرحمن خان نهانی از کابل به ولایت پکتیا رفتند. محمد صادق مجددی در این سفر برادر زادهٔ جوان خود (حضرت محمد معصوم المجددی پسر ۲۲ سالهٔ شمس المشایخ) را نیز همراه داشت تا در کابل مورد فشار حکومت قرار نگیرد. وقتی که این جمعیت در پکتیا رسیدند در خانهٔ عزیز خان جاجی در علاقهٔ جاجی مسکن گزیدند و بمردم گفتند که پروگرام شاه مخالف شریعت و بضرر ملت افغان است و وقتی ما این نظر خود را بشاه عرض

کردیم جوابی نداد، پس ما اینجا آمده ایم تا به اتفاق مردم پکتیا پیشنهادات خود را بشاه بفرستیم و مانع خرابی افغانستان گردیم. مردم این پیشنهادات حضرات را نپذیرفتند، ولی گفتند اگر حضرات مایل بخارج شدن از افغانستان باشند، آنها را محفوظ از سرحد کشور عبور خواهند داد تا بدست دولت نیفتند."(۱۹) اما حضرت رفتن به خارج از کشور را نپذیرفتند، مردم پکتیا حضرات را به دولت تسلیم دادند و دولت به محاکمهء قاضی ها و حبس رهبران شان پرداخت.

شاه در اجلاس لویه جرگه ماه اکتوبر ۱۹۲۸ خانوادهء حضرات شور بازار را که پر نفوذ ترین خانوادهء روحانی در کشور بود، در ضدیت با برنامه های اصلاحی خود مخاطب قرارداد و امتیازات شان را لغو نمود. از اینجاست که با مخالفت شدید این حانواده روبرو شد و تبلیات این خانواده بر ضد شاه امان الله، مردمان جنوبی و مشرقی و شمالی کشور را بر ضد رژیم امانی بشورش واداشت و شاه را در سراشیبی سقوط قرار داد.(۲۰)

مرحوم فرهنگ مینویسد که:"از همه مهمتر مخالفت خانوادهء مجددی خصوصاً حضرت فضل عمر بود که در دیرهء اسماعیل خان در نزدیکی سرحد افغانستان جاگزین شده، بین کوچی های افغانستان علیه شاه امان الله تبلیغات میکرد. بموجب گزارش مامورین هندی وی به پیروانش اطمینان می داد که در داخل دستگاه دولت هم طرفدارانی

دارد و در آن ضمن از کفیل وزارت حربیه (محمد ولی خان) و نایب الحکومه سابق سمت مشرقی (شاه محمود خان) که هر دو با شاه قرابت داشتند نام می برد."(۲۱)

یکی از تبلیغات سوء علیه امان الله خان در میان کوچی های پیرو حضرت شور بازار این بود که: امان الله خان با خود از جرمنی ماشینی را خریداری نموده که با آن اجساد مرده ها را میسوزاند و از استخوان ها و گوشت مرده ها صابون میسازد مبلغ ۳۰ روپیه میدهد که یک شخص ثروتمند را آتش بزنند و مردمان غریب را رایگان می سوزانند. ملا ها را نیز میسوزانند که از انتشار امراض جلوگیری نمایند.(۲۲)

نویسندهء کتاب (آتش در افغانستان) می گوید:"انگلیسها توسط طیاره، عکس های برهنهء ساختگی ملکه ثریا را در حال موتر سواری در بین قبایل پخش کردند و اخبار های فرانسه، انگلیس، جرمنی، ایتالیا و روسیه در مورد برنامه های امان الله خان نشریات میکردند و همه خبرها را از پروپاگندها اخذ مینمودند و شایعات به دهن را اقتباس میکردند و در اخبارهای خود منعکس میساختند. کلیه اخبارهای بریتانیا مقالات و واقعات افغانستان را با آب و تاب و تبصره های زهرآگین نشر میکردند، چنانچه اخبار دیلی میل (Daily mail) در ۱۹ اکتوبر ۱۹۲۹ نوشت: متعصبین علیه ملکه قیام کردند، زعمای اسلامی را به قتل رساندند و برادر پادشاه حبس گردید، که همهء این شایعات غلط از آب درآمد."(۲۳)

غبار در مسیر تاریخ تشریح میکند که چگونه دسایس استعماری در تبانی با عناصر ارتجاعی برای از پا در آوردن غازی امان الله خان بکار افتاده بود:"مثلاً در کابل یکنفر منجم انقراض حتمی سلطنت را پیشگوئی کرد و بسرعت این پیشگوئی در بین حلقه های درباری منتشر گردید. در حوزهٔ هلمند یکنفر آخوند خوابی جعل کرد و افواه شد که تاج از سرشاه افتاده است. این تنها نبود در سرتاسر حدود شرقی افغانستان به هزارها تصاویر جعلی نیم برهنه بنام ملکه افانستان (توسط مولوی نجف علی خان جاسوس انگلیس و نمایندهٔ تجارتی افغانستان در کویته خریداری و به کابل میفرستاد) و عزیمت طالبات افغانی از سرحدات شرقی به قسطنطنیه (ترکیه) با تعابیر معکوسی در بین توده ها منتشر شد. یک شیخ هم در جنوب (منظور نورالمشایخ است) و یک مرشد در شمال (منظور محمد صادق مجددی است) علناً رفتار شاه را ضد شریعت اسلام اعلام کردند و کلنل لارنس معروف (به پیر کرمشاه) گفته میشد که در جامهٔ ملائی در شرق افغانستان داخل گردید و هیزم اغتشاش را آتش زد. حتی این موضوع در جراید شوروی و انگلیسی مطرح بحث قرار گرفت."(۲۴)

ادمک، افغانستان شناس امریکایی نامه یی را از قول لارنس نقل میکند که در تاریخ ۱۰ جون ۱۹۲۷ میلادی (۱۳۰۶ش) عنوانی ادوارد مارش نوشته و اطلاع داده بود که:...آیا میدانید که من هفتهٔ گذشته در کابل بودم. آتشهٔ

بریتانیا در کابل به یک کاتب در قوای هوایی خود ضرورت دارد و دیپوت، نام مرا به دفتر شما پیشنهاد میکند، من اندکی در ماشین تایپ دسترسی دارم... ادمک می افزاید که لارنس تقریباً ۱۸ ماه در هند بود و اکثر وقتش در کراچی گذشت، مگر مدت کوتاهی در میرانشاه و همچنان یک هفته در پیشاور بود. بالاخره در اثر اصرار همفریز (سفیر امریکا در کابل) لارنس مجبور شد تا به انگلستان برود. زیرا همفریز میترسید که وجود لارنس در سرحدات هند سبب خرابی روابط افغانستان با بریتانیا خواهد شد. ادمک از اخبار دیگری در لندن نام می برد و مینویسد: یک اخبار لندن بنام "دیلی هیرولدی" در پنجم جنوری ۱۹۲۹ نوشت که: مقامات ذیصلاح افغان امر گرفتاری کرنیل لارنس را صادر کرده است، دو روز بعد عین خبر در "اخبار آمان افغان" منشرهٔ کابل بازتاب یافت. این موضوع در پارلمان بریتانیا نیز مطرح بحث قرار گرفت، مگر حکومت بریتانیا از جمیع مداخلات خود در این باره انکار کرد... همین محقق امریکایی از روی اخبار ایتالیا نقل قول میکند که: در مطبوعات ایتالیا به نشر رسید که لارنس، به حیث یک جاسوس قوی و عالیشان به کارها و عملی دست زده و مردم ساده لوح قبایل را بر علیه شاه منور و تجدد پسند افغانستان برانگیختانه بود."(۲۵)

بدینسان دشمن در کمین نشسته با استفاده از خوش باوری و اعتقادات مردم، از هر حادثهٔ کوچک در کشور بر ضد

نهضت اصلاحات سوء استفاده میکرد، چنانکه از یک زد و خورد کوچک قومی در سمت مشرقی، حداعظم سوء استفاده را نمود و آنرا در جهت سرنگونی رژیم سوق داد. گفته میشد در زد و خوردی که میان کوچی های غلزائی و شینواریها (اقوام سنگوخیل و علی خیل شینوار) در ۱۴ نومبر ۱۹۲۸ صورت گرفته بود، چند تن از شینواریها بقتل رسیده بودند و شینواریها قاتلان را دستگیر و به حکومت محلی تسلیم داده بودند، اما حکومت بجای باز خواست، قاتلان را (با گرفتن رشوت) رها ساخته بود. شینواریها به حکومت اعلی جلال آباد شکایت کردند، باز هم کسی شکایت آنها را گوش نکرد، این است که شینواریها برآشفتند و دست بحمله بر پوستهء دولتی زدند و آنرا به غارت بردند، انگلیسها در خفا بر این آتش هیزم می ریختند و شینواریها را کمک میکردند. بزودی شورش دامنه دار تر شد و به خوگیانی ها نیز سرایت کرد. وقتی که این اطلاع به قوماندان نظامی ننگرهار (محمد گل مومند) رسید، بجای جلوگیری از اختلال امنیت، برای پارهء امور بکابل رفت و وکیل فرقه به شینوار کشید، اما در عرض راه بدست شینواریها اسیر گردید. رهبران شورش محمد افضل و محمد علم بودند که مرکز حکومت شینوار (اچین) را غارت و دفترها را حریق ساخته بودند.(۲۶)

در اواخر نومبر ۱۹۲۸ رهبران شورش محمد افضل و محمد علم در محل (غنی خیل) جرگه یی تشکیل دادند و

علیه غازی امان الله خان جهاد را اعلان و بر جلال آباد حمله کردند، عساکر دولتی به بارکها پناهنده شدند. در اوایل ماه دسامبر حکومت برای آرام کردن مردم، غلام صدیق خان چرخی وزیر امور خارجه و شیر احمد خان رئیس شورای دولت به سمت مشرقی فرستاده شدند تا با شورشیان مذاکره کنند و شورش را فرونشانند، اما چون فرستادگان دولت رقیبان سیاسی همدیگر شمرده میشدند، هر یک به نحوی شورشیان را به دوام شورش تشویق کرده ناکام به کابل برگشتند و شرایط شورشیان را به دولت گزارش دادند. در این شرط نامه که صبغهء سیاسی داشت، افزون براینکه لغو اصلاحات را خواسته بودند، علاوه شده بود که شاه باید ملکه ثریا را طلاق بدهد، فامیل طرزی از کشور تبعید شود، تمام سفارتخانه ها به استثنای سفارت انگلیس در کابل بسته شود و طلابی که برای تحصیل بخارج اعزام شده واپس بکشور بر گردند و مالیه موقوف گردد. شرایط در خواستی شورشیان به وضوح نشان میداد که در عقب این شورش دستان قوی استعمارر در تبانی با عناصر ارتجاعی داخلی دخیل است، چه شورشیان میخواستند:

۱_ محمود طرزی از افغانستان خارج گردد،

۲_شاه ملکه ثریا را طلاق بدهد،

۳_تمام مکاتب دخترانه بسته شود،

۴_دختران افغان از ترکیه خواسته شود،

۵_به استثنای نمایندگی برتانیه، باقی همه نمایندگی های سیاسی خارجی مسدود شوند،

۶_قانون جدید و نظامنامه لغو گردد،

۷_مالیه کم گردد،

۸_قانون پوشیدن البسه اروپائی فسخ گردد،

۹_چادری بشکل سابقهٔ آن اعاده گردد،

۱۰_قانون اسلامی، قانون دولت اعلان شود.

۱۱_به ملاها در چوکات دولت پست های مناسب داده شود.(۲۷)

چنانکه ملاحظه می شود از جمله تقاضای شورشیان، نخستین تقاضای آنها، خروج محمود طرزی با خانواده اش از افغانستان بود. در آن وقت محمود طرزی نه در دولت امانی کار میکرد و نه در صدد توطئه یی بود که دولت را با سقوط مواجه کند، اما مشاور نزدیک و مجرب مشروطه خواهان شمرده میشد. پس برای آنکه مشروطه خواهان از وجود یک چنین مشاور آگاه و وطن دوستی محروم گردد، خروج او را از کشور آبائیش شرط گذاشتند.

پس از ناکامی سردار شیر احمد خان و غلام صدیق وزیر خارجه در خاموش ساختن شورش شینوار در ۱۹۲۸، دولت نیروهایی از مرکز به سرکردگی محمود خان یاور بدانسو می فرستد، مگر محمود خان یاور نیز در دام نیروهای شورشی می افتد و کاری از پیش برده نمیتواند. دولت علی احمد

خان را، که در حکومت ننگرهار در هنگام شورش منگل سوابقی داشت و با روحیات مردم شینوار و خوگیانی و مهمند و غلجایی وغیره بخوبی آشنا بود، در راس قوایی مامور فروکش نمودن شورش نمود و به جلال آباد فرستاد.

والی علی احمد خان سعی کرد تا شورش را خنثی و مشرقی (ننگرهار) را برای شاه امان الله نگهدارد، ولی وقتی از تلاش به نفع امان الله مایوس شد و همینکه مطلع گردید: بچهء سقاو بجای سردار عنایت الله خان در تاریخ ۱۸ جنوری بر تخت کابل نشسته او هم خود را به عنوان پادشاه افغانستان مطرح ساخت و رؤسای مردم خوگیانی و مومند و غلجایی را با خود موافق و از شینواریها تجرید نمود و در تاریخ ۲۰ جنوری ۱۹۲۹ پادشاهی خود را در جلال آباد اعلان کرد و لنگی پادشاهی از طرف دو روحانی متنفذ ننگرهار یعنی حضرت ضیاء معصوم مجددی معروف به حضرت چهارباغ و نقیب صاحب بر سر او گذاشته شد، اما برخی از قبایل سمت مشرقی کشور مخالف پادشاهی علی احمد خان بودند و میگفتند که او مشروب میخورد و بنا برین برای پادشاهی مرد مناسبی نیست. به هر حال یکعده از سران ولایت ننگرهار به وی بیعت کرده و او را بحیث پادشاه افغانستان تبریک گفتند.

علی احمد خان قوای از اقوام تهیه دید تا بر کابل حمله کند، مگر بر اثر اختلافات قبیلوی و زد و خور میان خود طرفداران علی اخحمد خان، ملک قیس یکی از ملکان

خوگیانی به کابل کشید و به بچهء سقاو بیعت نمود و مبلغ ۱۷ هزار روپیه انعام گرفت و به حبیب الله کلکانی تعهد سپرد که به جلال آباد رفته علی احمد خان را دست بسته بحضور بچهء سقاو می آورد. سرانجام ملک قیص در جگده لک بر قوای علی احمد خان شبانه وارد شد و ب آنها شلیک نمود، نیروهای والی علای احمد سراسیمه شده برخی تسلیم و برخی پا بفرار نهادند و عده یی هم به غارت خیمه و دارایی علی احمد پرداختند، بدینسان قوای علی احمد خان از هم متفرق شدند و او هم که نفاق و دو رویی قبایل را مشاهد کرد، به لغمان نزد نقیب صاحب رفته از آنجا به پشاور و سپس به قندهار کشید. علی احمد خان پس از خروج شاه امان الله از کشور یک بار دیگر بخت خود را آزمود و خود را به حیث پادشاه افغانستان در قندهار اعلان نمود، اما این پادشاهی بیش از دو روز دوام نیاورد (از ۲۴ می تا ۴ جون ۱۹۲۹) و بتاورود قوت های سقوی و محاصرهء شهر قندهار و سقوط آن شهر بدست نیروهای سقاوی اسیر گردید و بکابل برده شد، و به امر بچهء سقاو در دهن توپ اعدام گردید.(۲۸)

اغتشاش حبیب الله کلکانی در شمال کابل:

بحرانی شدن وضع در سمت مشرقی زمینه را برای ناامنی و رواج دزدی و قطاع الطریقی در شمال پای تخت یعنی در منطقهء پروان و کاپیسا به رهبری بچهء سقاو مساعد ساخت.

بقول غبار: پسر سقاو که در پاره چنارهند برتانوی متهم به دزدی شده و محکوم به یازده ماه حبس شده بود، بطور مرموزی رها شد و به افغانستان برگشت و به تشکیل دهارهٔ دزدان و قطع طریق و سرقت پرداخت. او شبها دزدی میکرد و روزها در کوه ها متواری بود. بعضی متنفذین محل مانند ملک محسن کله کانی وی را در خفا کمک میکرد و دستگیری او برای پلیس محلی دشوار میگردید. شهرت او در دزدی چنان بالا گرفت که اگر شبی با دستهٔ خود وارد خانهٔ کسی میشدو صاحب خانه از ترس خموشانه از و دستهٔ او را تغذیه میکرد و به حکومت اطلاعی نمی داد. کار بچهٔ سقاو بجایی رسید که مقدار پولی که از خزانهٔ مزار بکابل می آمد، ربود و پیکرد حکومت محل بجایی نرسید.

در اواخر نومبر شورش شینوار شدت یافت و دولت متوجه شرق بود، بچهٔ سقاو برای قطع کردن راه ولایات شمال کشور با کابل داخل فعالیت شد و امنیت جاده ها را مختل کرد، وزارت حربیه برای تامین راه ها و حفظ ارتباط نظامی با ولایات شمالی به اعزام قطعهٔ کوچکی پرداخت، ولی بچهٔ سقاو با تعقیبی که میشد، بدست نیامد. در دسامبر (ماه قوس) که آتش اغتشاش ننگرهار تیز تر شد، حکومت محل ملک محسن و چند نفر دیگر را به دلیل امداد مخفی به بچهٔ سقاو، محبوسا به کابل فرستاد. متعاقباً دولت احمد علی خان لودین (رئیس بلدیهٔ کابل) را به حیث رئیس

تنظیمهء کاپیسا و پروان با اختیارات تامه اعزام کرد تا از پشت سرمطمئن بوده و به اطفای شورش ننگرهار پرداخته بتواند. احمد علی خان در کاپیسا و پروان همان روش معهود دولت را که عبارت از (مذاکره و مفاهمه) بود با دزدان در پیش گرفت و از (سرای خواجه) به جبل السراج رفت و از آنجا بدولت اطلاع داد که کسانی را که حکومت به نام امداد به بچهء سقاو زندانی کرده است، بایستی برای خوشنودی مردم رها سازد. از آن پس جرگهء بزرگی تشکیل و با سرکردگان کاپیسا و پروان داخل مذاکره و مفاهمه شد و فیصله بعمل آمد تا با بچهء سقاو مفاهمه صورت گیرد، (یعنی دولت با دزدی داخل مذاکره گردد!) و شاملین جرگه پذیرفتند که در جلب و اعزام قوت های محلی به دولت خدمت نمایند. بچه سقاو که ضعف حکومت را احساس کرد، منتظر مفاهمه نشد و بر فعالیت خود افزود و چند نفر عسکری را که راهی کابل بودند در طی یک حملهء ناگهانی بقتل رسانید. احمد علی خان با مرکز کابل قضیه را در میان گذاشت و اختیار گرفت که به هر نوعی که میتواند با بچهء سقاو مفاهمه و بتوافق برسد. بچهء سقاو مذاکره را قبول و با رئیس تنظیمه با حیثیت مساوی به مذاکره بنشست و در نتیجه عهد بستند، آنهم در حاشیهء قرآن با بچهء سقاو سید حسین امضا کرد و بچهء سقاو قبول نمود که منبعد از مخالفت با دولت و شرارت دست بکشد، در مقابل دولت تعهد نمود که جرایم

بچهء سقاو و رفقایش را عفو میکند. غبار میگوید که احمد علی خان با این معاهدهء مفتضح و بیسابقه، بچهء سقاو و سید حسین را با خود در سرای خواجه آورده به وزیر حرب اطلاع داد که ۸۲ تفنگ و کارتوس با معاش و رتبهء غند مشری به هر دو نفر بچهء سقاو و سید حسین داده شود. شاه عنوانی وزیر حربیه (عبدالعزیز خان) و وزیر مالیه (میر هاشم خان) و رئیس تنظیمه (احمد علی خان لودین) فرمانهای جداگانه صادر نمود و تعهد احمد علی خان را با دزدان تصدیق و دادن ۸۲ تفنگ جاغوردار (۳۰۳بر) معهء کارتوس با معاش سالانه سه هزار فغانی به هر یک از دزدان مذکورو معاش سالانه ۳۶۰ روپیه به هر یک نفر از دستهء دزدان امر نمود.(۲۹)

احمد علی خان از انجام این اجرآت بخود بالید و به تگاو رفت و جرگهء کذائی دیگری تدویر نمود تا مردم را برای حمایت از دولت داوطلب جنگ با شینواریها بسازد، مگر مردم اظهار کردند که هرگز حاضر نیستند با برادران ننگرهاری بجنگند، احمد علی خان به ملای تگاو رجوع کرد و آخندزادهء تگاو ملا عبدالحمید نیز موقف مردم را تائید نمود. در همین هنگام که پسر سقاو از هر جهت تقویت شده بود، (در ۲۰ قوس ۱۳۰۷) یک دسته خان و دزد در قلعهء ملاویس الدین کله کانی شبانه اجتماع کرده و بچهء سقاو را به عنوان "پادشاه افغانستان" شناختند و دستاری بکمرش بستند، به اینصورت پردهء آخرین توطئه بزرگ و درامائی

فجیع در محلل نمایش گذاشته شد.(۳۰)

فردای آن در ۲۱ قوس، بچهٔ سقاو حکومت محلی سرای خواجه راتاراج و محافظین را خلع سلاح نمود و خود در راس سه صد نفر بقصد حمله بسوی پایتخت روان شد. در حالي که سید حسین را برای اشغال چاریکار و جبل السراج فرستاده بود. در جبل السراج یک غند ۹۰۰ نفري عسکر دولت منتظر امر و هدایت احمد علی خان رئیس تنظیمه بودند. سید حسین اول شهر چاریکار را که بی دفاع گذاشته شده بود، اشغال نمود و متعاقباً جبل السراج را بدون جنگ به تصرف خود در آورد (۱۰ دسامبر ۱۹۲۹) و عساکر تسلیم شدند و وزارت دفاع یک روز بعد از این حادثه مطلع شد. در ۱۲ دسامبر (۲۲قوس) حبیب الله بر کابل حمله کرد، اما از جانب شاگردان تعلیمگاه سواری در نزدیک شهرآرا جلوش گرفته شد و سپس محمد ولی خان با چند تن عسکر و بدنبال او وزیر دفاع عبدالعزیز خان با اراکین آن وزارت رسید و تا شام حمله آوران به عقب رانده شدند. با آنکه مجموع تعداد مدافعین دولت از ۸۰ نفر تجاوز نمیکرد. در روزهای ۲۳ و ۲۴ بچهٔ سقاو از کوه کافر و نه برجهٔ و باغ بالا تا کوتل خیرخانه موضع گرفته و تقویت شده میرفت، در حالی که دولت در شهرآراء و قلعهٔ بلند کلولهٔ پشته و تپهٔ شیرپور شکل دفاعی اختیار کرده بود.

در این فرصت غوث الدین خان احمدزائی بکابل آمده و

از امان الله خان پـول و اسـلحه خواسـت تـا بـه مقابـل پسـر سـقاو بجنگـد، شـاه پـول و اسـلحه در اختيـارش گذاشـت، امـا بجـاى مقابله بـا پسـر سـقاو، بـه جنـوبى فـرار كـرد و بـه تخريـب دولـت امـانى پرداخـت. بـا مشـاهدهٔ اوضـاع افسـران بـه شـاه پيشـنهاد استعمال تـوپ هـاى دورزن و طيـاره نمودنـد، امـا شـاه نپـذيرفت و گفـت: ايـن اسـلحه بـراى دشـمنان افغانسـتان اسـت نـه بـراى سـركوبى ملـت افغانسـتان. مـامورين بـزرگ اصـرار كردنـد تـا اجـازه داده شـد و متعاقبـاً توپهـاى بـزرگ بصـدا درآمـد و طيـاره ها پرواز كردنـد، بچـهٔ سـقاو در زيـر آتـش توپهـاى دولـت در آن طرف تپهٔ شيرپور بـه ضـربت چـرهٔ شـرنپل در پشـت خـود زخـم برداشت و به جاى نامعلومى بـرده و مـداوا شـد، امـا جـنـگ هـاى متشتت و پراگنده و غير قاطع دوام داشت.(۳۱)

روز چهارم حمله بر كابـل (۱۶ دسـامبر=۲۶قـوس) شـاه بـر اثـر فشار مـادرش كـه او را تشـويق بـه مقابلـه بـا دشـمن مـى نمـود از ارگ بيـرون شـد و بپـاى پيـاده بـا چنـد باديگـارد بـه پـل بـاغ عمومى رفت، جمعيـت زيـادى جمـع شـدند تـا بشـنوند كـه شـاه چه چيـزى بـه آنهـا ميگويـد. نويسـندهٔ كتـاب آتـش در افغانسـتان مينويسـد كـه شـاه دريشـى خـاكى رنـگ عسـكرى پوشـيده بـود و هـوا هـم چنـدان گـوارا نبـود، امـان الله خـان بـه اطـراف خـود نگـاه كـرد، يـك ميـز ديـد كـه بـالاى آن گلـدانى گذاشـته شـده بود، گلدان را برداشت و بـالاى ميـز ايسـتاده شـد و سـخن رانـى كـرد و گفـت: آيـا در نظـر داريـد و ميخواهيـد كـه شـما را اسـير

نمایند، خانه هایتان را چور کنند و به زنان و ناموس تان تجاوز نمایند؟ این موضوع ورستگاری در دست خود شماست. آنگاه هدایت داد که اسلحه و کارتوس بین مردم توزیع کنند. آنهایی که در نزدیکی شاه قرار داشتند دانستند که صدای شاه مرتعش است و هیچکس صدای شاه را مانند آن روز نشنیده بود، از بین جمعیت یک شخص پیر بلند شده و خطاب به شاه گفت: برای شما گفتم اگر سرعت اصلاحات را بطی نسازید، چه رخ خواهد داد و شخص دیگری عین موضوع را بیان داشت، این سخنان باعث ناراحتی امان الله خان گردید و از بالای میز پائین شد و به قصر سلطنتی رفت و این آخرین ظاهر شدن شاه در بین مردم کابل بود. بروز ۲۱ دسامبر زنان و فامیل خود را توسط طیاره به قندهار فرستاد که در بین شان ملکه ثریا و نورالسراج خواهر شاه و علیاحضرت و غلام صدیق خان نیز بودند.(۳۲) ولی یکروز بعد از نطق شاه، در ۱۷ دسامبر سفارت برتانیه ضربهٔ کاری را بر روحیهٔ شاه وارد ساخت و آن اینکه بدون اجازهٔ دولت افغانستان طیارهٔ بریتانیا بر فراز کابل ظاهر شد و اوراق تبلیغی را پخش کرد و در آن مردم را اخطارر داد که اگر به جان و مال سفارت بریتانیا صدمه ای برسد، به شدید ترین وضع انتقام آن از ملت گرفته خواهد شد و به تعقیب این اعلامیه در ۲۳ دسامبر طیاره بریتانیا بکابل فرود آمد و زنان سفارت خانه ها را بیرون برد. این دومین ضربه ای بود که بر

دولت امانی وارد آمد.(۳۳)

با مصروف شدن بخش عظیم اردو در شورش قبایل سمت مشرقی و با حملهء بچهء سقاو بکابل ذهنیت سقوط دولت امانی بیش از پیش تقویه شد، به کلام دیگر با اعزام بخش اعظم اردو برای دفع شورش ننگرهار، کابل از نیروهای لازم برای دفاع خالی گردید و کار بجایی کشید که وقتی بچهء سقاو بر پایتخت حمله نمود، وزارت حربیه به سختی توانست ۸۰ نفر عسکر از عملهء و فعله و نگهبانان دیپوها و گدامها تهیه و برای مقابله با دزدان همراه بچهء سقاو آماده کند، که طبیعتاً از عهدهء دفاع پایتخت برآمده نمی توانستند، شاه که از بی کفایتی ارگان حرب بستوه آمده بود، در هفتم جنوری ۱۹۲۹ حضرت شور بازار محمد صادق مجددی را بخاطر آرام ساختن تبلیغات مذهبی و تامین ارتباط با ملا حمیدالله تگابی که از آمدن بکابل آباء ورزیده بود و از بچهء سقاو حمایت میکرد، از زندان آزاد ساخت و در هشتم جنوری بسیاری از رفورم های پیشنهادی خود را با صدور فرمانی فسخ کرد، اما سودمند واقع نشد. در تاریخ ۱۴ جنوری شاه با عده ئی از ارگان دولت کابل را بقصد قندهار ترک و مقام پادشاهی را به برادر خود سردار عنایت الله واگذاشت (۱۴ جنوری ۱۹۲۹) که این آخری فقط برای سه روز پادشاه بود.(۳۴) و در تاریخ ۱۸ بچهء سقاو بر سریر سلطنت کابل تکیه زد و خزانهء ارگ را که در آن ۷۵۰ هزار پوند ذخیره شده بود، با مهمات حربی

که برای پنج ماه جنگ از داخل ارگ کفایت میکرد تصاحب نمود.(۳۵)

بدینسان ضدیت خاندان روحانی پر نفوذ حضرت شوربازار با اصلاحات امانی در اتفاق با قبایل علیه دولت امانی نقش عمده و اساسی د[illegible] و همین اتفاق نامیمون در وجود شورشها و اغتشاشات گلیم دولت امانی و مشروطه خواهان را در کشور جمع کرد و ثابت ساخت که روحانیون و بخصوص خانوادهٔ مجددی در افغانستان از قدرت شاه سازی برخوردار است و کسی را که این خانواده بخواهد میتواند بر سریر قدرت افغانستان قرار بدهد. چنانکه پسر سقاو را بجای شاه امان الله قرار دادند و محمد صادق مجددی برادر نورالمشایخ نخستین کسی بود که دست تائید و حمایت خود را به نفع بچهٔ سقاو بلند نمود و اورا بر تخت سلطنت کابل به عنوان "حبیب الله خادم دین رسول الله) تهنیت گفت، ولی چندی بعد در جون ۱۹۲۹ بر او هم تاپهٔ کفر زدند (۳۶) همان کاری که در حق شاه امان اله کرده بودند.

فضل غنی مجددی می نویسد که شاه امان الله از "اجتماعات علمای اسلامی و زعمای قبایل خصوصاً سلیمانخیل و جاجی در دیرهٔ اسماعیل خان با حضرت نورالمشایخ اصلاً اطلاع نداشت. پادشاه از حلقهٔ سری و مهم در عقب حبیب الله بچهٔ سقاو، مانند صاحب زاده عبدالغفور جان و صاحب زاده عبدالله جان که هر دو از خانوادهٔ

مجددی و بعداً ارگان عالی دولت را در حکومت حبیب الله ساختند، بی اطلاع بود."(۳۷)

غبار د سلسله افشاء فعالیت های استعمای از زبان حبیب الله کلکانی مطالب بسیار جالب و شنیدنی نقل میکند که بوضوح نشان میدهد او چون بازیچه یی در دست انگلیس و عوامل استعمار بوده و بدون آنکه خود بداند بر ضد منافع ملی عمل میکرده است. او مینویسد:"حبیب الله بچهء سقاو بعد از آنکه پادشاه شد، سرگذشت سفر مختصر خود را در ماورای سرحد افغانستان در یک دربار شبانه چنین شرح داد: من از ترس تعقیب امان اله با پسران مامای خود سکندر و سمندرر در پشاور رفتم و چندی مشغول چای فروشی بودم و آنکه در "توکی" رفته دگان سماوار کشودم و همانجا بماندم تا موقع مراجعت به افغانستان رسید. در راه بازگشت به قریهء "پدیکوت" رسیدم روز جمعه بود، به مسجد رفتم ملائ در منبر وعظ جهاد با کفر مینمود و چون تمام شد من پیش رفتم و از او دعای خیر خواستم. ملا بمن دعا داد و گفت در خارج شدن از مسجد در سر راه خود درختی خواهید دید، پای آن را بشگافید و هرچه بیابید بردارید. من بچالاکی چنان کردم و چهار تفنگ و کارتوس با یک هزار روپیه نقد یافتم و برداشتم و روان شدم. وقتی که از لغمان بجانب کوهدامن میرفتم باز در راه بملائی برخوردم که مرا بجهاد در برابر امان الله امر نمود. در ایام جشن پغمان روزی که امان الله

داخل تیاتر پغمان بود، باز با ملای دیگری مقابل ...م که مرا بحکم دین اسلام بکشتن امان الله امر نمود، اما من بجهتی که جشن مسلمانان خراب نشود اینکار را نکردم. وقتی که به کوهدامن برگشتم ملای دیگری مرا دید و فرمایش ملای پغمان را تکرار کرد، من به تگاو رفتم و غلام محمد خان فرقه مشر تگاو (مامای معین السلطنه) و هم آخندزاده صاحب تگاو (ملا حمیدالله) مرا خواستند و بکشتن امان الله خان راه بلدی کردند و هم بعضی خانهای پروان را بکمک من نشان دادند، منهم عزم برانداختن او کرده بکابل حمله کردم."(۳۸)

از شرح این ماجرا ها بخوبی معلوم میشود که: دست استعمار در تبانی با عناصر ارتجاعی داخلی در سرنگونی رژیم امانی و انتقام گیری از ملت دلیر افغان تا چه اندازه و تا کدام حد در کاربوده است. به نظر میرسد که: تمام این ملاها که یک پیغام را در گوش پسر سقاو زمزمه میکردند، همه از جمله گماشته گان انگلیس و با مریدان حضرات شوربازار بوده اند و دستور استعمار را اجرا میکرده اند. حضرات مجددی قصد کرده بودند تا رژیم مشروطه خواهان و حاکمیت شاه امان الله خان را با سلاح دین توسط اقوام پشتون، چه ننگرهاری و چه پکتیایی از پایه متزلزل سازند و زمینه را برای یک حمله عقبی از شمال پایتخت که باز هم روحانیت بنیادگرا در پشت آن قرار داشت، فراهم کنند. این روحانیت بنیادگرا سرانجام موفق شد تا شاه امان الله را ساقط

و وی را از صحنهء سیاسی کشور خارج نماید، ولوکه افغانستان برای سالیان متمادی از کاروان تمدن عقب بماند و مردم خوش باور و ساده دل افغان هرچه بیشتر و دیرتر در آتش جهالت و فقر و مرض دست و پا بزنند و این تصمیم شان با خواست استعمار انگلیس همسویی داشت.

نکتهء دیگری که بایست بدان بصراحات اشاره نمود، اینست که کمر رژیم امانی را در واقع روحانیت بنیادگرا، توسط قبایل پشتون هم در سمت جنوب و هم در سمت شرق کشور از راه ایجاد اغتشاشها در خوست و در ننگرهار میان مردم شینوار و خوگیانی در ۱۹۲۴ و ۱۹۲۸ و ۱۹۲۹ شکستاند و پایتخت کشور را چنان از نیروهای دفاعی و امنیتی خالی نمود که سرانجام دزدی با سیصد نفر همراه خود به کابل حمله نمود و دولت بسختی توانست ۸۰ سرباز از پهره داران مخازن فراهم کند و با آن به مقابله بپردازد که معلوم دار این عدهء اندک نمی توانست کاری از پیش ببرد و بزودی رژیم مترقی مشروطه خواهان با سقوط مواجه گردید، و کابل بدست دزدان سقاوی افتاد.

بقول غبار، انقراض سلطنت شاه امان الله و استقرار حکومت اغتشاشی بچهء سقاو بجای آن در افغانستان به حیث یک "فاجعهء تاریخی" تلقی گردید.([۳۹]) مورخ نامدار کشور فیض محمد کاتب، بنا بر چشمدید خود، اغتشاش پسر سقاو را "انقلاب فجیعت بار" نامیده علاوه میکند که "بین ملت

مخالفت لاینحلی را حادث ساخته، تولید نفاق و شقاق نمود و اساس تخریب بلاد و تقاتل عبادنهاده، بغض و فحشاء را پدیدار کرد و جمهور سکنه در ورطهء مشقت و قتل و غارت و اسارت افتاد."(۴۰)

با رویکار آمدن بچهء سقاو، تمام دست آوردهای استقلال و روشنفکران و تحول طلبان افغانستان تا آن وقت، نقش بر آب شد. دروازه های مکاتب و آموزشگاه های دولتی مسدود گردید. بی امنیتی، زورگویی، تجاوز به مال و دارائی و ناموس مردم آغاز شد. هواداران نهضت امانی یکی پی دیگری به زندان و شکنجه و ترور و اعدام سپرده شدند. برای مدت نه ماه همان ملت که بگفتهء همفریز سفیر انگلیس در عهد امانی، از سوراخ های بینی هر افغان نفس آزادی و استقلال فوران میکرد، چنان در بند کشیده شدند که در کابل هر که دختر زیبائی داشت بزور به نکاح دزدان همکار پسر سقاو در آورده میشد، چنانکه سید حسین وزیر حربیه در مدت ۹ ماه چهل بار بدون موافقت دختر و خانواده اش ازدواج کرد و حرم وسیعی از زنان نکاح کرده و بینکاح بوجود آورده بود که بعلت وسعت حرم بعد از مرگش بسیار از آنان باکره مانده بودند.(۴۱)

شاه امان الله غازی قصد داشت جامعه افغانستان ر از خواب قرون وسطائی بیدار و از فقر استخوانسوز نجات بدهد و از طریق اصلاحات اجتماعی آن را در شاهراه تمدن و ترقی

سوق نماید. مگر جامعه برای قبول تحولات اجتماعی از خود جان سختی نشان داد و دست به عکس العمل در برابر اقدامات مدنی و ترقی خواهانه زد و شاه امان الله را که مردی ترقی پسند، مردم دوست و وطنپرست و استقلال طلب و دشمن استعمار و مداخلهء بیگانگان در امور داخلی کشور بود او را که برای نجات ملت از چنگ استبداد سلطنت مطلقه پدرش را قربانی داده بود، طرد کردند و بجای او به رهبری و امارت مردی تن دادند که نه دانش داشت و نه از سواد بهره ئی و نه هم از اسلام به اندازهء یکصدم شاه امان الله خبرداشت، ولی او امان الله را کافر میگفت و کارهای نیک او را دلیل بی دینی او ابلاغ میکرد و فتوایی علیه او صادر نمود که یک عده رجال و کارمندان دربار امان الله خان نیز مجبور به امضای آن شده بودند: غبار میگوید که در این فتوا دلیل کفر شاه امان الله مواد ذیل بود: سلام شفاهی را منع و اشاره را مروج ساخته، عوض دستار؛ کلاه مقرر کرده، دریشی را عوض لباس قدیم (پیرهن و تنبان) معین نموده، ریش تراشی را رواج داده، مکاتب زنانه تاسیس کرده، برقع را برانداخته، متعلمات در خارج فرستاده، با علمای دین مخالفت داشته، محصلین در مکاتب انگلیسی تحصیل میکردند، سنهء شمسی را به جای سنهء قمری تعیین کرده، تاریخ و سنهء انگلیسی را اعلان کرده، رخصتی جمعه را به یکشنبه تبدیل کرده، معاش ملا امامان و

موذنها را موقوف کرده، حضرات مجددی (محمد صادق مجددی و محمد معصوم مجددی پدر صبغت الله مجددی) را محبوس و قاضی عبدالرحمن خان ملا امام حضرت صاحب را اعدام نموده، امر معروف ملاها را منع کرده، بت پرستی و شراب خواری را ترویج نموده، ملا عبدالله و علماء و اکابر جنوبی (شورشیان پکتیا) را اعدام کرده، پس اعمال او (امان الله خان)خلاف شرع بوده است. غبار می افزاید که در میان هفتاد و چند نفری که این فتوا را امضاء کرده بودند، تنها عبدالهادی داوی این جمله را در پای امضای خود علاوه کرد که:"جزئیات مسایل را علماء میدانند."(۴۲)

حال که از آغاز زمامداری آن آزاد مرد وطندوست و خیر اندیش هشتاد و پنج سال میگذرد و هر یک از ما شاهد ده_دوازده (پادشاه گردشی) در کشور خود بوده ایم، بدرستی تمیز و تشخیص داده میتوانیم که هر گاه دسایس خارجی در تبانی با عناصر ارتجاع داخلی مانع تحقق اصلاحات و سبب سقوط رژیم امانی نمی گردید، بدون شک افانستان امروز اینقدر از کاروان تمدن و ترقی پس نمی ماند و با چنین سیاه روزی ها دچار نمیگردید. یاد آن شاه ترقیخواه و وطن دوست گرامی باد! و نفرین ابدی نصیب کسانی باد که سد راه تحولات اجتماعی و ترقیات کشور ما میگردندند!

ماخذ این نوشته:

۱. استا اولسن، اسلام و سیاست در افغانستان، ترجمهٔ خلیل الله رمز، ص ۱۳۱_۱۳۳، افغانستان در پنج قرن اخیر، ج ۲، ص ۵۲۸، ۵۲۲
۲. لودویک ادمک، روابط خارجی افغانستان در نیمهٔ اول قرن بیستم، ترجمهٔ محمد فاضل صاحب زاده، چاپ ۱۳۷۷ پشاور، ص ۱۳۱، ریه تالی استوارت، آتش در افغانستان، ص ۴۳، غبار، ص ۸۰۹
۳. غبار، ج۱، ص ۸۱۰
۴. لودویک ادمک، روابط خارجی افغانستان در نیمهٔ اول قرن بیست، صص ۱۳۰_۱۳۱
۵. غبار، افغانستان در مسیر تاریخ، ج ۱، ص ۸۰۸_۸۰۹
۶. فضل غنی مجددی، افغانستان در عصر اعلیحضرت امان الله خان، ۱۹۹۷، امریکا، ص ۲۴۵
۷. لودویک ادمک، روابط خارجی افغانستان در نیمهٔ قرن بیست، ترجمهٔ پوهاند فاضل صاحب زاده، ص ۱۹۹
۸. دیده شود، فرمان شماره ۱۳ در پایان کتاب افغانستان در عصر اعلیحضرت امان الله خان، از فضل غنی مجددی.
۹. ریه تالی استوارت، آتش در افغانستان، ص ۳۳
۱۰. اولیور روی، افغانستان، اسلام و نوگرایی اسلامی، ص ۱۰۰_۱۰۱
۱۱. فضل غنی مجددی، افانستن در عهد اعلیحضرت امان الله، ص ۲۳۹، ۲۴۴، ۲۵۴، ۲۵۵، ۲۸۳، ۲۹۰
۱۲. استااولسن، اسلام و سیاست در افغانستان، ص ۶۰
۱۳. استا اولسن، ص ۱۵۸

۱۴. دکتر شفا، توضیح المسایل، ص ۴۲، چاپ پنجم
۱۵. پوهاند حبیبی، تاریخ مختصر افغانستان، چاپ ۱۳۷۷، ص ۳۰۵_۳۰۶
۱۶. غبار، ج ۱، ص ۸۰۸
۱۷. آتش در افغانستان، ص ۶۵
۱۸. آتش در افغنستان، ص ۵۴
۱۹. غبار، ج ۱، ص ۸۱۷
۲۰. اوستا اولسن، ص ۱۴۳
۲۱. فرهنگ، افغانستان در پنج قرن اخیر، ج ۱، صص ۵۲۸،۵۲۲، غبار، ص ۸۱۷
۲۲. آتش در افغانستان، ص ۶۵
۲۳. آتش در افغانستان، ص ۲۲۶
۲۴. غبار، ج ۱، ص ۸۱۴
۲۵. روابط خارجی افغانستان در نیمهء اول قرن بیستم، ص ۲۱۹_۲۲۰
۲۶. غبار، ج ۱، ص ۸۱۸، ادمک متذکر میشود که محمد علم رهبر شورش شینوار رتبهء جنرال ملکی داشت و شخص دوم محمد افضل خان قوماندان قوای جلال آباد در ۱۹۲۹ بود. (روابط خارجی افغانستان، ص ۲۰۰)
۲۷. آتش در افغانستان، صص ۲۱۶،۸۴
۲۸. کاندیدای اکادمیسین سیستانی، علامه محمود طرزی، شاه امان الله و روحانیت متنفذ، چاپ ۲۰۰۴، ص ۵۷
۲۹. غبار، ج ۱، ص ۸۲۱
۳۰. غبار، ج۱، ص ۸۲۲

۳۱. غبار، ج ۱، ص ۸۲۲

۳۲. آتش در افغانستان، ص ۹۲

۳۳. غبار، ج ۱، ص ۸۲۲

۳۴. سردار عنایت الله خان پس از آنکه شاه امان الله در ۱۴ جنوری کابل را ترک نمود سه روز پادشاه بود و چون پسر سقاو در تاریخ ۱۶ جنوری وارد کابل شد، سردار عنایت الله خان با وساطت محمد صادق مجددی بوسیلهٔ طیارهٔ انگلیس کابل را بقصد پشاور ترک گفت و سپس از پشاور به قندهار نزد شاه امان الله رفت. پس از آنکه شاه درر مبارزه با قوای ارتجاع دچار مایوسیت و شکست شد، هر دو برادر با خانواده های شان در تاریخ ۲۳ می ۱۹۲۹ از طریق چمن وارد هند برتانوی شدند، سردار عنایت الله خان بتاریخ ۲۴ جون از طریق هند و بصره به ایران رفت و در ۲۷ جولای همان سال مهمان رضا شاه پهلوی شد. او پس از سفری که به اروپا کرد به تهران بازگشت و در تهران اقامت گزید و در سال ۱۹۴۶ در آنجا در گذشت. خانوادهٔ او که به عنایت سراج معروف اند در سال ۱۹۴۷ به افغانسان بازگشتند که از میان فرزندان او حمیدالله عنایت سراج در سلطنت ظاهر شاه به وزارت معارف رسید. او مدتی نیز والی هرات بود و در هنگام کودتای ثور او عهده دار سفارت افغانستان در دهلی نو بود و با حدوث کودتای ثور او دهل را ترک گفت و سرانجام به ایتالیا رفت و اقامت اختیار نمود. حمیدالله عنایت سراج شخص بسیار مؤدب، خلیق و ادب دوست بود. دو فرزند دیگر عنایت الله خان خلیل الله و عصمت الله بودند. قابل ذکر است که یکی از قدیمترین چاپخانه

ها در کابل بنام "مطبعهء عنایت" یاد میشد. (کرسی نشـینان کابـل، ص ۵۲)

۳۵. ادمک، همان اثر، ص ۲۴۶

۳۶. غبار، ج ۲، ص ۲۰، ریه تالی استوارت، آتش در افغانستان، ص ۱۸۰

۳۷. فضل غنی، ص ۲۶۷

۳۸. غبار، ج ۱، ص ۸۱۶

۳۹. غبار، ج ۱، ص ۸۳۴

۴۰. فیض محمد کاتب، نژاد نامهء افغان، طبع ایران، ص ۴۱

۴۱. دکتور خلیل وداد بارش، امیر حبیب الله، مردی در حریق تاریخ، طبع ۱۳۷۷ پشاور، ص ۱۰۶، ۱۶۲

۴۲. غبار، افغانستان در سیر تاریخ، ج ۱، ص ۸۲۷

ډاکتر عبدالعلي ارغنداوی

اعلیحضرت امان الله خان او افغانستان ته د هندي مسلمانانو هجرت

د هند او افغانستان اړیکې دومره زړې دي، څومره چې ددې سیمې تاریخ زوړ دی. د افغانستان له غرونو او هوارو څخه آریایان د شمالي هند حاصل خېزه مځکو ته وکوچېدل د ګنګا او جمنا د سیندونو په اوږدو کې مېشته شول او د نړۍ پرمختللې مدنیتونه یې جوړ کړل.

خو په افغانستان کې د اسلام تر خپرېدلو وروسته له هند

سره په اړیکو کې نوی تحول منځ ته راغلی او د اسلام مقدس دین د هند په نیمه وچه کې د افغانستان د لارې خپور شو. که څه هم په لومړي ځل محمد بن قاسم سند ته ورسېد ، ولې د اسلام د خپرېدلو لویه مرحله د محمد غوري له خوا پیل شوه. ده په ۱۱۷۵ میلادي کال کې ملتان ونیوه او تر هغه وروسته یې د ډهلي په شمول د شمالي هند ښارونه ونیول. محمد غوري خپل تکړه جنرال قطب الدین ایبک په هند کې خپل نایب وټاکه. د غوریانو د دورې له یادګارونو څخه یو هم قطب مینار دی، چې بنسټ یې د قطب الدین ایبک له خوا کېښېښودل شو.

د محمد غوري په لاس په هندوستان کې تاسیس شوی اسلامي حکومت دده تر مرګ وروسته په پېړیو وپایېده او د انګرېزي استعمار تر وخته پورې تقریباً شپږ سوه کاله جاري و. په دې حکومتونو کې افغاني حکومتونه د یادونې وړ دي او د هند په تاریخ کې یې ډېر مهم رول لوبولی دی. یو له دې حکومتونو څخه د غلجیانو حکومت و، چې ددې کورنۍ د دوهم ټولواک سلطان علاوالدین غلجي په مشرتوب یې ټول هند تر یوه واحده اداره لاندې راوستلو. لودي پښتانه د افغانانو بله کورنۍ وه، چې پوره پنځه اویا کاله یې پر هند حکومت کړی دی. هندوسان ته د لودي شاهانو د نورو خدمتونو ترڅنګ د آګرې د ښار تاسیس دی، چې د نړۍ په هر ګوټ کې خلکو ته معلوم دی او تاج

محل يې نور شهرت ور ډېر کړی دی. د تاريخ په اوږدو کې افغانانو خپلو بې اتفاقيو سخت خوږ کړي دي، خو لوديانو خپل دا مشکل حل کړی ، نو ځکه يې وکولای شول چې د يوې پېړۍ درې برخې (۷۵ کاله) په واک کې پاته شي. اخوند درويزه وايي، چې افغانانو د هم سويه غوښتنه کوله، نو ځکه هر يوه مشرته به د ملك خطاب کېده. ظفرکاکاخېل هم اشاره کړې ده، چې ډهلي ته له پښتونخوا څخه يو مېلمه له شاه سره د روغبړ په وخت کې تر ستاره لاندې و، نو پاچا پر غږ کړه: ولې مړه راتر غاړه وځه.

په هند کې د افغانانو بله کورنۍ د سوريانو ده، چې شير شاه سوري تاسيس کړه. شېرشاه سوري له پېښور څخه تر بنګاله پورې لوی سړك جوړ کړ او د لارې په اوږدو کې يې رباطونه جوړ کړل، چې د امنيت د ساتلو او د مسافرو د شپې تېر لپاره کار ځينې اخيسل کېده. اوس هم دا سړك په هند او پاکستان کې د ترانسپورت لوی سړك دی، چې د Truuk Rd په نوم يادېږي. د هند او پاکستان موجوده سيکه روپۍ په همدې نوم په لومړي ځل شېر شاه سوري راوېستله. د سوري کورنۍ تر سقوط وروسته افغاني حکومتونه په آيالتي سويه پاتې و، خو دومره مهم نه وو.

په هند کې اسلامي حکومتونه انګرېزي استعمار پای ته ورسول او په هند کې تر پښو ټينګولو وروسته افغانستان ته متوجه شول. له افغانستان څخه يې ډېرې سيمې لاندې کړې

او د ډیورنډ د معاهدې له مخې یې له برتانوي هند سره وتړلې. د ډیورنډ معاهدې په اساس افغانستان خپله خپلواکي له لاسه ورکړه. دا معاهده امیر عبدالرحمن خان له انګرېزي هئیت سره په کابل کې لاس لیک کړه ولې د افغانستان د خلکو له خوا ونه منل شوه، خو د امیر عبدالرحمن د استبداد له کبله د ثرګند مخالفت خبرې کمې وې. د هغه تر مرګ وروسته د استعمار پر ضد سمدستي مخالفتونه پیل شول. امریکایي لیکوال ګریګورین وایي، چې په ۱۹۰۱ میلادي کال کې چې امیر حبیب الله خان قدرت ته ورسېد، نو خپل ورور سردار نصرالله خان ته یې وویل، چې ځلور ویشت افسران وټاکئ او د استازو په توګه عثماني ترکیې، امریکا، برتانیې او د یورپ نورو هېوادونو ته یې ولېږئ. ددې کار هدف دا و، چې وښایي، چې د ډیورنډ معاهده د هغه له پلار سره په شخصي توګه لاسلیک شوې وه. ده همدارنګه د برتانوي حکومت دعوت ونه مانه چې هند ته سفر وکړي.

د بالقان په جګړه کې د عثماني ترکیې ماتې او همدارنګه په ترابلس کې د ایټالیې برلاسي د هند مسلمانان او په خاصه بیا افغانان سخت خوابدي کړل. هغوی پر انګلیس شک کاوه، چې چې د ترکیې پر ضد یې په جګړو کې برخه اخیستې ده. په دې وخت کې په افغانستان کې سراج الاخبار یوازینی اخبار و چې د محمود طرزي په

مشروطه يې نشرات کول. سراج الاخبار او په هند کې ال هلال، کامريډ، زميندار، همدرد او د عليګړ ګزيټ د يادونې وړ دي، چې د عثماني ترکيې په طرفدارۍ يې نشرات کول. د سراج الاخبار ضد استعماري موقف د هند برتانوي حکومت وارخطا کړی او څو ځله يې امير حبيب الله خان ته شکايت کړی و. د سراج الاخبار مضمونونه به د هند په اخبارونو کې بيا چاپېدل، چې په دې ډول به يې د هند د نيمې وچې مسلمانان له حالاتو څخه خبر کړل.

په اروپا کې د لومړۍ نړيوالې جګړې نښته او د برتانيې پرضد د ترکيې ګډون په افغانستان کې سياسي حالات تاوده کړل؛ په کابل کې د جګړې طرفداره ډله جوړه شوه، چې د امير حبيب الله خان د کشر ورور نايب السلطنه سردار نصرالله خان له خوا يې په پټه ملاتړ کېده.

د جګړې په طرفداره ډله کې د نورو ترڅنګ ځوان شهزاده امان الله خان هم شامل و. د جګړې د ډلې ترڅنګ يوه بله مخفي ډله چې مرکز يې د حبيبيې لېسه وه په فعاليت بوخته وه. د حبيبيې لېسه په افغانستان کې لومړۍ لېسه وه، چې په ۱۹۵۴ عيسوي کال کې امير حبيب الله خان تاسيس کړه. په حبيبيې لېسه کې د نورو ترڅنګ هندي استادانو په تدريس بوخت وو. د ګريګورين په قول په ۱۹۱۸ کال کې په حبيبيه کې د هندي استادانو شمېر پينځه پنځوس تنه وو. ډېر ددې استادانو څخه د عليګړ د

اسلامي پوهنتون فارغ التحصيلان وو. د لېسې له افغاني استادانو څخه ډېرو يې خپلې زده کړې د هند په ديوبند مدرسه کې سرته رسولې وې. د ديوبند مدرسه او د عليګړ اسلامي پوهنتون دوه داسې مرکزونه وو، چې په افغانستان کې هر چا پېژندل. د هندي استادانو څخه يو هم محمد حسين خان و، چې له عليګړ څخه يې لېسانسه اخيستې وه. ده په افغانستان کې د ښوونې په ډګر کې ډېر خدمتونه کړي دي. په حبيبيې لېسه کې د استادۍ ترڅنګ د ښوونې په وزارت کې د تدريساتو رئيس پاتې شوی دی. ده پر اعليحضرت امان الله خان د افغان پادشاه تر عنوان لاندې په اردو ژبه يو کتاب ليکلی دی. د هغه بل کتاب د "انقلاب افغانستان" په نوم چاپ شوی دی. ددې کتاب په مقدمه کې وايي کله چې سپه سالار محمد نادر خان په يوه غونډه کې د خدمت نښانونه ورکول، نو ماته يې د معارف نښان راکړ. وايي چې هغه په خپل لاس زما پر سينه نښان ونښلولو او په دې وخت کې يې راته وويل، چې ستا د خدمت احسان پر افغانستان ډېر دی او زياته يې کړه، چې ته تر دې د لوی نښان مستحق يې. له هندي استادانو څخه بل تن ډاکټر عبدالغني و او د خپلو دوو ورونو هر يوه مولوی چراغ علي او نجف علي سره په کابل کې په خدمت بوخت وو. هندي استادانو د جانثاران اسلام په نوم يوه مخفي ډله جوړه کړې وه. دوی د هند د آزادۍ د اسلامي اتحاد او په افغانستان

کې د مشروطه حکومت لپاره مبارزه کوله. امیر حبیب الله خان د مشروطیت تحریکونه نشو زغملای. هندي استادان یې له نورو افغاني مشروطه خواهانو سره یوځای په زندان کې واچول. مولوی محمد سرور واصف او ځینې نور اعدام شول. پوهاند عبدالحی حبیبي په خپل وروستي کتاب "جنبش مشروطیت" کې وايي، چې افغانستان ته د ډاکټر عبدالغني تر راتګ وړاندې د مولوی محمد سرور واصف سره د مشروطیت مفکوره ورسره وه. د ځینو نورو لیکوالو په قول د مشروطیت فعالیت د محمود طرزي او د هندي استادانو شمولیت نور زورداره کړل. ډاکټر عبدالغني، محمد حسین خان او نور هندي استادان په ابدي بند محکوم شول او د اعلیحضرت امان الله خان په وخت کې له بنده راووتل او ورته په درنه سترګه وکتل شول او لوېې چوکۍ وروسپارل شوې.

د لومړۍ نړېوالې جګړې پیل او د جرمني په طرفدارۍ د ترکیې ګډون په افغانستان کې سیاسي حالات نور تاوده کړل. د ۱۹۱۴ کال د اګست پر اتمه نېټه د هند وایسرای امیر حبیب الله خان ته په یوه لیک کې وویل، چې آستریا او هنګري پر سربستان او جرمني پر فرانسې حمله کړې ده، نو برتانیه د خپلو ګټو په نظر کې نیولو سره د فرانسې په طرفدارۍ په جګړه کې دااخله شوې ده. د هند وایسرای له امیر څخه وغوښتل، چې بیطرفه پاتې شي او د خپلو

سرحدونو څارنه وکي. د هند د وايسرای له ليك څخه لږ وخت وروسته امير د خپلو درباريانو او قبايلي مشرانو غونډه جوړه کړه او په دې غونډه کې خپله بېطرفي اعلان کړه. کله چې ترکيه د آلمان په طرفدارۍ په جګړه کې داخله شوه د امير ستونزې نورې ډېرې شوې. د ترکيې په طرفدارۍ لا پخوا په هندي مسلمانانو او د افغانستان په خلکو کې د انګليس پر ضد مخالفتونه راپيدا شوي وو. په دې اړه امير حبيب الله خان په کابل کې د برتانيې د سياسي نماينده سره د خبرو په ترڅ کې وويل، چې په جګړه کې د ترکيې ګډون د هغه موقف د ستونزو سره مخامخ کړی دی. ده زياته کړه، چې يو خوا د دين ورور ترکيه او بلې خوا ته برتانيه، چې دوست او ملګری دی په جګړه لګيا دي. ده دا خبره هم وکړه، چې يوه خوا بلا او بله خوا ژور سيند دی.

په داسې حال کې چې د ترکيې په طرفدارۍ او د انګليس په خلاف په کابل کې خبرې کېدې د ترکيې د سلطان يو ليك امير حبيب الله خان ته ورسېد. په ليك کې له امير څخه غوښتل شوي وو چې د برتانيې پر ضد په جګړه کې داخل شي. په ليك کې بله غوښتنه دا وه چې د سرحد پښتانه قبايل د انګليس پر ضد راپورته شي. امير په ځواب کې وويل، چې دا جګړه مذهبي نه ده، نو داسې دليل نه ليدل کېږي چې افغانستان پر هند حمله وکړي. د امير ډېر درباريان د هند له نظر سره مخالف وو حتی د هغه ورور

نایب السلطنه سردار نصرالله خان د انګریز پر ضد د جګړې طرفدار و. د افغانستان د ملي ورځې په موقع قاضي القضات د هند د برتانوي حکومت نماینده ته وویل، چې دا جنګ مذهبي دی او د هر مسلمان وظیفه ده، چې په جګړه کې د انګلیس پر ضد برخه واخلي. د افغانستان صدراعظم سردار عبدالقدوس خان امیر ته اطلاع ورکړه، چې د افغانستان فوځ جهاد ته تیار دی. د جګړې په طرفداره ډله کې محمود طرزي، شهزاده امان الله خان او د حبیبې په لیسه کې هندي استادان هم شامل وو.

په کابل کې د مخالفت آوازونه هرې خوا ته اورېدل کېدل، چې د آلمانیانو په مشرتوب یو هیئت په ۱۹۱۵ عیسوي کال کې تقریباً په همدا نن ورځ (د اګست یوویشتمه) د افغانستان خاورې ته داخل شو. د ۱۹۱۵ کال د اګست پر دوه ویشتمه نېټه د هرات ښار ته داخل شو. په دې هیئت کې د هندي انقلابیونو دوه مشران راجا مهندر پرتاب او مولوی برکت الله هم شامل وو. یوه میاشت وروسته دا هیئت کابل ته ورسېده او د بابر په باغ کې ورته ځای ورکول شو. کابل ته تر رارسېدلو یوه میاشت وروسته امیر حبیب الله خان په پغمان کې د آلمان له هیئت سره وکتل. په دې غونډه کې سردار نصرالله خان، عنایت الله خان او نادر خان هم حاضر وو. د هیئت غړیو امیر ته د آلمان او ترکیې د مشرانو لیکونه وړاندې کړل، چې ورکې

غوښتنه شوې وه چې د برتانوي حکومت پر ضد په جګړه کې داخل شي. د هندي انقلابيونو غړي مولوی برکت الله چې هم په دې غونډه کې ګډون درلود امير ته ووېل، چې آلمان به د جګړې په پای کې بريالی راووځي. د آلمان هيئت له سردار نصرالله خان سره د خبرو په ترڅ کې وعده وکړه، چې تر جګړې وروسته به د هند د فتح شوو علاقو يوه برخه افغانستان ته ورکړي، چې ورڅخه هدف له افغانستان څخه جلا شوې سيمې وې. د آلماني هيئت دوه هندي غړي راجا مهندرا پرتاب او مولوی برکت الله د شاهي کورنۍ له غړيو سره په تماس کې وو، چې يو له هغو څخه شهزاده امان الله و. که څه هم د المان پر هيئت په ښار کې د ګرځېدلو بنديز لګېدلی و، خو د شاهي کورنۍ د غړيو په مرسته هرې خوا ته ګرځېدل. حتی د هيئت ځينې غړي جلال آباد او قبايلي علاقو ته ورسېدل. تر ډېرو خبرو وروسته د آلمان د هيئت غړيو ونه کولای شول چې د امير مرسته ترلاسه کړي نو ځکه په مايوسۍ له افغانستان څخه ووتل. د المان په هيئت کې هندي غړو راجا مهندراپرتاب، مولوی برکت الله د مولوی عبيدالله سندي سره يوځای په کابل کې د هند د موقت حکومت بنسټ کېښود. راجه مهندرا پرتاب د موقت حکومت رئيس، مولوی برکت الله صدراعظم او مولوی عبيدالله سندي د کورنيو چارو وزير وټاکل شو. افغانانو د هندي انقلابيونو ملاتړ وکړ او په پټه يې په قبايلي علاقو او

صوبه سرحد کې انقلابي مرکزونو ته پیسې لیږلې. شهزاده امان الله خان د هغه مور علیا حضرته او محمود طرزي په کابل کې د هند د موقت حکومت پوره ملاتړ کاوه.

د لومړۍ نړیوالې جګړې په ختمیدلو سره د امیر حبیب الله خان هیله وه، چې انګلیس به افغانستان ته آزادي ورکړي ولې د هغه دا هیله ترسره نشوه. د ترکیې په ماتې او د افغانستان په عدم ازادۍ ملت پال خوابدي وو. دا نارضایتي جاري وه، چې امیر حبیب الله خان د ۱۹۱۹ عیسوي کال د فبرورۍ پر یوویشتمه نیټه په لغمان کې ووژل شو.

د امیر حبیب الله خان د سلطنت په ختمیدلو سره د افغانستان په چارو کې نوی تحول منځ ته راغی. کله چې اعلیحضرت امان الله خان سلطنت ته ورسید، نو سمدستي یې د استقلال اعلان وکړ. د هندي لیکوال ډاکتر تیلك راج سرین په قول په افغانستان کې د هند د موقت حکومت غړو د هند حالات اعلیحضرت امان الله خان ته تشریح کړل او سپارښت یې وکړ، چې د ازادۍ اعلان وکړي. د پنجاب انګلیس والي Michal Odwyer مایکل اودایر هم مشابه نظر ورکړی دی. اعلیحضرت امان الله خان دمخه تر دې، چې قدرت ته ورسیږي، د جګړې طرفدار او د مشروطه خواهانو نژدې ملګری و. استقلال د هغه خپل ارمان و، نو ځکه یې استقلال اعلان او د جګړې په زور یې ترلاسه کړ. د

استقلال د جګړې په وخت د سرحدونو پښتانه د جګړې په ټولو جبهو کې د افغانستان په مرسته راپورته شول. په کابل کې د هند موقتي حکومت اعلاميه خپره کړه او په هند کې دننه خلکو ته يې سپارښت وکړ، چې د انګليسانو د حکومت په طرفدارۍ ونه درېږي او خپلې ګټې په نظر کې ونيسي، چې ورڅخه مطلب د هند آزادي وه. د استقلال ترجنګ وروسته د اعليحضرت امان الله خان موقف په اسلامي نړۍ کې ډېر اوچت شو. د غربي ليکوالو په قول دا هغه وخت و، چې د افغانستان ځوان ټولواك ته د نړۍ د ټولو مسلمانانو د تحريك سترګې ورواوښتې. امريکايي ليکوال Poulada چې د اعلحضرت امان الله خان تر سقوط ډېرش کاله وروسته د هغه وخت په چارو کې د شاملو عيني شاهدانو سره خبرې کړي دي، هغوی ورته وويل چې په بهرنيو هېوادونو کې د بهرنيو چارو وزير محمود طرزي ته اسلامي مشرانو په ټينګار سره وويل، چې اعليحضرت امان الله خان دې د اسلامي نړۍ د خلافت مشرتوب ومني. ويل کېږي، چې افغان ټولواك په دا ډول وړانديزونو خوشحاله شو ولې دا کار يې تر وخت دمخه وباله.

تر لومړۍ نړېوالې جګړې وروسته د عثماني ترکيې امپراتورۍ د زوال سره مخامخ شوه او د اسلام مهم مرکزونه لکه حجاز، فلسطين، شام او بغداد ورڅخه جلا شول. د هند مسلمانانو د مولانا محمد علي او شوکت علي په

مشرتوب د خلافت تحریك پیل کړ. د هند مسلمانانو فکر کاوه، چې غربي نړۍ په ټول جهان کې د اسلام پر ضد جنګ شروع کړی دی او غواړي، چې مسلمانان له قدرت څخه وغورځوي. د ترکیې سلطان په اسلامي نړۍ کې د خلیفه مقام درلود او د خلیفه په توګه ډېرو اسلامي هېوادونو پېژندلی و. اروپایي هېوادونو د برتانیې په مرسته د ترکیې قدرت ویار لومړی په بالقان او وروسته په لومړۍ نړېواله جګړه کې پای ته ورساوه. د افغانستان ملت پال اولس او مشران هم د ترکیې په زوال خوابدي وو او فشار یې اچولی و چې افغانستان په هند کې د انګلیس پر ضد جګړه پیل کړي.

د افغانستان ځوان ټولواك د قدرت د رسدلو سره سم د خلافت تحریك ملاتړ اعلان کړ. د ۱۹۲۰ میلادي کال د جنوري پر څوارلسمه نېټه اعلیحضرت امان الله خان د برتانیې امپراتور ته په یوه رسمي لیك کې د خلافت له تحریك سره پوره همدردي څرګنده کړه. هغه وویل چې د اسلامي خلافت په هکله د هند د مسلمانانو سره د هغه نظر یو شان دی. د یوې میاشتې په اوږدو کې دا ملاتړ نور ډېر شو او د همدې کال د فبرورۍ د میاشتې پر نهمه نېټه، چې د امیر حبیب الله خان د شهادت لومړۍ کالیزه یې نمانځله د یوې وینا په ترڅ کې وویل، چې حاضر دی چې د خلافت د ملاتړ په لاره کې خپل ژوند قرباني کړي. په همدې وخت کې

يې اعلان وکړ، چې د هند د نيمې وچې څخه چې د انګرېزي استعمار تر تاثير لاندې ده، مهاجرين کولای شي افغانستان ته راشي. ددې وينا چاپ شوې پاڼې په ټول افغانستان کې خپرې شوې. په هند کې د افغانستان د ټولواك دا اعلان، چې د هجرت هرکلی کوي، ټولو مسلمانانو ته ورسېد او هندي مطبوعاتو په ډېره دلچسپۍ نشر کړ.

د هند مسلمانانو په يوه ليك کې د برتانيې صدراعظم لايډ جارج ته وليکل، چې که چېرې د خلافت ستونزه د هغوی د خواهشاتو سره سم حل نشي، نو هغوی به يا د جهاد اعلان وکړي او يا به افغانستان ته مهاجرت وکړي. د خلافت د تحريك مشرانو هر يوه محمد علي او شوکت علي، چې د علي ورونو په نوم شهرت لري لاپخوا د هند وايسرای چيلمز فورډ ته په يوه يادښت کې ويلي وو، چې که چېرې يوځای د مسلمانانو لپاره محفوظ نه وي، نو دوی ته دوې لارې دي، چې يوه يې جهاد او دويمه يې هجرت دی. مسلمانان بايد د هر توان څخه چې الله پاك ورکړی دی کار واخلي، چې خپل وطن آزاد کړي او د اسلام تبليغ ته زمينه مساعده کړي او يا داسې يوه هېواد ته چې په کامله توګه آزاد وي، مهاجرت وکړي. دوی زياته کړه چې د هغوی موقف کمزوری دی نو بايد پر هجرت جدي غور وکړي. د خلافت د تحريك نورو مشرانو چې يو له هغوی څخه مولانا ابولکلام آزاد و، باور درلود چې هجرت په اسلام کې يو

مهم ستون دی.

د هجرت تحریک په حقیقت کې د خلافت د تحریک دوام و او د هند د معاصر تاریخ ددې ملي تحریک په نتیجه کې منځ ته راغلی دی. د هند د نیمې وچې مسلمانانو د برتانیې د حکومت له پالیسۍ سره چې د خلافت په هکله یې غوره کړې وه، د احتجاج په توګه فیصله وکړه چې له هند څخه هجرت وکړي. د هجرت فیصله همدارنګه د خلافت د تحریک د یوه مشر مولانا محمد علي له خوا په یوه غونډه کې چې د برتانیې د کارګر ګوند د شلمې کالیزې په وخت کې د برتانیې د سکاربرا په ښار کې د ۱۹۲۰ میلادي کال د جولای پر دویمه نېټه جوړه شوې وه، اعلان شوه. هغه وویل، چې شپږ اوونۍ وړاندې له ۲۳۰۰ څخه ډېر خلک افغانستان ته مهاجر شول او د افغانستان پاچا امیر امان الله خان په خلاصه غېږ د هغوی هرکلی وکړ. هغه زیاته کړه چې ۲۵۰۰ تنو نورو هندیانو د بمبۍ والي ته تیلګرام کړی دی او پوښتنه یې کړې ده، چې څه فورمولتې په کار ده چې له برتانوي امپراتورۍ څخه څوک ووځي.

په هند کې دننه علماوو لاپخوا فتوا صادره کړې وه او هند یې دارالحرب بللی و. په فتوا کې ویل شوي وو چې د خلکو اسلامي وظیفه ده، چې دارالاسلام ته مهاجرت وکړي. په دې وخت کې دارالاسلام افغانستان و چې په اسلامي هېوادونو کې یو خپلواک هېواد و چې یو کال وړاندې یې د

اعلیحضرت امان الله خان په مشرتوب له برتانیې څخه خپل استقلال وګاټه. په پېښور کې د هجرت کمېټه جوړه شوه او هغه چا چې د هجرت خیال درلود باید ددې کمېټې د لارې یې هجرت کړی وای.

د اعلیحضرت امان الله خان په هدایت د افغانستان حکومت ټولو مهاجرینو ته هر ډول آسانتیاوې برابرې کړې او ډاکتر عبدالغني په جلال آباد کې د مهاجرو د هرکلي د دفتر مشر وټاکل شو. څنګه چې له ډاکتر عبدالغني سره د هند برتانوي حکومت سخت مخالفت درلود، د هغه پر ضد یې پروپاګنډه پیل کړه، چې د مهاجرینو ښه هرکلی نه کوي. ددې خبرو په اورېدو سره د ډاکتر عبدالغني پرځای بل څوک مقرر شو چې په جلال آباد کې د مهاجرینو هرکلی وکړي.

اعلیحضرت امان الله د مهاجرینو د سوکالۍ لپاره یو فرمان صادر کړی او د بهرنیو چارو وزارت ته یې هدایت ورکړ چې دا فرمان عملي کړي.

د فرمان عِمده مادې په لاندې ډول دي:

۱ـ هر څوك چې افغانستان ته مهاجر کېږي باید د افغانستان د هویت پاڼه واخلي.

۲ـ هر مهاجر چې د هویت تذکره ولري. هغه ته به شپږ جریبه زراعتي مځکه ورکول شي. که څوك کور داره وي، ورته به اته جریبه مځکه ورکول کېږي.

۳ـ هر بالغ مهاجر ته به پينځه سېره غنم او کوچني ته به

درې سېره غنم ورکول کېږي.

۴ـ هر مهاجر چې مځکه اخیستې وي، ورته به د یوه جریب پر سر شپږ سېره غنم او پینځه روپۍ ورکول کېږي او په درې کاله کې به حکومت ته بېرته ورکول کېږي.

۵ـ درې کاله به د مځکې مالیات معاف وي او په څلورم کال به د مالیاتو له قانون سره سم مالیه اخیستل کېږي.

۶ـ د افغانستان د حکومت د اجازې نه پرته مهاجرین سیاسي فعالیت نشي کولای.

۷ـ تعلیم یافته او کسب کاره مهاجرین کولای شي چې په افغان حکومت کې کار وکړي.

۸ـ مهاجرین به په لومړۍ مرحله کې جبل السراج ته ولېږل شي او د هغه ځای څخه به نورو ځایونو ته ولاړ شي او حکومت به ورته د اوسېدلو آسانتیاوې برابرې کړي.

د افغانستان د حکومت له خوا د کلو ملکانو ته هدایت ورکړل شو، چې د هند د سرحد څخه تر جبل السراج پورې په هر کلي کې د مهاجرینو هرکلی وکړي. په جبل السراج کې د مهاجرینو د اوسېدلو لپاره پوره تیاری نیول شوی و.

د اتحاد مشرقي ورځپاڼې د ۱۹۲۰ میلادي کال د جولای د میاشتې د پینځلسمې نېټې په ګڼه کې د اعلحضرت امان الله خان یو لیک خپور کړی، چې د هندي مهاجرینو په برخه کې وایسرای ته لیکل شوي وو: "د هند

مسلمانان او هندوان چې زموږ ورونه دي په دې ورځو کې په ډېر غم او مصیبت کې ژوند کوي. هغوی ددې مقدسې وینا په مطابقت چې وايي د الله پاك په لاره کې هجرت وکړئ د نجات لاره بللې ده او د افغانستان د اسلامي دولت خاوره یې د خپل هجرت ځای ګڼلی دی. ما هم د خپلې خواخوږۍ او مقدسو متونو د هدایت سره سم د هند دا حقیقي بچیان تر خپلې محافظې لاندې ونیول او ورته مې د خپلې شاهي مځکې څخه پېنځلس زره جریبه مځکه ورکړه.

په هغه وخت کې د مالیې د وزارت له تخمین سره سم د هر جریب مځکې بیه پېنځه سوه افغانۍ وه او ټوله مځکه چې مهاجرینو ته وېشل شوې وه د اوه نیم میلیونو افغانیو ارزښت درلود.

د هند د پولې څخه تر راتېرېدلو وروسته په ټوله لار او ښارونو کې د افغانستان حکومت د اوسېدلو د ځای او د ډوډۍ بندوبست کړی و. ځیني بدای مهاجرو د خپلو دوستانو او نژدې کلیوالو خرخ ته غاړه اېښې وه. د تاکال بالا ارباب غلام رضا خان د کابل په ښار کې کوتوالۍ ته نژدې ځای نیولی وا وورسره (۲۰۰۰) تنه مهاجر یوځای وو. ددې مهاجرو مصرف د هغه پر غاړه و.

په برتانوي هند کې د هجرت تحریك د خلکو او سیمې پر ټولنیز ژوند او اقتصاد پوره اثر وکړ. د هند حکومت د هجرت د تحریك په هکله په یوه لیکلي بیان ومنل، چې دا

تحريك هر اړخيزه او په خاصه بيا په پېښور كې ډېر عام او د سيمې هر ګوټ ته رسېدلی دی. په اعلاميه كې اضافه شوي وو چې خلك خپل شته او جايدادونه خرڅوئ او د سيمې حالات ګډوډ دي. په اعلاميه كې د هجرت پر مشرانو تور لګول شوی و، چې د دروغو آوازې يې خپرې كړې دي. د هند د برتانوي حكومت دا خبره، چې د هجرت تحريك په ټولو خلكو كې احساس راپيدا كړی دی، ددې حقيقت منښه وه چې د هجرت تحريك مذهبئ انګېزو نور پياوړی كړی و. د هجرت تحريك د موجوده صوبه سرحد په كليوالو علاقو كې سخت اثر كړی و او كليوال اقتصاد ته يې لويه خطره متوجه كړې وه. ددې ځايونو ځخه په زرونو كروندګر د پېښور په لور روان وو چې په هجرت كې ګډون وكړي. د چارسدې علاقه د هجرت د تحريك له كبله ډېره متاثره شوې وه. په دوابه او آشنغر كې د ۷۰٪ څخه ډېرو پټواريانو (د ماليې ماموران) استعفی وركړه او همدا سبب شو چې مرستيال كمېشنر په ټوله علاقه كې وګرځېده او د علاقې خلكو ته يې د ډاډ وركولو خبرې وكړې. د صوبه سرحد اداري مشر حاميلټن ګرانټ د هند وايسراې ته د هند د مسلمانانو د شكايت يادونه وكړه، چې د خلافت استقرار او د مسلمانانو پر مقدسو ځايونو د تركيې د سلطان اداره د هند د مسلمانانو غوښتنه ده. هغه وايسراې ته دا خبره هم وریاده كړه، چې آيا د تركيې سره به د سولې د معاهدې په

مادو کې د تغیر امکان وي او که څرنګه ګرانټ زیاته کړه چې تر هغه وخته پورې چې پر حجاز، بین النهرین او فلسطین د خلاقت اثر نه وي، نو تر هغه وخته پورې به په شمالي هند کبې د پوره امن امکان مشکل وي.

د هند حکومت پر حالاتو تر پوره غور وروسته کمېشنر ته سپارښت وکړ، چې د اوسني صوبه سرحد څخه حجاز ته د حکومت په مصرف خلك ولېږي چې حالات په خپلو سترګو وګوري. ددې کاروايي ترڅنګ حکومت د هجرت د تحریك په هکله په منفي تبلیغاتو لاس پورې کړ او هڅه یې وکړه چې افکار عامه واړوي. د هند حکومت همدا ډول وړاندیز وکړ چې د صحي معاینې په پلمه خلك د هجرت څخه راوګرځوي ترڅو حکومتي پروپاګنډې ته وخت پیدا شي، چې د خلکو احساسات د زوره ولوېږي. په هند کې د انګلیس طرفداره ورځپاڼو د هجرت په هکله منفي تبلیغات کول او د راپورونو په ترڅ کې پر افغانانو تور لګاوه، چې له مهاجرینو سره مرسته نه کوي. په اخبارونو کې په دروغو راپورونه نشر شول چې ډېر مهاجرین د افغانستان پر لاره له ګرمۍ څخه مړه شول. د هند د بهرنیو او سیاسي چارو د څانګې یوه مخفي راپور دا شمېر دېرش تنه ښوولی و، خو تر نیم ډېر ددې خلکو څخه د برتانوي هند د پولې دننه مړه شوي وو. په افغانستان کې دننه هم د مهاجرو په منځ کې د برتانوي حکومت خلك فعال وو او د هجرت د ناکامۍ لپاره

يې هر ډول هڅې کولې.

اعليحضرت امان الله خان غوښتل، چې مهاجرينو ته د کرهنې مځکې، کار او په تجارت کې برخه ورکړي، خو هغوی ټينګار کاوه او ويل يې چې هغوی د کرنې مځکو ته نه دي راغلي او غواړي چې د انګليس پر ضد جهاد وکړي. د دا ډول مهاجرينو په جواب کې اعليحضرت امان الله خان وويل، چې د هغه سره دومره زور نشته چې د انګليس پر ضد بيا جنګ پيل کړي. ده وويل چې انګريز تور کوبرا مار دی او افغانستان پر آرامه نه پرېږدي. امير هڅه کوله، چې مهاجرين په افغانستان کې مېشت شي او د هغوی هر ډول غوښتنې يې منلې.

لاندېني مقررات د مهاجرينو له خوا پېشنهاد شول او د امير له خوا ومنل شول:

۱ـ په کابل کې د مهاجرينو درې فوځي غونډونه جوړ شي، چې معاش به يې له افغاني فوځيانو سره برابر وي.

۲ـ ځوان خانزاده مهاجرين به په فوځي ښوونځيو کې شامل شي او تر فراغت وروسته به د مهاجرينو په فوځ کې د ضرورت سره سم ومنل شي. په دې فوځيانو کې به مسلمانان او هندوان برابر حق ولري.

۳ـ ډاکټران، ښوونکي او نور د کسبونو خاوندانو ته به په اړونده ادارو کې ځای ورکول کېږي. معاشونه به يې د افغانانو سره يو شان وي.

۴_د افغان حکومت بې اجازې مهاجرين نشي کولای چې اناتوليې ته ولاړ شي.

۵_د مهاجرينو کمېټه به قطغن ته د مهاجرينو د سفر ترتيبات ونيسي او خوارو مهاجرو ته يې د ۳۰ زرو افغانيو د مرستې سپارښت وکي.

۶_د ځمکې لپاره به آسانتياوې برابرې شي.

۷_مهاجرينو ته به غلې دانې ورکول شي چې مځکې وکري او تر بل فصل پورې به ګوزاره پرې کوي.

۸_مهاجرينو ته به نظامي زده کړه په خپلو مرکزونو کې ورکول شي او د زده کړې په وخت کې به معاش ونه لري.

۹_مهاجرين به د کمېټو د لارې د امير سره تماس نيولای شي.

۱۰_غلام صادق خان د مهاجرينو رئيس او عبدالجبار خان د هغه مرستيال وټاکل شو.

ځينې مهاجرين په دې نظر وو چې د انګليس د استعمار پرضد مبارزه بايد په هند کې دننه جاري وي. دوی فکر کاوه چې له هند څخه افغانستان ته مهاجرت يو ډول تېښته ده. خان عبدالغفار خان چې په هغه وخت کې په صوبه سرحد کې د خلافت د کمېټې مشر و، هجرت وکړ. وروسته هغه فيصله وکړه چې له افغانستان څخه د آزادۍ مبارزه هند نشي آزادولای. پاچا خان بېرته صوبه سرحد ته ستون شو او هلته يې د انجمن اصلاح افغانه ټولنه جوړه کړه، چې

په پښتنو کې تحول راولي. د خلافت د تحریك نورو مشرانو لکه مولانا ابوالکلام آزاد، محمد علي او شوکت علي خلك تشویق کړل، چې هجرت وکړي ولې دوی په خپله هجرت ونه کړ. که د هجرت تاریخ وکتل شي، نو مشرانو له خپلو خلکو سره یوځای په هجرت کې برخه اخیستې ده. رسول اکرم ص په خپله مدینې ته مهاجر شو. شیخ الهند مولانا محمدالحسن د هند له دیوبند څخه حجاز ته هجرت وکړ او د عثماني امپراتورۍ تر سقوط پورې هلته پاتې شو.

د هندي لیکوالو په قول د ۱۹۲۰ میلادي کال د هجرت تحریك پر احساساتو ولاړ و، چې په اسلامي نړۍ کې د انګلیس د زورزیاتي له کبله منځ ته راغلی. ملایانو او د خلافت د کمېټې ځینو مشرانو د هند مسلمانان تشویق کړل، چې هجرت وکړي. ډاکټر سیف الدین کیچلو چې د خلافت د تحریك یو مهم مشر و، د هجرت ملاتړ ونه کړ. هغه باور درلود چې د هجرت تحریك د خلافت د کمېټې بې سلا مشورې شروع شوی دی او پارېدلي خلك به په داسې حال کې جهاد شروع کړي، چې مشر ونه لري او په نتیجه کې به ګډوډي جوړه شي. هغه دا هم وویل چې د هند اویا (۷۰) میلیونه مسلمانانو ته نامکمنه ده، چې هجرت وکړي.

تر هجرت یو کال دمخه په هند کې وچکالي راغلې وه، د بزګرو اقتصادي حالت ښه نه و. لومړۍ نړېوالې جګړې او د افغانستان د آزادۍ جنګ د برتانوي هند کاروبار سوکه

کړې و. نو په دې ډول اقتصادي ستونزو کې هجرت پیل شو او څنګه چې د افغان ټول واك هیله وه نتیجه یې هغومره په زړه پورې نه وه. ډېر مهاجرین بېرته هندوستان ته ستانه شول ولې یوه برخه پاتې شول چې ځینو یې د ښوونې او روزنې په څانګه او نورو بیا په اداري څانګو کې کار پیل کړ.

هندي استادان او فني خلك لا د پخوا څخه په افغانستان کې پاتې وو او د نوي افغانستان په جوړولو کې په زیار لګیا و. په ۱۹۲۳ میلادي کال د حبیبیې لیسه د علیګړ د اسلامي پوهنتون پر موډل واړول شو او په لوړو ټولګیو کې په انګرېزي ژبه تدریس کېده.

که څه هم د افغانستان د ریفورمونو د پروګرام په لومړۍ مرحله کې د فرانسې، آلمان او ترکیې سره اړیکې ډېرې شوې، خو د هند د اولس او په خاصه بیا د مسلمانانو سره ښې اړیکې ساتل شوې وې.

په فني او تخنیکي برخو کې ډېر هندیان په کار لګیا وو. ښه مثال ددې هندیانو څخه میستري عزیز الله دی، چې د وسلو جوړولو په کارخانه کې یې کار کاوه. د تدریساتو رئیس محمد حسین خان په خپل کتاب کې وایي، چې د میستري عزیزالله د نورو خدمتونو ترڅنګ یو هم د سپینو بارودو جوړول وو چې د اروپا له تولید سره یې ډېر تفاوت نه درلود.

په هندي اولس کې اعليحضرت امان الله خان ډېر محبوب و او د هغه د وروستي سفر په وخت کې چې د هند د لارې له افغانستان څخه د تل لپاره مهاجر کېده، په زرونو خلک ورو تلي وو. د هنديانو د اخلاص او پېرزويني په ياد کله چې د ايتاليا پر لاره د بمبۍ په Saint George روغتون کې يې لور پيدا شوه، نو د هغې نوم يې "هنديه" کېښېښود.

هندیه د افغانستان
(دختر شاه امان الله)

خاطرات اخرین سالهای زنده گی شاه امان الله در اروپا

این بیانیه از کست ویدیویی سیمینار استخراج گردیده است

هموطنـــان عزیـــز، خـــواهران و دختـــران مهربـــان، دوســـتان محترم،

در قـــدم اول میخـــواهم بـــرای شـــما بگـــویم کـــه نهایـــت خوشـحالم کـه در میـان شـما هسـتم و از بـودن شـما در اینجـا افتخـار میکنم. امـا امـروز بـاهم متحـد و یکجـا هسـتیم تـا یـاد غـازی امـان الله خـان را یکجـا بـاهم گرامـی بـداریم و از همـین خـاطر از عمیـق قلـب احسـاس خوشی میکـنم. از آقـای انخـور و همکاران شان از صمیم دل تشکر میکنم.

همیشـه راجع بـه افغانسـتان، راجـع بـه تـاریخش، راجـع بـه

پدرم و تغییرات ده ساله‌ء سلطنت شان، از پروژه های انکشافی آن دوران صبحت میکنم. همچنان در کنفرانس ها راجع به حادثات غمبار کشور مصیبت دیده، راجع به زنده گی زنان و اطفال افغانستان و از اوضاع کنونی کشور در اروپا معلومات میدهم. بعد از این در کنفرانسها نخواهم گفت که شنیده ام، در اخبار خوانده ام، برای من گفته اند. بعد از این خواهم گفت که با چشم خود همه چیز را دیده ام، به خاطر اینکه فعلاً از کابل برگشته ام، تقریباً چیزیکه دیدنی بود با لیلی دختر مامایم (همسر برادرم احسان الله و دوست من) همه را دیدم و بر سر من تاثیر غمگین نمود و خاطرم را پریشان ساخت.

ولی امروز راجع به این مسایل و راجع به رول تاریخی اعلیحضرت غازی و مترقی امان الله خان حرفی نمیزنم، فقط راجع به اعلیحضرت غازی به حیث رئیس فامیل صحبت میکنم.

از پدر مرحومم خاطرات فراموش ناشدنی دارم، در عین زمان خاطرات جالب و پرمحبت دارم. در دوران طفولیت ما هر روز رخصتی ما را برای قدم زدن به پارکهای مقبول روم میبردند. در جریان سال هنگامیکه روزها طولانی میشد مارا با موتر به بیرون از شهر و در تابستان به لب بحر میبردند. برای ما اطفال جشن بود، به خاطریکه با ما بازی میکردند و با ما خوش و مهربان بودند. وقتی که هوا صاف میبود، پدرم خوش داشت که غروب را تماشا کند. وقتی که

افتاب نزدیک به غروب میشد و رنگ سرخ و نارنجی و گلابی میشد ، ایشان به حالت اکرام تا آخر تماشا میکردند. این لحظات او را حتماً به یاد خاطرات دیگر میبرد. ما دور پدر جمع میشدیم اگرچه اطفال شوخ بودیم ولی در این لحظات خاموش می بودیم، چون میخواستیم به حالت متفکر پدرم احترام بکنیم.

از وقت طفولیت مارا تعلیم اسلامی دادند ، سعی میکرد ما به وطن عزیز خود و ملت افغانستان عشق و علاقه پیدا کنیم. مارا در مقابل خود ایستاده میکردند ، مثل یک معلم خوب مارا درس تاریخ و دین اسلام میداد ، برای ما درس تاریخ قدیم و جدید افغانستان میدادند ، تشریح میدادند راجع به پروژه های خود و راجع به آرزوهای خود برای یک زنده گی بهتر و ارامتر و خوشبختر برای زنان و مردان افغانستان و برای یک افغانستان نوین، و مخصوصاً برای زنان، برای ما میگفتند: تا وقتیکه زنان تعلیم نداشته باشند ، هیچوقت نمیتوانند اطفال سالم به محیط خانواده و به جامعه تقدیم نماید. قبلگاه ما همیشه در غم تحصیل ما ، در غم صحت ما بودند. واقعاً به اثر تشویق ایشان همه خواهران و برادران من به تحصیلات عالی رسیدند ، مثل انجنیر احسان الله، همیشه از مصارف اضافی جلوگیری میکردند ، مگر در قسمت تحصیل هیچوقت دریغ نمیکرد ، باوجودیکه شرایط خوب اقتصادی نداشتیم.

از طفولیت برای ما عشق پایان ناپذیر به وطن را انتقال دادند. همیشه می گفتند که برای هر فرد افغانستان احترام داشته باشید، غریب یا پولدار، مهم یا غیر مهم و به تمام اقوام احترام بگذارید. این توصیه ها را من هرگز فراموش نکرده ام و فراموش نخواهم کرد.

ملکه ثریا مادر شیرین در عین حال بسیار جدی بودند برای ما رفتار مرتب اجتماعی یاد دادند. مثلاً میگفتنند، چیزیکه من هیچوقت فراموش نمیکنم: حتی وقتی که در میان خود حرف میزنید مواظب باشید، آن نفریکه تصادفاً تیر میشود حرف های شما برای شان بر نخورند. میگفتنند: باید کمبود طرف مقابل را درک کنند، ولی خود تان جدی و عادل باشید. این قوانین برای زنده گی خیلی مهم است. من کوشش میکنم اینها را مراعت نمایم ولی خیلی مشکل است و بعض اوقات نمیتوانم. من همین توصیه ها را که از والدین خود به ارث برده ام، کوشش کرده ام که به اولادهای خود انتقال دهم.

به مرور زمان ما همهء اولادهای غازی امان الله خان با زنده گی خود مصروف شدیم، ولی همیشه با پدر رابطهء خطی داشتیم، تا زمانیکه متاسفانه در سال ۱۹۵۹ ایشان مریض سخت شدند در یک شفاخانه به ساعت هفت صبح روز ۲۵ اپریل ۱۹۶۰ چشم از دنیا بستند. چند روز قبل از فوت شان خواهش نمودند که یک بار دیگر ساز وطن به صدای استاد قاسم (یک بیت خوان قدیم بود) بشنود، به

خاطر اینکه خیال کند که در وطن خود میمیرد، همین وطن که از همه چیز دنیا آنرا زیاد تر دوست داشتند. وطنی که باشنده گان آن زمان طرفداری از شاه امان الله نکردند و حالا متاسف هستند که مدت سلطنت شان زیاد طول نکشید.

بعد از ۷۵ سال هنوز هم ملت افغانستان همیشه با احترام و با افتخار از ایشان یاد میکنند و در قلب هر افغان جا دارند. به حیث یک زن افغان و به حیث دختر امان الله خان پدر بزرگوارم همیشه در قلبم و در خاطراتم زنده هست.

مننه

داکتر محمد اکرم عثمان

اقدامات شاه امان الله در زمینه اصلاحات اجتماعی و عکس العمل های مردم

شاه امان الله همینکه با روسیه شوروی و حکومت هند انگلیس قرارداد هایی در زمینه تحکیم و تثبیت موضع سیاسی افغانستان به امضاء رسانید در صدد تطبیق اصلاحات برآمد که مبتنی برخواست های دیرینه جمعیت جوانان افغان بود. پیاده کردن این اصلاحات برای پادشاه ترقیخواه افغانستان عواقب ناگواری دربر داشت که ما بعد از توضیح و برشمردن اصلاحات مورد بحث بدان اشاره خواهیم کرد.

در این زمینه نخستین قدمی که شاه امان الله خان برداشت اصلاحات امور مالی بود. قبل از او سلاطین افغانستان تمام عواید حاصله از کشور را خزانه شخصی شان تصور میکردند. و در حیف و میل آن هرگز ابائی نداشتند اما شاه امان الله به منظور تنظیم امور مالی قانونی برقرار کرد که بموجب آن تا حدودی صلاحیت و اختیارات مطلق شاه در قسمت مصرف درآمد مملکت محدود شده بود. همینطور او مالیات جنسی بر زمین، و مالیات بر مواشی را به مالیات نغدی تعدیل کرد. و تا حدود شکایت و نارضایی کشاورزان را که از این ناحیه موجود بود برطرف کرد. اما با اعلام آزادی خرید و فروش زمین، زیان شدیدی بر دهقانان کم زمین وارد آمد و شکل طبیعی اقتصد کشور به زیان تولید کنندگان کشاروزی دگرگون شدو زیرا به این ترتیب از جانبی دهقانان تابع داد وستد پولی شدند و از جانب دیگر ملاکین بزرگ از طریق اعمال فشار برخورده مالکان و خرید زمینهای شان بر تعداد دهقانان زمین افزودند و به اجبار گروهی را ورشکست کردند. از سوی دیگر شاه امان الله خان حقوق مستمری سرداران و روحانیون را لغو نمود و وجوه حاصله از آن را در خزانه کشور ذخیره کرد. چنانکه در سالهای ۱۹۲۳ و ۱۹۲۴ موازنه پرداختهای افغانستان به کلی متعادل بود و هیچ کسر و کمبودی نداشت. اما در این قسمت باید متذکر گردید که نصف عواید کشور از راه

تحصیل مالیات های گوناگون از دهقانان بخصوص کشاورزان روستاهای ولایات شمال افغانستان بدست میآمد که این خود باعث نارضایی کشاورزان آن منطقه بود. در دهم اپریل ۱۹۲۲ مصادف به سال ۱۳۰۵ خورشیدی نخستین قانون اساسی افغانستان بنام "نظامنامه اساسی" به توشیح شاه رسید و متعاقب آن اصلاحات دیگری از جمله ایجاد مدارس پسرانه و دخترانه، رفع حجاب از زنها، اعزام شاگردان دختر و پسر بخارج، ساختمان بناهای باشکوه در نظر گرفته میشود که تقریباً مصارف تمام این خرج ها از راه از دیاد مالیات بر دهقانان تامین میگردید. همچنین در مواردی چون برقراری روابط سیاسی با کشورهای خارج اصلاح تاسیسات قضایی و اداری و عقد قرارداد های بازرگانی از جمله کارهای مهمی بود که در عهد شاه امان الله خان صورت گرفت. برخی از اصلاحات فوق که باعث خسارت و زیان گروه های ذینفوذ از جمله روحانیون فیودالها و سردارها میشد باعکس العمل شدید آنهایی روبرو شد که حقوق مستمری و صلاحیت مطلق شانرا از دست داده بودند. این تغییرات یک سیاسی ملوک الطوایفی کشور را که در حال تغییر بود سرعت بخشید و سرمایداری تجاری را با مظاهر فکری و فلسفی آن تا حدودی گسترش داد. اما اکثریت ملت بعضی

دهقانان و شبانان و پیشاوران کماکان در زیر فشار مالیات و اجحاف حواله جات "غله گی[1]" فیودالها و دولت، ارباب ها و مستاجرین و تحصیل داران قرارداشت. با اینکه پادشاه کار رایگان (بیگار) را ملغی نموده بود با این وصف مامورین بزرگ دولت و فیودالها به نحوی از انحاء رعیت را به اجبار به کارهای شاق و بدون مزد وادار میکردند سیاست دولت را سیاهتر مینمودند[2]. بورژوای تباری کشور که طالب توسعه و انبساط خود بود از امتیازاتی که دولت به تجار صراف و دلال خارجی (هندی ها) داده بود شکایت داشتند و از بلند بودن سطح تعرفه گمرکی شاکی بودند و الغای حقوق گمرکی داخلی و محلی را تقاضا داشتند[3]. و اما قشر روشنفکر که بسیاری از آرزوهای خود را در وجود شاه امان الله و جمعیت جوانان افغان برآورده بودند همچنان بر ضد دسایس دشمنان داخلی و خارجی دولت وقت مبارزه میکرد و سعی می ورزید تا جنبش بورژوا و مکراتیک و ملی افغانستان در جریان و مسیر اصلی آن سوق کنند، از همین جهت تعداد کثیری از نویسندگان تحصیلکرده و ضد

---

[1] غله گی در افغانستان بخشی از حقوق سربازان را که بصورت ندم یا آرد پرداخته میشود به این نام یاد میکنند.

[2] میر غلام محمد غبار، افغانستان در مسیر تاریخ، چاپ اول (کابل: مطبعه دولتی، شهر پور ماه ۱۳۴۶) ص ۷۵۱_۵۵۶

[3] همان، ص ۷۵۰_۷۵۷

استعمار مقالاتی در جراید (امان افغان[1])، (انیس[2]) و (اتحاد مشرقی[3]) در باب پشتیبانی از دولت شاه امان الله و نکوهش از ستم فیودالیزم و امپریالیزم به چاپ میرساندند لیکن تعداد آنها در مقام مقایسه با گروه کثیر توده مردم که در جهل و تاریکی کامل غرق بودند قلیل و ناچیز بود و نقش چندانی در ثبات دستگاه های ذیصلاح دولتی نداشت. و از جانب دیگر ملاکین بزرگ از طریق خرید زمینهای خرده مالکان، آنها را بسوی دهقانان بی زمین می راندند.

شاه امان الله که خود سرگرم نوسازی پایتخت و اصلاح سنن و رواجهای قدیمی مردم شهرها بود چندانکه لازم است به مسائل روستاها رسیدگی نمی توانست بنماید و مانند

[1] امان افغان جریده بود که بعد از مرگ امیر حبیب الله خان جای سراج الاخبار را گرفت و در ۱۲ اپریل ۱۹۱۹ به مدیریت و مسئولیت عبدالهادی داوی که اکنون رئیس مجلس سنای افغانستان است به نشرات آغاز کرد. (نقل از صفحهء ۸۵ کتاب سیر ژورنالیزم در افغانستان تالیف محمد کاظم آهنگ، در سال ۱۹۷۰ کابل).

[2] انیس در پانزدهم ثور (اودیبهشت ماه) ۱۳۰۶ خورشیدی (پنج مه ۱۹۲۷ میلادی) بعنوان یك جریده (فعلاً روزنامه) خصوصی و آزاد به امتیاز و مسئولیت مرحوم محی الدین انیس به نشرات آغاز کرد و تا هنوز هم از روزنامه های معتبر افغانستان بشمار میرود. (نقل از کتاب سیر ژورنالیزم در افغانستان، صفحهء ۱۹۶).

[3] اتحاد مشرقی اولین روزنامه ولایتی افغانستان است که در سال ۱۹۲۰ به مسئولیت و مدیریت برهان الدین کشککی نشر شد (نقل از صفحه ۱۱۱ کتاب سیر ژورنالیزم در افغانستان).

گذشته دست ماموریـن باج بگیر و مالیه بگیر دولت باز بود و طبقات تحت ستم، همچنان یوغ بندگی نائب الحکومه ها حکام، قضاوت و فیودالهای مقتدر را بگردن داشتند. اما اگر این نقص دستگاههای اداری آنزمان را نادیده بگیریم در مجموع، این حکمدار روشن ضمیر تاجائیکه برایش مقدر بود از سامان دادن به امور کشور دریغ نمی ورزید. چنانکه معارف نوین را بر طبق اصول تدریس اروپایی رواج داد و در مرکز به علاوه مکاتب (امانی) و (امانیه) و نسوان دارالمعلمین و مکتب عالی همت گماشت و تعدادی از شاگردان افغانی را به کشورهای آلمان، فرانسه، انگلستان، ایتالیا و اتحاد شوروی فرستاد. همین طور در شهرهایی چون قندهار، هرات، مزارشریف وغیره مدارسی دایر کرد و عوض دانش سکولاستیک و مسجدی دانش تجربی و پیشرفته را تعمیم بخشید.

همچنین مادر شاه[1] سرور سلطان که زنی دانشمند و کاردان بود و همیشه در تنظیم نقشه ها و طرح های پسرش سهمی به سزاداشت مستقیماً در تربیت و تعلیم زنان مملکت دخالت کرد چنانکه در نخستین سالهای تاسیس مدارس دخترانه به همه و توجه این زن (۱۵۰) دانش آموز دختر مشغول تحصیل بودند و از آن ببعد این رقم فزونی

[1] سرور سلطان (علیاحضرت) یکی از چهره درخشان تاریخ معاصر افغانستان است. او اولین زنی است که نخستین بار در نیم قرن اخیر برای احقاق حقوق و آزادی های دموکراتیك زنان افغانستان پیکار و مجاهدت کرده است.

یافت و با احداث مکاتب دخترانه در ولایات و شهرها تعداد قابل توجهی دختر و زن به فراگرفتن دانش مشغول شدند. همچنین در سال ۱۹۲۵ عده ای از دختران افغان به اروپا اعزام شدند که باعث تحریک روحانیون شد و زمزمه های مخالفانه در بسیاری از نقاط افغانستان بالا گرفت. اما بزرگترین و مهمترین رفورم دوران امانی، رفع حجاب والغا اصول بردگی و خرید و فروش کنیز و غلام بود. همچنین بر اثر کوشش او ازدواج با دختر نابالغ ممنوع شد[1]. و از مردانیکه بیشتر از یک زن میگرفتند مالیات خاص گرفته میشد. به این ترتیب که مرد بخاطر زوجه های دوم، سوم و چهارمش ناگزیر بود مبلغی پول به دولت بپردازد. وضع این مقرره در امر جلوگیری از تعدد زوجات موثر واقع شد و بسیاری از مردان از بیم پرداخت مالیات صرفاً با یک زن اکتفا میکردند. مختصر اینکه قانون حمایت زن در مواد آتی خلاصه میشد:

الف: چگونگی عهد نکاح و پرداخت مهریه بر طبق دستورات دولت در نکاح نامه درج میگردید.

ب: به میراث بردن زن منزله مال منقول منع شد.

ج: درخواست طلاق از طرف زن مجاز گردید و زن بعد از گرفتن طلاق میتوانست به ازدواج مرد دیگری درآید.

---

[1] این قانون در سال ۱۹۲۴ از میان رفت چه روحانیون و عناصر دست راستی امیر را تحت فشار قرادادند.

د: ازدواج بدون موافقت جانبین ممنوع گردید.

برقراری قوانین جدید مالیاتی باز هم دهقانان را تحت فشار قرارداد چه از جانبی ناگزیر به پرداخت عوارض گزافی بودند و از جانب دیگر بمنظور تهیه مالیات نقدی برای دولت مقداری از غله و علوفه شان را به قیمت نازل در بازار میفروختند و در عوض متاع زیادی که حاصل دسترنجشان بود بدهی نقدی شانرا برای مالیات بگیران آماده میکردند.

شاه امان الله در سیستم نظام وظیفه و تربیت افغانستان نیز کارهایی انجام داد. چنانکه قبل از دوران سلطنت اوامر و سلاطین افغانستان سپاهیان دایمی استخدام میکردند، در صورتیکه او تعدیلاتی در این قسمت پدید آورد. شاه امان الله نخست دوران خدمت اجباری نظام وظیفه را سه سال تعیین کرد و بعد آنرا به دو سال تقلیل داد. علت این تغییرات آن بود که عساکر دایمی چون کارمندان ادولت، وظایف اصلی شانرا کنار می گذارند و مشغول کارهای شخصی از جمله چاپیدن مردم میشدند. از جمله اصلاحات دیگری که شاه امان الله در کشور انجام داد یکی تعمیر سدهای آب[1] و جاده ها بود که اغلب توسط روستانشینان بدون مزد و اجرت انجام میشد و فشار ستم هئیت حاکمه

[1] سد بتخاك، سد غزنه جاده کابل، پیشاور کابل، بامیان، کابل ـ قندهار، و کابل ـ پلخمری از جمله کارهایی است که این پادشاه بصورت بیگار بالای مردم درست کرده است.

را چندین برابر میکرد.

یکی از کارهای دیگری که باعث نابسامانی اوضاع مالی کشور شد تعمیر قصر های دارالامان، قصر تپه تاج بیگ و منازل شخصی اراکین دربار و امرای دولت بود که در حدود ۴۰ میلیون افغانی صرف آنها شد و این رقم دو برابر وجوهی بود که برای شبکه های آبیاری کشور به مصرف رسید. عمران قصر دارالامان زیر نظر مهندسین آلمانی به انجام رسید که اغلب وسایل و اسباب تعمیرآن از هندوستان به قیمت گزاف خریداری شد. تجارت "پوست قره قلی" که یکی از اقلام عمده صادراتی کشور بود در سالهای ۱۹۲۸، ۱۹۲۷، ۱۹۲۶ سخت زیان دید چه کاهش قدرت مبادله پول افغانی در برابر پوند استرلینگ[1] بهای فروش قره قل افغانی را در بازارهای اروپا پائین آورد و به صادر کنندگان این متاع لطمه شدیدی وارد کرد. توسعه تجارت و دادوستد و فزونی سرمایه تباری، ایجاب میکرد تا دولت شاهراه ها و راههای شوسه تازه تری اعمار کند. از این جهت با تحصیل نقدی از کشاورزان زمینه را برای تسریع و بهبود تجارت داخلی را آماده کرد اما دهقانان را باز هم در مضیقه گذاشت بعلاوه در سال ۱۹۲۴ دولت مالیات بر زمین و مواشی را دو تا سه برابر کرد چنانکه

[1] در مارس ۱۹۲۶	۱ پوند انگلیسی	برابر با		۲۷	افغانی بود
در مارس ۱۹۲۷	۱	//	//	۲۸	//
در مارس ۱۹۲۸	۱	//	//	۳۱	//

قبل از سال ۱۹۲۴ از هر راس اسب ۳۰ پول و بعد از این سال دو افغانی تعیین شد. همین طور قبل از سال ۱۹۲۴ از هر الاغ ۱۲ پول گرفته می شد در حالیکه بعد از این سال، دارندگان الاغ ناگزیر بودند که از هر راس الاغ یک افغانی بدولت بپردازند. همچنین مالیات برهر جریب زمین از پنج تا ده افغانی تعیین شد که این رقم با رقم قابل پرداخت قبل از سال ۱۹۲۴ تفاوتی بسیار داشت. در سال ۱۹۲۸ مالیات بر اراضی باز هم فزونی یافت چنانکه در این سال از هر جریب زمین خوب پانزده تا بیست افانی تحصیل میشد.

در لویه جرگهء دورهء امانی اعتراضاتی از طرف برخی از نمایندگان اقوام بر سیاست شاه امان الله خان وارد آمد که او را ناگزیر به عقب نشینی و دادن امتیاز به روحانیون فیودالها و از میان بردن برخی اصلاحات اجتماعی نمود در این میان شاه امان الله تحت فشار گروه های ارتجاعی از اصلاحاتی چون برقراری مالیات بر شوهرانی که دارای چندین زن بودند موجودیت مدارس دخترانه، الغاء قانون نکاح دختر نابالغ وغیره چشم پوشید که ما در این مختصر بمنظور مطالعه تاریخ اجتماعی افغانستان در آن زمان و تضاد های موجود بین نظریات امیر و عناصر دستراستی کشور اشاره کردیم و بر مبنای همین مخالفت ها گلیم دوران "امانی" برچیده میشود و مخالفین او که دست آموز امپریالیسم انگلیس بودند، بر دوران طلایی تاریخ

افغانستان که در واقع دوران (رنسانس) آنکشور بود چیره میشوند. با این حال برخی از رفورم های شاه امان الله که ماهیت قشری و شکلی داشت با حزم و احتیاط لازمی صورت نگرفت و باعث بر افروختگی متعصبین و فتنه انگیزی ایادی و عمال انگلیس در دستگاه دولت گردید. توده های مردم که دور از مرکز زنده گی میکردند و صورتهای شان از شلاق تعدی و ستم حکام دولتی و خوانین محلی خونین بود از نوآوریهای امیر دل خوش نداشتند و تبلیغات زهرآگین ملاها و ملاکین در روح شان کارگر می افتاد. چه پادشاه مصارف پایتخت را از ولایات و قریه ها تکافو میکرد و خود بجز افزایش مالیات چیزی به آنها نمیداد. از این رهگذر دهقانان غریبکاران و بسیاری از روستانشینان بی زمین و کم زمین چون گوسفندانی رام و دست آموز مورد استفاده مخالفین داخلی و خارجی پادشاه نو طلب و خیر اندیش واقع شدند و اشتباه در محاسبه نیروهای داخلی و اشتباه در تشخیص و درجه بندی ضوررت های مبرم و غیر مبرم مردم بوسیله شاه امان الله باعث شد که حکومت از سپر حمایت قاطبه مردم محروم بماند و روز روز دستخوش آسیب گروه های ارتجاعی بشود.

دولت انگلیس که از مرد آزادی خواه و دلیری چون شاه امان الله خان همیشه در هراس بود به انواع دسایس و لطایف الحیل در صدد برانداختن مقام سلطنت در

افغانستان برآمد و از هیچ کوششی در این راه دریغ نورزید.

وقوع این حوادث چنانکه قبلاً نوشتیم باعث شورش ملای لنگ[1] و فتنه انگیزی مردی بنام عبدالکریم که فرستاده انگلیسها بود شد. ولی پیروزی نیروهای دولتی بر اغتشاشیون پکتیا (در سابق جنوبی) درد اصلی را که همان مالیات کمرشکن و ستم کارمندان دولت بسرمردم بود چاره نکرد چه در سال ۱۹۲۵ که خشکسالی و قحطی دامن کشور را گرفته بود مردم بیشتر به ستوه آمدند و دست به عصیان و غارت و چپاول اموال دولت و ملاکین زدند چنانکه شورش (شغنان) صرفاً معلول خشکسالی همین سال و بلند بودن سطح عوارض بود.

در سال ۱۹۲۶ در "خوست" شورش کوچکی به ظهور رسید و در سال ۱۹۲۷ مردم بدخشان سر به عصیان زدند و ماموران دولت را فراری ساختند. در سال ۱۹۲۸ که دولت در عدد حمع آوری سلاح های جنگی مردم "قندهار" و "پکتیا" برآمد با زد و خوردهای بین ارتش و جنگجویان محلی بوقوع پیوست اما دراین میان جالب توجه اینست تمام این شورشها را جاسوسان انگلیسی و روحانیون غیر مترقی رهبری کردند و خواستهای مردم را در جهت غیر

[1] ملا عبدالله طقب به "ملای لنگ" و ملا عبدالرشید با ۲۰ نفر دیگر در سال ۱۹۲۴ مصادف با چهارم جوزای ۱۳۰۴ خورشیدی در کابل اعدام شدند.

مترقـی سـوق دادنـد ، چـه انگلیسـها معتقـد بودنـد کـه قبایـل عقــب مانــده افغانســتان وســیله دفــاع، در برابــر تهــاجم احتمـالی شـوروی هـا میباشـد و از روی تجربـه دریافتـه بودنـد کــه در هــر مــوقعی کــه بخواهنــد میتواننــد روحــانیون غیــر مترقــی را کــه در روح و فکــر مــردم نفــوذی عمیــق داشــتند تطمیع کنند و بوسیله آنها اغتشاشاتی را براه اندازند.

پروفیسر ډاکټر وقار علي شاه کاکاخېل

امیر امان الله خان د پښتنو او د "پښتون" په نظر کې

امیر امان الله خان د هندوستان له پښتنو سره ډېره زیاته مینه لرله. پښتنو هم هغه یو مثالي بادشاه ګڼلو. امان الله خان د خپل شهزاده توب له وخت نه د استعمار او برتانوي امپریالیزم په ضد شهرت درلود. امان الله خان د افغانستان نه یو مثالي مملکت جوړول غوښتل. هغه په خپل قام کې هم د ځان لپاره د عزت ځای پیدا کړو. له پرنګي سره د استقلال د جنګ نه پس امان الله خان اعلان وکړ چې د نن نه پس افغانستان آزاد شو او افغانستان د خپلواکۍ جګړه

وګټله او د خپل دوست او دښمن ترمنځ توپير به اوس افغان ولس پخپله کوي. مونږ نور هيڅ چاته دا حق نه ورکوو چې هغه دې د افغانستان د مستقبل فيصلې کوي.

امان الله ان د افغانستان نه يوه مثالي مملکت جوړول غوښتل. په ملك کې دننه هم هغه ډېر اصلاحات وکړل او افغانستان يې د پرمختګ په لاره روان کړ. هغه اراده وکړه چې افغانستان په بهرنيو هېوادونو کې هم په ښه نوم وپېژندل شي. هغه غوښتل چې ځان ته په خارجي دنيا کې څه د عزت مقام پيدا کړي او افغانستان ته څه ملګري هم وګوري. هغه فيصله وکړه چې د نړۍ په دوره ووځي. ځان سره يې خپله ښځه ثريا، چې د محمود طرزي لور وه، هم په دې سفر کې بوتله.

په دې ورځو کې دلته باچا خان او د هغه ملګرو د صحافت په ميدان کې يوه نوې تجربه وکړه او د پښتنو د ښېګړې لپاره يې هم په پښتو کې "پښتون" رساله خپره کړه. په دې مضمون کې هم چې "پښتون" کې د شايع شوي مضمونونو په رڼا کې په پښتونخوا کې د امان الله سره د مينې او د افغانستان د روانو چارو سره د مينې په باره کې ليکل کېږي دا خبره د يادولو وړ ده، چې دلته د پښتنو لپاره امان الله خان د يوه آئيډيل بادشاه حيثيت لاره چې په پښتو، پښتون قام او په پښتونولۍ مين و. د امان الله خان د يورپ د دورې نه واخله د هغه د هندوستان په لاره اټلي ته د

تـګ تـر وختـه پـورې پـه "پښتـون" کـې ډېـر څـه لیکـل شـوي دي. پـه لاندې ډول د هغـې يـوه لنډه شـان ارزونـه کېـږي. دا خبـره هـم د ذکـر وړ ده چـې د کـوزې خـوا پښتنـو پـه خيـال د امـان الله روشـن فکـري، د قامولـۍ مينـه او د رجعـت پسـندۍ نـه کرکـه او د هغـه پـه جـار د برتـانوي امپريـاليزم غندنـه د هغـه دښمنـان سـېوا کـړل. پرنګـي د اسـتقلال پـه جنـګ کـې خپلـه بـې عزتـي نـه وه هېـره کـړې. دوی هېـڅ قسـم داسـې موقعـه لـه لاسـه نـه ورکولـه، چـې امـان الله خـان تـه پـرې نقصـان ورسـوي او هغـه پـه خپـل قـام کـې بـدنام کـړي. پرنګـی پـه دې ډېـر ښه پوهېـده چـې د افغانسـتان پـه ترقـۍ د هندوسـتان پښتانـه خوشـالېږي او دوی هـم لـه امـان الله خـان نـه ډېـره تمـه لـري. د هغـوی پـه خيـال امـان الله خـان د هندوسـتان د پښتنـو مرسـتې تـه هـر وخـت تيـار و، ځکـه خـو د پرنګـي دا کوشـش و چـې پـه هـر ډول کېـږي امـان الله خـان د لارې لـرې کـړي، ځکـه چـې هغـه د پرنګـي اسـتعمار د سـترګو ازغـی و. پرنګـي دا کلـه زغملـی شـول، چـې افغانسـتان دې پـه خپلـو پښـو ودرېـږي او د نـړۍ لـه نـورو آزادو قـامونو سـره دې د پـرمختـګ او ترقـۍ پـه لار کـې څـنګ پـه څـنګ روان وي.

پـه "پښتـون" کـې د امـان الله خـان د دورې د تفصيـلاتو سـره سـره د هغـې پـه اثراتـو بانـدې هـم بحثونـه شـوي دي. لکـه چـې وويـل شـول لانـدې بـه ددې مضـمونونو پـه رڼـا کـې د امـان الله خـان د يـورپ دوره او د هغـې لـه نتـايجو سـره سـره د امـان الله

خان د افغانستان پرېښودو او د هندوستان په لاره اټلي ته د تګ پورې ځينې تفصيلات ورکول کېږي.

د "پښتون" په لومړۍ ګڼه کې د پېښور د مشن کالج يوه طالب علم د عبدالمجيد افغاني مضمون "د افغانستان ملکه او د يورپ لباس" د سرخط لاندې چاپ شو. په دې اوږد مضمون کې ليکوال اول خو د امان الله خان د اروپا د دورې تفصيلات بيانوي او د هغه عزت او درناوی ذکر کوي، چې امان الله خان ته په دې دوره کې د اروپا نورو باچايانو ورکړی و. ليکوال وايي، چې د امان الله خان د ازادۍ سره مينه او د خپلې خاورې عزت ده ته د نړۍ په نورو هېوادونو کې د عزت ځای پيدا کړو. امان الله خان هم دا ثابته کړه چې د هغه قام پښتون يوازې وحشي او جاهل نه دی لکه چې پرنګي مشهور کړی دی، بلکې هغوی هم د نورو مهذبو قامونو په شان د دنيا په ژوند ژواك ښه پوهېږي.

عبدالمجيد ليکي، چې "زموږ بادشاه اروپا په خوب کې هم نه وه ليدلې نه د کور نه بهر وتلی و، مګر کوم وخت چې هغه د اروپا خاورې ته ورسېد هم هغه وخت نه، نه دی مشرقي بادشاه و او نه هغه امر و، چې يو څو ورځې وړاندې د مومندو په جرګه کې ولاړ و، خبرې يې کولې او يو خوارکي مومند ورته وويل "امير صاحب بل چا له هم وار ورکوې که نه؟ ډېر مه ګړېږه چې زه هم خبره وکړم" او ده

ورتــه وویــل "ډېــره ښــه نــه بــه ګرېــږم" بلکــې دلتــه داســې معلومېــده، چــې دی هــم د اروپــا بادشــاه دی او پــه همــدې آب و هــوا کــې پیــدا شــوی، لــوی شــوی او دومــره خــود راز چــې معلومېــږي تمامــه اروپــا دده زیــر فرمــان دی. دا ټــول سفر دده پــه خلاصــېدو دی. د اروپــا تمــام متعصــب اخبــارات پــه دې انتظــار کــې دی چــې کلــه بــه د امیــر صاحب نــه څــه غلطي کېــږي او دوی بــه پــرې اعتــراض کــوي او ســپکوي بــه یــې، مګــر هېــڅ عیــب پــه کــې نــه پیــدا کــوي او نــه د هغــې پــه خودداری کــې څــه عیــب مومي نــه پــه لباس کــې نــه پــه خبرو کــې څــه نقصان او نــه د یــورپ د تهــذیب نــه خــلاف څــه کمــی شــته. نــه د هغــو کارخــانو دد نیــا د تباهــۍ ســامان دریــابي ببــرې پــه ده بانــدې څــه وېــره راولــي. تمــام یــورپ حېــران دی چــې دا څــه رنــګ ســړی دنیــا تــه راغلی دی"(۱)

د ملکــه ثریــا پــه بــاره کــې هــم لیکــوال خپلــه رایــې داســې ورکوي:

"همدارنګــه د افغانســتان ملکــه چــې کــوم وخــت د مغــرب پــه زمکــه قــدم ایښــی دی دا نــه معلومېــږي، چــې دا هغــه مــادر وطــن ده چــې د کابــل پــه کوڅــو کــې بــه پــه جینکــو پســې ګرځېــده او پــه یــو څــو ورځــو کــې یــې اتــه ســوه جینکــۍ پــه مدرســه کــې داخلــې کــړې او د هغــو د تعلــیم انتظــام یــې وکــړ بلکــې داســې معلومېــږي چــې د یــورپ یــوه ملکــه ده او ټــول عمــر یــې پــه یــورپ کــې تېــر کــړی دی. نــه د یــورپ قومونــه د هغــې پــه

وضعې اعتراض کولی شي، نه په خبرو باندې. نه په لباس باندې او نه د هغې په شاهانه خودداری باندې. د یورپ تمامې ملکې د هغې هرې ادا ته ګوري او حیرانیږي، چې د کابل په غرونو کې دې څرنګ دا تهذیب پیدا کړی دی او دا تمامه تبدیلي د شاه افغانستان په حکم او اجازت سره وه.

هغه ته دا معلومه ده چې دا ټول تصویرونه به افغانستان او هندوستان ته ځي. هغه ته خپل قومي غیرت معلوم دی. هغه ته دا هم معلومه ده، چې پښتون ته په ښځه څومره غیرت ورځي. هغه ددې نه هم خبر دی چې دښمنان به په دې بهانه سره په افغانستان کې د فساد پیدا کولو کوشش کوي او د هغو خلکو لپاره چې د زماني له رنګ سره ناآشنا دي دا یو لوی سند دی. دا هرڅه غازي امان الله خان ته معلوم دي، مګر بیا هم دی هیڅ پروا نه لري".(۲)

ښاغلی لیکوال دا زیاتوي چې دا کومه پرده چې دلته پر هندوستان کې رایجه ده او د کومې مطابق چې ملکه ثریا "بې پردګي" کوي دا نه په اسلام کې شته او نه په پښتو کې.

وایي چې "د کوم قوم چې د ګلونو په شان جینکۍ غرونو ته ځي او په خپلو سرونو لرګي راوړي، په وچو مېرو کې لوونه کوي د جنګ په میدان کې په مخکې رواني وي او خاندان د دوی په اوږو باندې ټوپکونه ایښي وي، دښمن ولي او دوی په سرو لمبو کې ولاړې وي. د داسې قوم ملکه به څه پرده وکړي؟ نه ورله پرده کول مناسب دي."(۳)

په دې مضمون بانــدې هــم پــه دې ګڼــه کــې يــوه خــدايي خــدمتګار ميــا احمــد شــاه د خــپلې رايــې اظهــار کــوي او ليکي، چې:

"د ګونګوســي نــه داســې معلومېــږي چــې د بعضــو روح مــړو، ژونــد زړو خلکــو پــه ســترګو کــې د افغانســتان آزادي او ترقــي غړېــږي او دا خيــرن مخـي کوشـش کـوي، چـې پـه څـه چـل ســره زمــوږ د ســر ګــل، زمــوږ د زړه آرام، زمــوږ د حجــرې شــته، زمــوږ د کنــډك شــپون، زمــوږ د محفــل شــمع غــازي شــاه امــان الله خــان پــه خلکــو کــې بــدنام کــړي. پــه خپلــه خــو مــو دا ايمــان دی، چــې عــزت دده کېــږي او د خوشــحالۍ نــه مــوږ بــاغ بــاغ کېږو"(۴)

د جــون کــال ۱۹۲۸ د "پښتــون" پــه ګڼــه کــې هــم دا عبدالمجيـد افغـاني د امـان الله خـان لـه قـوم سـره مينـه سـتايي او د بــرمنګهم (انګلســتان) واقعــه بيــانوي چــې کلــه امــان الله خــان پــه برمنګهــم کــې و، نــو هلتــه ځينــې پښتانــه هلکــان چــې د تعلـيم پـه سلسـله کـې دېـره وو او يکـې سـعدالله خـان (ډاکتـر خـان صيب زوی) هـم و، هغـوی چـې خبـر شـو چـې امـان الله خـان دلتـه راغلـی دی، نـو هرکلـي تـه ورغلـل. امـان الـه خـان د خپلـو مصـروفياتو نـه وخـت ووېسـتو او پـه دې ډېـر زيـات خوشـاله شـو، چـې کلـه ورتـه وويـل شـول چـې دلتـه پـه ګڼ شـمېر کـې پښتانـه هلکـان د تعلـيم پـه سلسـله کـې دېـره دي. امـان الله خـان دې زلمـو تـه بلنـه ورکـړه چـې کلـه دوی پـه رخصـتي وي، نـو

ضرور دې افغانستان ته په سیل راشي.(٥)

کله چې امان الله خان د یورپ د دورې نه واپس راغی، نو بیا "پښتون" ورته تودهرکلی ووایه. د ۱۹۲۸ م کال د جولایي په ګڼه کې د میا احمد شاه یو مضمون "د افغانستان ملکې او بادشاه ته هرکلی" د سرخط لاندې چاپ شو. لیکوال ډېر په ویاړ او فخر د امان الله خان د دورې ستاینه کوي، چې ددې په برکت پښتانه هم لکه د نورو قومونو په خارجي هېوادونو کې په ښه شان وپېژندلی شول. ولې ددې سره سره امان الله خان ته خبرداری هم ورکوي، چې:

"اګرکه مشرق هم نن ورځ د ترقۍ میدان ته راکوز شوی دی، ولې لا په خرپوسو دی. کوشش کوي چې ډېر زر د ګرځېدو او د منډو شي. پښتانه هم په ننګیالۍ او سیالۍ شوي دي. دا سیالي یې مبارك شه. خو ګوره د سردارۍ تاج یې ستا په سر دی، هسې نه چې قدم دې خطا نه شي او دا خپلې قام قبیلې درته بلا نه شي او دا غېرتمند ننګیالی قوم د چا د خندا نه شي."(٦)

میا احمد شاه امان الله خان ته خبرداری ورکوي، چې په هره طریقه چې وي ځان او خپل هېواد دې د جنګ نه وساتي، ځکه چې جنګونه له ځان سره تباهي او بربادي راوړي. هغه لیکي، چې:

"جنګ په حقیقت کې یو ډېر لوی مصیبت دی. کل کاروبار ګډوډ شي اګرکه نن ورځ داسې ډېر مهذب قومونه

شته دی چې جنګ یې خپل کسب ګرځولی دی، ولې چې د بل بربادي د ځان ودانې ګڼي لیکن دا انصاف ته قریبه خبره نه ده. په خپلو خپلو نصیبونو صبرېدل باعث د آرام او د امن ګرځي. پاتې شو افغانستان، تر ډېرو کلونو پورې افغانستان له په څه جنګ کې حصه اخیستل په کار نه دي که چېرې په جنګ کولو باندې مجبور نه کړی شي. ولې چې مجبوري لویه بلا ده. بېشکه د ژرندې پلونه د افغانستان نه یو خوا او بل خوا پراته دي او زوګ دی، چې په ګرځېدو دې هسيء نه چې افغانستان دل نه کړي ولې چې افغانستان ته امن امان په کار دی. اول د کور ودانې ده چې ریښتینې ځوانمردي ده. د هر ممکن کوشش نه کار اخیستل په کار دي، چې د ملك مالي حالت ښه شي او بعد د هغې نه چې څومره کېدی شي په فوځي او تعلیمي کارونو باید د حد نه زیاتې روپۍ خرڅول په کار دي."(۷)

هم په دې ګڼه کې په لندن کې د پښتنو هلکانو (طالب علمانو) له خوا بادشاه لپاره تیاره کړې شوې سپاسنامه (هرکلي نامه) شایع شوه. دوی په څه وجه دا د بادشاه په خدمت کې هلته پېش نه کړی شوه او دلته د "پښتون" په ذریعه یې ورورانده کړه. د دوی د ستړې مشي نه پس لیکي، چې:

هم ستاسو په سعې او کوشش سره پښتون قوم نن ورځ په دنیا کې لکه د نور هسې ښکاره شو. موږ د سرحد پښتنو

کې هم د یو نوي ژوندون روح پیدا شو. ستاسو قومي او ملي کوششونه دې همېشه کامیاب وي.

موږ د سرحد پښتانه اګرکه په ظاهر بېل ښکارو ولې زموږ او زموږ د نورو ورونو خواه هغه په افغانستان کې دي یا علاقه غېر کې د ټولو زړونه یو تر بله سره ګنډلي دي. ظاهر بېلتون موږ نه شي بېلولی. نسل، قومیت، ژبه، عادتونه، خویونه، زموږ د ټولو یو دي. بېشکه نن ورځ تاسو آزاد یې موږ درته ګورو او زهیرېږو. ولې بیا هم په "لا تقنطوامن رحمة الله" باندې پوره پوره ایمان لرو. نن که په موږ غم دی، دا به تېر شي". دوی دا هم زیاته کړه، چې:

"بل زموږ دا عرض دی، چې د قومیت بنیاد په غیر متزلزل عصبیت ایښودل پکار دي او دا دواړه د یو صحیح قومي تعلیم چې هم د قوم په خپله ژبه کې وي په موجودګۍ کې په وجود کې راتلی شي. پښتنو له په خپله ژبه کې تعلیم ورکول پکار دي. د هرې ژبې د ترقي د هغې په ویونکو باندې موقوف وي. دا به څه رنګ ښه وي، چې د پښتو طرف ته خاصه توجه وکړی شي. دلته په انګلستان کې او په نورو مغربي ملکونو کې خپلې خپلې ژبې رایجې دي. علم او هنر او اخبارات او رسایل ټول په قومي ژبه کې خپرېږي. که آسانتیا په کور پیدا شي، نو به ډېره ښه وي." (۸)

لکه چې لیکل شوي دي پرنګیانو خپل بې عزتي نه هېروله کوم چې هغوی د امان الله خان دلاسه په کال ۱۹۱۹

کې لیدلې وه. هغوی هیڅ داسې موقعه د لاسه ورکول نه غوښتل، چې امان الله خان ته پرې نقصان ورسوي. امان الله خان د هغوی د سترګو ازغی و او بیا اوس خو نور هم پرنګیان د امان الله خان په ضد شول کله چې هغوی دا ولیدل، چې خارجي دنیا کې د هغه ځومره عزت او درناوی وشو. "پښتون" په بار بار امان الله خان ته خبرداری ورکولو، چې ګوره بې غمه نشې ځکه چې ستا عزت او درناوی د پرنګي د سترګو ازغی دی. هغوی د خپل مقصد لپاره په افغانستان کې "د دین ستنې" ترلاسه کړې او ډېره منظمه پروپاګنډا یې د امان الله په ضد شروع کړه.

د ۱۹۲۸ز کال د اګست په "پښتون" کې یو مضمون د "د شاه افغانستان پرخلاف سازش د پرنګیانو د شر نه ډك کارونه" د سرخط لاندې چاپ شو. په دې کې امان الله خان ته ویل شوي دي، چې ځان د پرنګي د چلو نه بچ ساته، ځکه چې هغوی لګیا دي او ستا په خلاف یې د خپلو "تنخواه خورانو" په ذریعه "په خلکو کې د شر او فساد د پیدا کولو کوشش کېږي. دا د دین ستنې ملایان ددې پلیت کار د پوره کولو لپاره د بادشاه د ښځې ملکه ثریا هغه خیرې چې کومې هغې په ولایتي جامو کې ایستلې دي، په خلکو کې خورويٍ او دا رنګ خلك ترینه اړوي... اګرکه دا خبره تر اوسه پورې هسې مشهوره وه، ولې اوس رښتیا شوه او دا پته خبره ځرګنده شوه، چې پرنګیانو په پیسو باندې ملایان

ساتلي دي او دا ملايان د دين په جامو کې د پرنګيانو لپاره د افغانستان د مسلمان بادشاه په خلاف دا خبره خوروي، چې د بادشاه اراده ده، چې د افغانستان ټوله زمکه او جماعتونه د خلکو نه واخلي او د ټول قام ملکيت يې کړي او بله دا چې په مدرسو کې د مذهبي تعليم په ځای څه بل تعليم شروع کړی شي."(۹)

هم په دې مضمون کې دا هم ليکل شوي دي، چې پيرنګيان دا هرڅه ددې لپاره کوي، چې امان الله خان د هغوی هيڅ خبره نه مني او نه يې د دوی ملګرتيا قبوله کړې ده، پيرنګيان په دې هم پوهيږي چې ترڅو پورې چې امان الله خان په پاچاهۍ ناست وي، د دوی مقاصد پوره کېدل ناممکنه دي. په امان الله خان د پرنګي د طاقت هيڅ اثر ونه غورځېد او دا څيز په پيرنګي بد ولګېدو، ځکه خو يې دده په ضد سازشونه پيل کړل.

د ۱۹۲۸ کال د نومبر په "پښتون" کې د عبدالغفار خان (باچا خان) مضمون د "عربستان بې تاج بادشاه په افغانستان کې " سرخط لاندې ليکل شوی دی. په دې مضمون کې باچا خان د بمبۍ د يوه انګريزي اخبار "ټايمز آف انډيا" په حواله خبر ورکوي (دا خبر ددې اخبار په ۲۸ اکتوبر شايع کړی دی) چې کرنل لارنس چې عربو ورته د ډېرې مينې نه د خپل "بې تاج بادشاه" خطاب ورکړی دی او چا چې د ترکو خلاف عرب راپورته کړي وو او په کاميابۍ سره يې دا بغاوت

ترسره کړی و، هغه اوس په افغانستان کې د انګرېزانو لپاره د افغانانو د ژوند د مطالعې کولو لپاره ډېره دی. ددې اخباري خبر مطابق د هغه د کار یوه اهمه خبره دا هم ده، چې وګوري چې امان الله خان د یورپ نه په واپسۍ کوم اصلاحات په افغانستان کې نافذوي او ددې په خلکو څه اثرات پرېوځي. باچا خان لیکي، چې:

"موږ ته د کرنل لارنس یا د "بې تاج شا لارنس" ناپاک کارونه او کارنامې معلومې دي. خدای دې خیر کړي چې زموږ خوش اعتقاده او ساده پښتنو رونو ته به یې کوم کوم حسن د ځان زبرګ جوړ کړی وي او خپل مطلب به وباسي."(۱۱)

هم په دې ګڼه کې د میا احمد شاه مضمون "شاه امان الله او پښتانه" چاپ شو. په دې مضمون کې لیکوال د افغانستان او د پښتنو ترقي د امان الله خان په وخت کې لیکلې ده. هغه وریادوي چې هغه ورځې لاد خلکو هېرې نه دي، چې د افغانستان خلك هم د غلامۍ په تورو تیارو کې پراته وو. بیا یې د غازي امان الله د لاسه آزادي وموندله، خو په ځای د خوشحالېدو د پښتنو ترقي او پرمختګ باندې د ډېرو خلکو زړونه وچاودل. لیکوال د هندوستان د یوه انګرېزي ورځپاڼې "سول اند ملټري ګزټ" ذکر کوي، چې په هره څلورمه-پینځمه ورځ به داسې مضمون ضرور شایع کوي چې پکې افغانستان او د امان الله خان سپکاوی

ښکاره شي. ولې افغانستان د امان الله خان لاندې دنيا ته ورښکاره کړه، چې دوی دداسې قسم ته خنداګانو هيڅ پرواه نه کوي او غواړي چې هندوستان ته هم د ازادۍ سبق وروښايي.(۱۲)

د ۱۹۲۸ کال د دسمبر "پښتون" ګڼه کې هم د "افغانستان" د سرخط لاندې د ميا احمد شاه يو ډېر اوږد مضمون شايع شوی دی. ليکوال د غازي امان الله ستاينه کوي او ليکي، چې د غازي امان الله خان په برکت نن د نړۍ په ګوټ ګوټ کې پښتون قام هم پېژندل کېږي. ليکي، چې په امان الله خان قسم قسم تورونه لګي، چې هغه جماعتونه ورانوي او د ښځو د پردې خلاف دی. دا هرڅه ځکه دي چې هغه د افغانستان ترقي او پرمختګ غواړي. هغه د شينوارو نه هغه ماليه غواړي کومه چې هغوی د تېرو څو کلونو راسې نه ورکوي، نو په دې کې څه بده خبره ده. په هغه باندې ددې ماليې د غوښتلو سره د کافر، ملحد او بې دين تورونه ولګېدل. ولې په نورو ملکونو کې خلك ماليه نه ورکوي څه؟ ليکي، چې:

"غير غماز ته هم ډېره ښه موقعه په لاس ورغلې ده، کوشش کوي چې د بادشاه امان الله خان ټول کوششونه، چې د قام لپاره په ډېر اخلاص او نېك نيتۍ سره کوي تباه او برباد شي. زه وايم که چېرې پښتانه د امان الله خان غوندې مخلص بادشاه دلاندې ترقي ونه کړي، نو بيا هېچېرې څه

امید کېدی نه شي."(۱۳)

ښاغلی لیکوال د هغه خلکو او په خاصه توګه د هغه ملایانو، چې د امان الله خان په ضد راولاړ شوي وو، غندنه کوي او وایي چې:

"پاتې شو ملایان، تراوسه پورې چې په غرة او سمه دا ټول پښتانه بغیر د څه پردې نه بهر ګرځي راګرځي او خپل کاروبار کوي، نو ملایان دوی ته نه وایي، چې تاسو پرده ولې نه کوئ؟ زه تپوس کوم چې د ملا صاحب د کور خلك ولې پرده نه کوي"(۱۴) او دا چې "لور په لور جوارۍ، زنا، قتل، لارې شوکېدل د دروغو ګواهۍ کول جاري دي، ملایان چرې هم په دې بدو خلکو پسې شوي دي. او یا یې د یو بدکار سړي جنازه پرېښې ده؟ چې جماعتونو کې هلکان څوك ساتي او ګډوي. د دروغو ګواهۍ پسې چا ملا تړلې ده؟ د مخبرۍ په کار کې څوك وړاندې وړاندې دی؟ ماته په خپله معلومه ده چې کوم ملایان ډېر ډېر پیش دي هغه ټول مخبران دي باقاعده تنخواه ګانې خوري".(۱۵)

ښاغلي لیکوال د امان الله خان د تقریرونو نه اقتباسات راخیستي دي او دا ترینه ثابتول غواړي، چې بادشاه په هر حال د پښتنو ښېګړه غواړي. امان الله په جار جار دا وینا کړې ده، چې "ای پښتنو ورونو! راغونډ شئ او د خپل وطن ودانۍ ته ملا کلکه وتړئ. زه ستاسو ورور یم. څه خدمت چې په ما اچوئ هغې ته تیار یم، خو ګورئ چې د چا په

لمسه پسې لاړ نه شئ ګنې نو بيا به ارمان کوئ او وخت به تېر وي."(١٦)

په دې ورځو ګې افغانستان کې د امان الله خان په ضد بغاوت شروع شوی و. دلته په "پښتون" کې داسې مضمونونه ورکول شروع شو چې خلکو ته دا ووايي، چې د خپل وطن په بربادۍ کې د چا په لسمون برخه مه اخلئ. دوی د امان الله خان هغه اصلاحات وستايل، چې د افغانستان د پرمختګ او د اولس د ښېګړې لپاره يې کړي وو. غالباً چې ددې غټ مقصد هم دا و چې دې خلکو ته ووايي، چې امان الله خان د ذاتي ښېګړې او مفاداتو لپاره دا کارونه نه کوي، بلکې دا خو د قوم او وطن د فايدې لپاره دي.

ميا جعفر شاه د ١٩٢٩ کال د جنورۍ د "پښتون" په ګڼه کې يو مضمون د "په افغانستان کې د تعليمي ترقۍ دور" د سرخط لاندې شايع کړو. په دې اوږد مضمون کې ښاغلی ليکوال په افغانستان کې د امان الله خان په وخت کې د تعليمي ترقۍ تفصيلات بيانوي. په دې مضمون کې ليکوال د تعليم د ځينې څانګو يوه جايزه په ژور نظر اخلي او د امان الله خان ددې قدم ډېره زياته ستاينه کوي، چې هغه تعليم په ټولو خلکو په زور زده کول غواړي. وايي، چې:

"اوس لکه چې د اعلی حضرت دا خيال دی چې تعليم جبري شي نو که عمل پرې شروع شي توقع دا ده چې د

افغانستان به د سلو نه سل تعليميافته يعني ټول خلك به ليكونكي او لوستونكي شي او په مخكې لس كاله كې افغان قوم به په مقابله د هندوستاني قوم چې يو نيم سل كاله د دې نام نهاد تهذيب دعويدار او د علم علمبردار حكومت دلاندې اوسېدلی دی، ډېره زياته ترقي وكړي. په شرط ددې كه د دښمنانو د شيطانۍ او د جبر نه بچ پاتې شو".(۱۷)

هم په دې ګڼه كې يو مضمون "د شينوارو غوبل او د سپين مخو مراد بل" په نوم د راحت الله زاخيلي له طرف نه چاپ شو. ښاغلي ليكوال په دې ډېر اوږد مضمون كې د مشرق د مسلمانانو په ساده توب او د دوی د دښمن په مكارتوب رڼا اچوي. وايي، چې:

"له پېړيو راسې دَ مغرب د سپين مخو قامونو يو ټولی د اسلامي ملكونو بربادولو لپاره ملا تړلې ده. او دې مار په دنيا كې په ډېرو دروغو باندې د مسلمانانو دښمنان پيدا كوي او زياتوي دی خوا د مشرق بې علم، وهميان، په رسمونو رواجونو كې بوخت او وېشلي قامونه په دې دروغو داسې يقين كوي او داسې د دښمنانو مراد ترسره كوي، چې هغو ته لاخوند وركوي، څكه ورځ تر ورځ ددې دروغو مزی اوږدوي او اوږد يې كړ."(۱۸)

ليكوال ډېر اوږد بحث په دې كړی دی، چې څنګه يورپي قومونو په رنګ رنګ تركان بدنام كړل. د هغوی د بدنامۍ

نه وروستو يې د افغانستان د بدنامۍ پسې بدې ووهلې او دا کوشش يې روان دی، چې په څه طريقه هم وي د افغانستان د ترقۍ او پرمختګ مخنيوی وکړي. وايي چې:"د افغانستان په باب کله دا شتې هم ويشتل کېږي، چې درې ماشينونه يې راغوښتي دي په هغو کې به مړی سوزوئ. کله وايي چې سيکانو او مسلمانانو نه يې په زور ږيرې او سرونه وخرېل، کله وايي ښځې يې باهر ته ووېستې، کله وايي ټولو ته يې د پيرنګيانو ټوپۍ په سر کړې، کله وايي ملايان يې توپو کې والوزول او کله وايي جماعتونه يې وران کړل. د مسلمانانو په عقل هم کاڼي پرېوتي دي، چې په دې خبرو باور کوي. شکيان خلك خو به دا وايي، چې هسې څوك چا پسې خبرې نه کوي. څه تور سپين خو به وي. ولې زه وايم چې کومه خوله په دروغو عادت وي د هغې رښتيا سره څه دي. پښتو کې متل دی چې "رښتيا راځي، نو دروغو به کلي وران کړي وي" ولې اوس دا متل هم جوړ پښتنو نه هېر دی."(١٩)

راحت زاخيلي د شنوارو د غوبل متعلق ليکي، چې:

"په افغانستان کې که د چا کور کې دوه لوښي وګرېږي، نو دلته کارغان ملك په سر واخلي، هم دا ټوکه د شنوارو په غوبل شوې ده، شينواري د هندوستان سرحد سره نزدې پراته دي. لس دولس زره به په شمېر وي. دوی د سړك په سر د کابل بادشاه نه پخوا داسې وظيفه خوړه او څه شوکه موکه

به یې نه کوله یعنې د سړك ساتنه د دوی په ذمه وه. اوس بادشاه دا کار خپلو حاکمانو ته حواله کړ، نو د دوی وظیفه بنده شوه. دوی په دې مرور شول او تاو ورغی. بس خبره دومره ده. نه خو اعلیحضرت جلال آباد ته راغلی دی نه خو باغیانو د هغه د سر لپاره انعام مقرر کړی دی، نه هغو جلال آباد سوی دی نه ۸۲ سیګانو پرې ډزې کړې دي او نه بادشاه له باغیانو نه په تېښته خلاص شوی دی."(۲۰)

بیا زیاتوي، چې امان الله خان کلك مسلمان دی، قبلې ته لمونځ کوي، کلمه وایي، د مسلمان کره او په یوه مسلمان ملك کې پیدا شوی دی. دا صرف د دښمنانو پروپاګنډه ده، چې د هغه بدنامول غواړي او دا ځکه چې هغه د خپل ملك او قام ترقي غواړي. هغه ددې ملك اوسېدونکی دی او "دا د هغه کار دی چې د قام اوچتولو ویښولو قابلولو نوې نوې لارې وباسي او خرابې خبرې او ناکاره دستورونه له ملك نه لرې کړي. هسې خو په افغانستان کې دا نوې نوې خبرې له ډېرې مودې راسې شروع دي ولې کوم وخت نه چې غازي امان الله خان په تخت ناست دی، نو دا کارونه یې ډېر په تندۍ راخیستي دي."(۲۱)

ښاغلی لیکوال دا ثابتول غواړي، چې په مسلمانانو کې درې داسې په زړه کې د قوم درد لرونکي پیدا دي، چې هغه د یورپ په خلکو ښه نه لګي. دا درې کسان د ترکیې

مصطفی کمال اتاترك، د ایران رضا شاه پهلوي او د افغانستان امان الله خان دي. دوی غواړي چې "دا د پېنځو سوو کالو راسې په خواړه خوب اوده مسلمانان، د مړژواندي او بې ښې مسلمانان دا بېخوده او سرسام وهلي مسلمانان، دا د چیرړو جوړ شوي مسلمانان وېښ شي، تکړه شي، په خود شي، سم شي، هوښیار شي، پوه شي او بیا لکه د خپلو مشرانو او پخوانو نیکونو په شان نران شي، بهادران شي، بادشاهان شي او د خپل خدای او رسول په لار روان شي، چې دنیا او اخرت یې ودان شي". (۲۲)

راحت زاخیلي په دې خبرې خپله حېرانتیا ښکاره کوي، چې:

"په افغانستان کې ددې خبرو نه چرته اور لګي، نو هغه په داسې علاقه کې لګي چې د هندوستان سرحد ته نزدې پرتې دي. د افغانستان په بادشاهۍ کې چرته بلې ډډې ته هېچېرې داسې اړې ګړې جوړ نه شو، چې خلك پرې مجلسونه ګرم کړي. دا انتظامي خبرې هر څومره چې جاري شي، نو د کندهار، هرات، ترکسان او د کابل خلك یې په چپه خوله مني، لیکن د سوېل ډډې خلك چې د هندوستان سرحد ته پورې اوسېږي، دوی په هغه خبرو یاغیان شي. دې خرابو کارونو لرې کولو او ښو کارونو شروع کولو باندې ټول افغانستان کې هېڅوك څه نه وایي، خو که مرچکې لګي، نو د ډکې ګیرچاپېره شینوارو باندې چې د سرحد نه

پـوري را پـوري پراتـه دي؟ هـر سړی نـه خپـل عقـل نـه تپـوس کـوي، چـې ای پـه ټـول افغانسـتان کـې نـور هېڅېږتـه ملايـان زبرګـان او پـه ديـن بانـدې مـين خلـك نشـته، خـو بـس كـه د ديـن دنيـا ټيكيـداران دي، نـو دا د سـرحد کـربني خواوشـاه خلـك دي، چـې د هندوسـتان وړمـه وررسـي. چـې دې خبـرو تـه بنـده وګـوري، نـو سمدسـتي يـې دا شـك پـه زړه كـې پرېـوځي، چـې د مغـرب او مشـرق خبـره جـوړ پېښـه ده او پـه دې غـاړه بانـدې ضـرور داسـې پليتـان شـته دی، چـې هغـوی تـل پـه دې فکـر او سـودا کـې لګيـا دي کوششـونه کـوي، چـې د خلکـو زړونـه خپـل بادشـاه نـه وتـکـوي. دا لـويې وړې خبـرې، چـې بنـده ځـان تـه مخکـې کـړي او فکـر پـه کـې وکـړي، چـې ای دا کـوم قامونـه چـې تـل خپـل بادشـاه پسـې ټوپـك واخلـي، د هندوسـتان سـرحد تـه نـږدې پراتـه دي او هغـه قامونـه سره يـې تلـه راتلـه دي چـې د هندوسـتان لکـۍ پـورې نښتـي دي، نـو خامخـا بـه دا خيـال د هغـه مغـزو كـې وګرځـي، چـې خدای مـې دې غـاړه نـه نيسـي دا قامونـه پورتـه كـول او همېشـه يـې پـه خپـل بادشـاه وراچـول، د غر غمازو لسمون دی". (۲۳)

راحـت زاخيلـی پـه دې خبـره هـم ډېـر حيـران دی، چـې كلـه هـم داسـې غوبـل راپورتـه كيـږي نـو د پښتنـو د سـيمې نـه راپـاځي. ليکي، چې:

" عقـل خـو دا وايـي چـې د افغانسـتان د مـنځ يـا د لمـر پرېواتـه ډډې خلـك دې د امير صاحب پـه خبـره بـد ومنـي، ځكـه

چې د امیر صاحب دا نوي اصلاحات هغو لپاره د بلې دنیا خبرې دي او بالکل ناآشنا دي او څومره چې د هندوستان سرحد ته نزدې قامونه دي هغوی دې پرې بد نه مني، ځکه چې دوی د هندوستان علاقې ته ځي راځي او داسې نوو خبرو سره یې خوی بوی اخیستی دی او ویني ګوري، چې په دنیا کیې نوي کارونه کېږي ولې دلته دا خبره اپوټه ده، هغه خلك خو هیڅ نه وایي، چې څه یې لیدلي نه دي او چې څوك بلد دي، په هغو اور بلېږي دا ولې؟

په افغانستان کې به هر قسم خبرې پېښېږي او هرې بادشاهۍ کې داسې ماتې ګوډې راځي. قامونه مرورېږي، بادشاه غوسه کېږي، ډاکه مار پیدا کېږي، لارې شوکېږي، غلا غلتۍ قتلونه خونونه پیښېږي، ولې هغو نه داسې لویه خبره جوړول د بدناموسۍ کاغذونه خورول او داسې بند په بند دروغ پیوندول د دښمنانو کار دی. هر چا سره پکار دي، چې خپل عقل وچلوي او خپل دوست دښمن وپېژني نیك خواه بد خواه بېل کړي.

خلك به هرڅه هرڅه وايي

جانانه مه د چا منه نه به یې منمه" (۲۴)

د مضمون په پای کې راحت زاخیلی پښتنو نه غوښتنه کوي، چې:

"په امن و امان سره خپل عملونه سم کړئ، د اسلام په بادشاه پسې چې ستاسو د دین ورور دی، د سپکو خبرو

ملاتړ مه کوئ. د هغې شرمولو پسې مه ګرځئ، زړه تړې مه بدوئ، د غیر غماز په خبره خپل ایمانونه مه ډوبوئ. دې خپلې بدې ورځې ته خو وګورئ، خدای خو داسې پېژندلي يئ چې د بل د کوتك لاندې مو عمر دی. د غار په خوله کې مو شپه ده، د دنیا ټولې پلیتۍ په موږ کې پرتې دي، بیا لا پاڅېږو او د سلام هغه بادشاه ته ګوته نیسو، چې توره يې په لاس کې ده. خلق ویښوي او سړي تړې جوړوي. د غیر غماز ترې سترګه سوځي او د خپل دین خدمت کوي. مسلمان دی د مسلمانانو نېکخواه دی، په مسلمانانو يې ښه ورځ پېرزو شي. د خپل قام لپاره سر وهلی بر وهلی کله ددنیا په یوه ګوټ، کله په بل ګوټ ګرځي او د قام د فاېدې لارې لټوي. خدای مه کړه که دی نه وي، نو موږ نه خو به مغربیان ښځې جوړې کړي او پوزو کې به راته سنۍ واچوي. په آخور به مو وتړي. دا ددغې آزادې علاقې برکت دی، چې موږ لا څه خاورې ایرې په برېتو ګوتې وهلی شو، ګنې د هندوستان لنګوټیان به رانه ښخوا جوړ شوي وو". او دا چې "امان الله خان هم دا غواړي چې پښتانه د هر چا د سیالۍ شي، د هر چا د جواب شي، هر چا سره د ناستې شي". (۲۵)

په افغانستان چې کوم غوبل د پیرنګي په لمسه شروع شوی و، هغه ورځ په ورځ زیاتېده. امان الله خان ته په څو څو واره وویل شول، چې هغه خپل فوځ د بغاوت د ختمولو لپاره استعمال کړي ولې هغه د پښتنو د وینو تویولو نه

انکار وکړو. هغه به ویل چې زما دا قوم ډېر ناپوهه دی او د دښمن په لمسه دا هرڅه کوي. په ۱۹۲۹ کال په جنورۍ کې امان الله خان د کابل تخت پرېښود او کندهار ته لاړ او هلته استوګن شو. په کابل د سقاو د زوی پاچایي شوه.

دلته په کوزه پښتونخوا کې د امان الله خان په تخت پرېښودو یوه غوغا جوړه شوه. د انجمن اصلاح الافاغنه غړي د باچا خان تر مشرۍ لاندې په څو څو واره راغونډ شول او په داسې طور طریقو یې بحث وکړو، چې امان الله خان سره په دې سخت وخت کې مرسته او کمك وکړو، چې د پښتنو دا باچایي ګډه وډه نشي. لکه چې وویل شو "پښتون" په دې ټول وخت کې د خپل وس مطابق د امان الله خان مرسته کوله، په دې کې فبرورۍ کال ۱۹۲۹ په "پښتون" کې د خان میر جلالي څه شعرونه "ځئ قندهار ته" د سرخط لاندې چاپ شول. په دې شعرونو کې ښاغلي خان میر پښتنو ځوانانو ته وویل، چې هم دا وخت دی چې پکار ده تاسو په امان الله خان غیرت وکړئ، ځکه چې هغه ستاسو مرستې او کمك ته ضرورت لري. په تشو خبرو څه نه کېږي، ملا وتړئ او ځانونه سنبال کړئ، چې د امان الله خان سره ملګري شئ او دا شوکمار د کابل نه وشړئ، چې:

قندهار کې زموږ شاه امان الله دی
منتظر ستاسو سبا او هم بېګاه دی.

نو ددې لپاره څومره په تلوار چې درنه کېدی شي د هغه

امداد ته ځانونه کندهار ته ورسوئ.[۲۶]

هم په دې ګڼه کې د پښتونخوا د يوې درنې علمي کورنۍ يو څو غړيو چې د لوی ولي الله حضرت کاکا صاحب اولاد و، هغوی هم يو مضمون "د افغانستان پښتنو ته د کاکاخېلو سوال او زاري" د سرخط لاندې چاپ کړو. د کاکا صاحب مريدانو چې پکې اپريدي، اورکزي، مومند، شينواري، خوګياڼي، وزير، محسود او اتمان خېل شامل وو، دوی ته کاکاخېلو سوال او زاري کړې وه، چې د امان الله خان مرسته وکړي او:

"په خپل کور کې خپل ځانونه په خپله مه وژنئ او دا خپل کور په خپل لاس مه تاله کوئ او په خپل لاس د خپل ملك بادشاهي اغيارو ته مه ورکوئ او ټول په اتفاق سره خواره ورونه شئ.

دويم دا سوال کوو چې موږ خپل شرعي تحقيق په ښه شان سره کړی دی. پوره پوره حال مو معلوم کړی دی او دې نتيجې ته رسېدلي يو، چې غازي امان الله خان ډېر ښه مسلمان دی او د اسلام لپاره او د ټولو پښتنو لپاره بلکې ټول ايشيايي قومونو لپاره دده په شان بهتر او اولالعزم انسان موږ په موجوده زمانه کې بل نه وينو. د ټولو پښتنو د اتحاد او ترقۍ لپاره او د ټولو مسلمانانو د اتحاد او ترقۍ لپاره او د ټولو ايشيايي قومونو اتحاد او ترقۍ لپاره غازي امان الله خان ملا تړلې ده او د خپل قوم او د اسلام او د

مشرق د خدمت لپاره يې خپل ځان او مال وقف کړي دي.
ددې لپاره موږ کاکاخېل ټولو مسلمانانو ته او په خاص ډول ټولو پښتنو ته او د کاکا صاحب رح مريدانو ته خاص کر افريدو ته، اورکزو، مومندو، شينوارو، خوګيانو، وزيرو، مسعودو او اتمانخېلو او نورو قومونه چې دي، دې ټولو ته دا کاغذ په طور د جرګې ورلېږو، هر چاته چې دا کاغذ ورسېږي، نو هغوی دې داسې وګڼي چې د کاکا صاحب ټول لمسي راغلي دي او زما په در او زما په کوڅه کې ناست دي او دا سوال رانه کوي، چې پاسئ او ملا وتړئ او تر هغې پورې په قلار مه کېنئ، چې ترڅو پورې مو غازي امان الله خان بيا د کابل په تخت نه وي کېنولی او موږ کاکاخېلو به تر هغې پورې د کاکاصاحب په روضه کې پاك رب ته لاس په دعا نيولي وي، چې ترڅو پورې ستاسو د فتحې خبر نه وي راغلی".(۲۷)

هم په دې ګڼه کې د انجمن اصلاح افاغنه د هغه سمدستي جلسې هم تفصيلات ورکړي شوي دي کوم چې په ۲۳ د جنورۍ کال ۱۹۲۹ باندې په اتمانزو کې وشوه. په دې موقعه دا تجويزونه پاس شو:

"۱_ د مصلحتي مجلس دا جلسه په حيثيت د اسلام او د قوم د برتانيه حکومت ته دا مشوره ورکوي، چې هغه دې ددې انګتې نه بالکل غير جانبدار وي او د هندوستان حکومت ته هم دا خبرې ورکوي، چې دې خبره کې دخل

ورکول ټولو مسلمانانو ته او بیا په تېره تېره د پښتنو قامونو ته یو قسم چیلنج دی چې په دې خبره به د برتانیې او د پښتنو په راشه درشه کې خامخا د فرق پیدا کېدو وېره وي او ددې ټوله ذمه واري به د سرکار په سر وي.

۲_ د مصلحتي مجلس دا جلسه د افغانستان هغه شریانو ملایانو او پیرانو او نورو دښمنانو ته، چې د افغانستان د بربادۍ سبب دي د کرکې په سترګه ګوري..."(۲۸)

په دې ورځو کې امان الله خان په کندهار کې و. دلته انجمن فیصله وکړه، چې د امان الله خان امداد لپاره یوه طبي وفد هلته ولېږل شي. ددې طبي وفد مشر یې ډاکټر خان صیب، چې د باچا خان مشر ورو و هغه ته وسپارلې شوه او له هغه سره د کمك لپاره ۳۵ هلکان وټاکل شول، چې پکې څه ډاکټران هم شامل وو. په دې ورځو کې عبدالغني خان د باچا خان مشر زوی په جامعه ملیه اسلامیه ډیلي کې و، هغه هم پلار راوغوښتلو چې لاړ شي او د افغانستان د خلکو په دې سخت وخت کې امداد وکړي. دلته پرنګي حکومت وفد ته د تلو اجازه ورنکړه. باچا خان او جعفر شاه میا صیب ته بیا دا ذمه واري ورپه غاړه کړل شوه، چې د امان الله خان سره په کندهار کې ملاقات وکړي او د هغه له خوا لیکل شوې غوښتنه راوړي چې پکې دا لیکلي وي، چې امان الله خان دا غواړي، چې طبي وفد دې

افغانستان ته راشي. دوی دواړو پوره کوششونه وکړل ولې حکومت دوی بلوچستان ته هم ورننوتو ته پرېنښودل. ددې ټول تفصیلات په "پښتون" کې شایع شوي دي.

د ۱۹۲۹ کال د مارچ په ګڼه کې د میا احمد شاه یو اوږد مضمون "د غازي بادشاه امان اله خان اسلام او کفر" د سرخط لاندې چاپ شو. په دې مضمون کې ښاغلي لیکوال په ښکاره او جار باندې وویل:

"خدای خرڅونکو، رسول خرڅونکو، دین و ایمان خرڅونکو، خپل آزاد وطن، عزت، حیا او پښتو خرڅونکو د اسلام په جامه کې د ددین د دښمنانو په لمسون او وینا سره یوه مومن مسلمان بادشاه امان الله خان ته د کفر نسبت وکړ، غرض یې دا و چې عام ناپوه خلك د هغه نه وګرځي او بدمعاشانو او دښمنانو ته د آزاد افغانستان د بربادولو موقعه په لاس ورشي. هم هغه شان وشوه. ولې چې ورځ د قیامت شي او خدا یپاك کل مخلوقات د حساب لپاره راوبلي او زموږ رسول الله ص قرآن په ترخ کې د خدای پاك په مخکې حاضر شي، نو په هغه لوی میدان د حساب کې په حقه سره خدای منونکی، رسول باندې قربانېدونکی او د خپل وطن په خاوره باندې له خپل بال بچ سره زارېدونکی بادشاه امان الله خان به د خلکو نه راجلا شي او په لوی آواز سره به کلمه طیبه درسته کړي او بیا د زړه د درد نه به یوه کریکه وباسي او د هغو ګز ګیرو زر تسبیحو د مکرقبا

پوښو ملايانو ګرېوان ته به لاس واچوي او خداى پاك ته به يې پېش کړي او په ژړا به شي، چې اى لويه خدايه! دا هغه عزت ورکي ملك خرڅونکي قام شرمونکي خلق دي، چې د يو څو روپو لپاره يې په ما باندې د کفر فتوى ورکړې ده او حال دا وه، چې ماته ستا رسول ستا قرآن ستا کعبه په حقه سره منل او خپل عمر مې ستا د يو لوى مخلوق لپاره چې پښتانه بللى شو، وقف کړى و. او خپل سر د مال مې ترېنه زارول ولې دې مکارو د کفارو په لمسون سره په ما باندې د دروغو تورونه پورې کړل او خپل آزاد وطن يې لوټې لوټې کړ.(۳۹)

ليکوال وړاندې ليکي، چې:

"يو خوا بادشاه أمان الله خان و، چې د پښتنو د ترقۍ لپاره يې مدرسې، کارخانې، سړکونه، آبادۍ شروع کړې وې او خپل قام ته يې په حکومت کې واك او اختيار ورکړى و او قام ته يې په لوى آواز سره بلنه کوله، چې راشئ چې دا خپل وطن په جمع سره سنبال کړو.... په افغانستان کې بادشاه په خپله خلك رابللي او ورته وايي، چې راځئ چې د وطن د ساتنې او د ترقۍ لپاره ښې ښې لارې راوباسو. بل خوا يو بدمعاش، پوچه، جوارګر، بنګي، چرسي، غل ډاکو سړى لکه بچه سقاو (د مشکي زوى) چې د پېښور نه د بدمعاشيو په سبب د پوليس له وېرې تښتېدلى دى، د افغانستان د ازادۍ دښمنانو په کابل کې کېنولى دى او په

ټول جهان کې یې پښتانه رسوا کړل او کوم ظلمونه چې هغه په ښځو سره په جار باندې او د هغه په حکم سره بدعملي کېږئ او عام مسلمانان قتلېږي او بیا هم دغې شیطان ته دا ګز ګیري تور زړي پیران او ملایان مسلمان وایي او تعریف یې کوي او د بادشاه امان الله خان په ځای یې کېنولی دی. اصله خبره دا ده، چې روپو د ملایانو د بچه سقاو، د شینوارو او د خوګیانو سترګې ړندې کړي دي او د سپي مچان ترېنه جوړ شوي دي."(۳۰)

لیکوال زیاتوي، چې:

"د مور د سیني پی حرام شه په هغه پښتون باندې چې په بادشاه امان الله خان پسې ټوپك راواخلي. وخت راغلی دی، چې ننګیالي ځوانان د افغانستان د ازادۍ د ساتنې لپاره خپل سرونه قربان کړي. تاریخ ګواه دی، چې قومونه په قربانۍ سره ژوندي پاتې کېږي. د افغانستان د آزادۍ بنیاد بادشاه امان الله خان کېښود او هم دا بادشاه امان الله خان و، چې په پښتنو کې یې د ژوندون یو نوی روح پیدا کړ. ۱۹۱۹ کال به د افغانستان په تاریخ کې لکه د لمر هسې ځلېږي. ای شاه امان الله خانه! دا ته وې، چې په دې کال دې د پښتنو د قامولۍ بنیاد کېښود، مور به مره او هېر شو او ډېرې پېړۍ به راشي او تېرې به شي، ولې ستا نوم به د همیشه لپاره ژوندی وي. د پښتنو د ازادۍ د تریخ شروع به هم ستا په نوم کېږي. راتلونکي نسلونه به دې هم په

احسان او تعريف سره ستايي. د بچه سقاو بدمعاشي او د شوربازار د پير وطن او آزادي خرځول به د پښتنو په سپينه جامه باندې تر ډېرې مودې پورې يو تور داغ وي."[31]

د ۱۹۲۹کال د اپريل په "پښتون" کې د باچا خان مضمون چاپ شو، چې سرخط يې دا و:"د افغانستان د بغاوت په حقله کې دنيا څه وايي. روس، فرانس او نور خلکونه په چا ملامتيا وايي. آيا د کرنل لارنس (د يو پرنګي نوم دی) په دې کې لاس شته".

په دې اوږد مضمون کې باچا خان د ولايت او د نورو يورپ د ځينې اخبارونو نه خبرونه ورکړي دي او دا يې د ثابتولو کوشش کړی دی، چې د افغانستان په بغاوت کې د رسوايي زمانه کرنل لارنس لاس شته. لارنس د ترکانو خلاف د عربو پورته کولو نه پس افغانستان ته رالېږل شوی و او په "صوبه سرحد کې په يو خاص کار باندې مقرر و" باچا خان ليکي، چې برتانيه دا کوششونه په بار بار کوي، چې په افغانستان کې يو ځلي بيا د انګرېزانو هغه اثر و رسوخ پيدا شي، کوم چې په ۱۹۱۹م کال کې د امان الله خان بادشاه کېدو په وجه ختم شوی و او برتانيه دا هم غواړي، چې د هندوستان په ګاونډ کې دې خلک کمزوره او تابعدار وي.[32]

هم په دې ګڼه کې د "پښتون" د چلونکي (باچا خان) د طرفه يوه بل مضمون د "د جليل ملا چيتېي: د هك دك کېدو

خبرې" په نوم چاپ شوی دی. ليکوال وايي چې دا هاغه د مولانا ظفر علي خان د اخبار "زميندار" نه ترجمه کړی دی.
دا ملا جليل چې په اخونزاده هم مشهور و، د هڼې ملوی صيب په خپلوۍ کې راتلو. په هندوستان کې يې هم ډېر وخت تېر کړی و او بيا د شوربازار ملا د کشر ورو په لاس يې بيعت کړی و. ليکي، چې:

"ددې نه زما مطلب دا نه دی، چې ټول پيران او ملايان بدنام کړم، زما خو اوس هم په ځينو ملايانو او زبرګانو داسې عقيده ده، چې د هغو په اشارت اور ته دانګم، ولې له داسې بدذاته او کم اصلو ملايانو او زبرګانو نه مې کرکه وشوه، چې د خپلو نفسونو غټولو لپاره په قوم او ملك کې تربګنۍ اچوي، د شر فساد اور تازه کوي. د پښتنو بادشاهي ټوټې ټوټې کوي او د افغانستان له دښمنانو سره يارانې ساتي، نو د داسې زبرګانو له ټګۍ برګۍ نه مسلمان بچ کول زه خپل فرض ګڼم".

ملا جليل په ښه تفصيل سره د خپل يوه بل پير بهايي کرم علي شاه ذکر کړی دی، چا چې لکه دده د کشر حضرت شور بازار نه لاس نيوی کړی و. وايي چې دا کرم علي شاه په شکل څېره بدلولو کې ډېر بد دی، چې ساعت کې يې ګورې نو ښه پرهېزګار عالم به وي،د تسبو لوی ګړپال به يې لاس کې وي او د زبرګۍ او د کرامتونو خبرې به کوي. په ساعت کې به يې ږيره او بريت سره د روحو ټول خريلي وي

او د بهنګو کوتك به يې په اوږه ايښې وی او د قلندرۍ خبرې به کوي. ماښام به د کاټهياوار په جامه کې د وړوکي حضرت صاحب په شيخانو کې ناست وي، ذکر به کوي. ماسخوتن به د يو پښتون ملا په جامه کې په لمانځه ولاړ وي، سحر به يې بله نمونه جوړه کړې وي. لنډه دا چې په څېره بدلولو کې داسې مېړنی دی، چې د امکان خبره نه ده". وړاندې ليکي، چې د حضرت په وينا دوی لاړل افغانستان ته، د سرحد په اکثرو چاونو کې وګرځېدل او بيا آزادې علاقې ته واوړېدل. لومړی دوی لاړل شينوارو ملك ته چې د شور بازار ملا ډېر اخلاص مند مريد وو، شينوارو د دوی ډېره درنه مېلمستيا وکړه. کرم علي شاه دلته خپل دوه کرامتونه وښودل: پنځه ويشت دپاسه اووه سوه (۷۲۵) ولايتي ټوپکې او شپږ د پاسه سل (۱۰۶) بکسونه د کارتوسو د يوه غار نه د شينوارو ملك بيامونددل. بله دا چې څو زره د سرو زرو اَشرفۍ د حمايت نه باهر زمکه وکيندل شوه او دا د شينوارو ملك ته ورکړی شوه. په دې باندې کرم علي شاه ډېر زيات مشهور شو او د خپلو "کراماتو" په سبب په باغستان کې بې تکليف ګرځېدو. دی چې به هرچېرته لاړو، د ملايانو په مجلس کې به شامل شو او د ملکه ثريا د تصوير کيسه به يې رااچوله او د خلکو په غم و غوسه کې به يې اضافه وکړه.

ملا جليل دا هم ليکي، چې دی کوهد امان ته هم لاړو او

د بچه سقاو سره یې ملاقات وکړو او هلته یې د "جاهلو ملایانو" نه د امان الله خان خلاف قسم قسم فتوې واخیستې.(۳۳)

د ملا جلیل په دې مضمون باندې راحت زاخیلي خپله رایې داسې ورکړې ده:

"دا دي هغه ملایان او زبرګان، چې موږ ورته د دین واګې لاس کې ورکړي دي او هغوی د دښمنانو لپاره ثنګه د خپل قام مرۍ پرېکوي. خلق خو وايي، چې زبرګ ته د ټولې دنیا شکې هم معلومې وي ولې زموږ زبرګانو ته دا هم نه دي معلوم که قام او ملك غرق شي نو د دوی به په خپله څه حال شي؟ کاپران خو نه دړی زبرګان کوي او نه ترې طریقه کوي او نه به بیا شکرانې ورکوي. دوی له خپل خرتوب له لاسه خپل کور ته اور ورته کوي. خدای دې هر مسلمان دداسې خرو نه وساتي."(۳۴)

هم په دې ګڼه کې یو بل مضمون "د افغانستان اور" د مولوي خلیل الرحمان له قلمه چاپ شو. لیکوال د هغو ټولو خلکو ډېره زیاته غندنه کوي، چې د غیر غماز په لمسه یې خپل کور وران کړو او لکه د لېونو سپو یو بل داړي. لیکي، چې:

"د غیر قومونو نمك حلالو غلامانو شاباس! ستاسو منډې تړې، ستاسو تقریرونه، تحریرونه، ستاسو د محنت او سختۍ مېوه راوړه. مبارك شه! مبارك شه! دغه دی

افغانستان وران شو. خزانې لوټ شوې، میژزینونه تالا والا تباه او برباد شو. بنګلې، قلاګانې ورانې شوې،بادشاه بې کوره شو، جرنیلان او کرنیلان در په در شول، د زړو او وړو ځیګرونه ځېرې شول. مزکه د ماشومانو د وینو نه سره شوه، ښځې کونډې شولې، واړه یتیمان شول، پرده نشین زنانه بې حرمته شوې. واه! ددې نه زیاته فتحه ستاسو کله کېدای شي؟".(۳۵)

د ۱۹۲۹م کال د مۍ "پښتون" کې د امان الله خان یو خط چاپ شوی دی، چې د ځینې اعتراضاتو، چې په هغې به کېدل د هغې ځوابونه یې په ښه طریقه ورکړي دي او دا وايي، چې:

"دا خو د دښمن ټولې بهانې او چالاکۍ دي، چې زما ساده قوم له یې په دې دهوکه ورکړه او خپل ملك یې پرې باندې تباه او برباد کړ او د دښمن زړه یې یخ کړ."(۳۶)

هم په دې ګڼه کې د امان الله خان له خوا "ترکیې ته د جینکو لېږل" باندې یوه مضمون نما خط هم ورکړی شوی دی، چې نورالحق نومي پښتون طالب علم، چې په حیدر پاشا مډیکل کالج استنبول کې یې سبق وایه، هغه رالستولی دی. ښاغلی لیکوال په تفصیل ددې افغاني جینکو ترکیه ته د راتلو حال لیکي، چې:

"دا زموږ پښتنې جینکۍ ټولې په لیلیې مکتب کې دي. په دې مکتب کې هلك نه شته او استاذانې یې هم ښځې

دي. په داسې مکتبونو کې بغير د خپل پلار، تره، ماما او ورور نه بل چا سره د ملاقات اجازت نه شي ورکولی. د پښتنو جينکو لپاره ملاقات بالکل ناممکن دی. ددغې مکتب د يو څو ترکانو جينکو وروڼه زما د سبق ملګري دي دوی د خپلو خويندو د خولو نه د پښتنو جينکو د ديندارۍ او د ښو اخلاقو نيك تعريف بيانوي."(۳۷)

ددې مضمون په پای کې باچا خان دا څو کرښې ليکلي دي:

"ای زما پښتنو ورونو! دا څه الزامات او فتوې، چې په غازي امان الله خان باندې لګېدلي دي، ددې څه حقيقت نشته دی او دروغ دي. د خدای لپاره دوست او دښمن وپېژنئ او د الله په خاطر نور خپل ملك د خودغرضو او نفس پرستو خلکو په لمسه مه ورانوئ."(۳۸)

د ۱۹۲۹ کال د جون د "پښتون" په لومړي پاڼه د نورالحق دا شعرونه ليکل شوي :

ناپوهه پښتنو ته خطاب

ته يې پورته خېژوې دې ځې په ښکته
دا متل دی چې د خره مينه وي لته
د دښمن مکر پرې څنګه تاثير وکه؟
چې يې توږه کړه په پلار پسې اوچته
د مرغۍ غوندې اجل دا رنګ روند کړې
دانه وينې د دام نه لګوي پته

ته به پس د بربادۍ نه خبردار شې
د جاهل مخبر ملا د نصیحته.(۳۹)

د "پښتون" د جون په ګڼه کې د باچا خان د طرف نه لیکلی شوي "اداریه" کې هم د امان الله خان ذکر کوي او په جار وايي، چې:

"د ټول پښتون قوم صرف يو بادشاه دی او هغه غازي امان الله خان دی. زمونږ فرض دی، چې د هغه د فايدې او بهبود يې حفاظت مونږه داسې وکړو لکه چې څرنګ چې د خپل سکه ورور کوو. د خدای لپاره لږ خو نورو قومونو ته وګورئ، چې هغوی څرنګ د خپل بادشاه په وينا باندې ځان، مال، زامن او خپلوان قربانوي. د هر قام د اتفاق د يووالي او د منظم کېدو لپاره دا ضروري ده، چې د هغې قام سرې د خپل مشر او بادشاه، جونګړه خپله جونګړه او د هغه تکليف خپل تکليف وګڼي او هېچېرې داسې خبره ونه کړي، چې د هغې په وجه د قام په يوه ډله او بله ډله کې فساد، دښمني او جنګ وشي."(۴۰)

هم په دې ګڼه کې د "طبي وفد او پښتانه" د سرخط لاندې د باچا خان يو بل مضمون هم چاپ شوی دی، چې په کې تفصيل سره هغه حالات بيانوي، چې دوی د طبي وفد په ليږلو کې ورته مخامخ دي او ليکي، چې حکومت په هېڅ حال کې دوی ته اجازت ورکولو ته تيار نه دی، چې دوی دې کندهار ته لاړ شي يا د کابل او خواو شا علاقو کې دې

فساد ځیلي خلکو امداد او کمك وکړي. ددې سره يې د سردار عبدالهادي خان، چې د افغانستان د تجارت وزير و او اوس له امان الله خان سره د کندهار نه بمبۍ ته راغلی و، د هغه بيان هم ورکړی دی. د عبدالهادي خان نه تپوس وشو، چې تا ولې دومره زر افغانستان پريښود.عبدالهادي ورته وويل، چې بادشاه دا د اول نه فيصله کړې وه، چې که چرې هغه خبر شي، چې قومونه د هغه په سر پخپلو کې جنګونه کوي او بادشاه ته دا معلومه شوه، چې ددې جنګ سبب زه يم، نو زه به فوراً د تخت نه دست بردار شم، ځکه چې زه نه غواړم چې زما په سبب سره دې زما د مسلمانانو پښتانه ورونه خپلې وينې تويې کړي.(۴۱)

د ۱۹۲۹ کال د جولايي په "پښتون" ګڼه کې باچا خان خپل د "شاه امان الله خان سره ملاقات" تفصيلات ورکړي دي. باچا خان ليکي، چې زه خپلو ملګرو په دې مجبور کړم چې بمبۍ ته لاړ شم او له امان الله خان سره ملاقات وکړم. هغه ته د پښتنو د زړونو خپګان ښکاره کړم او دا ورته ووايم، چې ستاسو د ناکاميو په وجه سره افغانستان خو لا پرېږده، موږ د سرحد پښتنو ته ډېر سخت نقصان ورسيده. کومه جذبه او همت چې ستاسو په وجه سره په موږ سرحديانو کې پيدا شوی و او ورځ په ورځ په ترقۍ و هغه ستاسو د خپل قام نه خپه کېدل او بمبۍ ته د راتللو د پښتون قام لپاره يو داسې انقلاب و چې ددې خبر په اورېدو

یکلخت د قام تولې ارادې بدلې شوې او د همت په ځای بې همتي او مایوسي پیدا شوه.(۴۲)

باچا خان لیکي، چې ځنګه هغه د بمبۍ تاج هوټل ته لاړ، هلته یې له بادشاه سره ملاقات وکړ. باچا خان ترینه په نورو تپوسونو کې دا هم کړی و، چې تاسو ولې جنګ نه کوئ او په زور مو ملك باندې قبضه نه کوله. امان الله خان ورته په ځواب کې وویل، چې:

"چې ګوره اصل کې بادشاه خو یو څوکیدار دی او ددې حق خلکو ته حاصل وو که ماته؟ آیا دا به ښه وي، چې د یو کلي څوکیدار کوتك راواخلي او په زور خلکو ته وایي، چې ما خپل څوکیدار کړئ که چېرې د خلکو د رضا برخلاف زور جایز وي، نو بیا ماله هم پکار وو چې جنګ مې کړی وای."(۴۳)

باچا خان امان اله خان ته وویل، چې:

"نن په افغانستان کې خانه جنګي ده، په کار دي چې هلته ستاسو لپاره تبلیغ وشي او ستاسو خوبۍ خلکو ته وښودلی شي، چې خلك بیا ستاسو طرف ته رجوع وکړي"

ددې په ځواب کې یې وویل:

"بس زما کار ختم شو، ما لس کاله ددې قام خدمت وکړ، په دې لس کالو کې ما په وخت ډوډۍ نه ده خوړلې، د سحر نه مې ماښام پورې کار کړی دی، د خپلې ښځې، زامنو نه خبر نه وم. د شپې به بیا هم ددې قام په فکر کې

وم، چې دوی به ځنګه ترقي وکړي. ددې په صله کې زه قوم قاديـاني او کـافر کـړم. زه د خپـل ځـان لپـاره هيـڅ قسـمه پروپېګنډه او تبليغ نه غـواړم، نـه يې پخپلـه کـوم او نـه چاتـه وايم چې زما لپـاره دې وکـړي. زه تاتـه رښتيـا وايـم، چې د هغې بادشاهۍ نه اوس ډېر په ارام يم. زميـنداري بـه کـوم او خپله ګوزاره به کوم. خدای رازق دی."(۴۴)

هم په دې ګنه کې عبدالاکبر خان اکبر "د غـازي امـان الله خان د خپـل ملـك نـه وتـل" د سرخط لاندې يو ډېر په زړه پورې مضمون ليکلی دی.

ليکـي، چـې پـه ۲۷ مـۍ کـال ۱۹۲۹ دا "سـپېره خبـر" راغـی، چې امـان الله خـان د اټلـي پـه لـور روان شو. ډېر زيـات د خپګـان اظهـار پـرې کـوي او ليکـي:"حقيقـت دا دی، چـې د امـان الله خـان د خپـل بدنصـيب او جاهـل ملـك د اصـلاح نـه نااميـده کېـدل او پـه ملـك پرېښولـو بانـدې مجبـوره کېـدل د يـو نااميـدي يـا د يـو اسـلامي سـلطنت د تباهـۍ بربـادۍ سـوال نـه دی، بلکـې دا سـوال د اسـلام د راتلـونکي وخـت د ټـول عـالم اسـلام د انجـام او د هغـې، چـې آيـا هغـه سـاعت لا تراوسـه نـه دی راغلـی؟ چـې د هغـې علمبردارانـو د مـذهب د هغـې ټيکيـدارانو د جنـت چـې پـه اصـلي معنـو کـې د انسـانيت دښمنـان او آدم خـواره دي، بـرخلاف يـو لـوی جهاد وشـي. زه تـر قيامتـه ددې خبرې منلـو تـه تيـار نـه يـم، چـې د افغانسـتان انقـلاب د بېرونـي سياسـت د مکـارۍ نتيجـه ده. ولـې کـه

چېرې د ملك مذهبي پیشوایان چې د هغوی په اشاره باندې د جاهلو پښتنو عمل او حرکت موقوف دی، پخپله ذلیل نه وی، نو ولې به هغوی بیروني اثر قبلولو ته تیاربده. (که چېرې داسې اثر پیدا کړی شوی وای) او دا د ځناورو تولی به د خپل هلاکت او تباهۍ سبب پخپله ولې کېده. خبره دا ده، چې بدنصیب دی هغه قوم، چې بې علم او د چا واګې د مذهبي ناپوهه ملایانو په اختیار کې وي او حد درجه بد بخت دی هغه ملك، چې د چا په اصلاح او تدبیر کې د خودغرضو نفس پرستو ته دخل وي". (۴۵)

۱۹۲۹ کال د اګست په "پښتون" کې باچا خان یو مضمون د "واه پښتونه!" د سرخط لاندې شایع کړی دی. په دې مضمون کې باچا خان په قسم قسم خبرو پښتنو ته پېغورونه ورکوي، چې د خپل بادشاه سره مو څه وکړل او د چا په لمسه باندې خطا شوئ او فکر مو دې طرفته هېڅ ونکړو، چې د امان الله خان نه پس به ستاسو څه حال وي؟. وړاندې لیکي، چې:

"ای پښتنو! لږ خو فکر وکړئ، موږ به د لږ ساعت لپاره فرض کړو، چې امان الله خان خراب و. ددې لپاره د هغه برخلاف په افغانستان کې جنګ شروع شو. لیکن اوس خو دوه میاشتې وشوې هغه خراب سړی د افغانستان نه بهر شو او افغانستان خو یې خلکو ته پرېښود، نو بیا ولې کور په کور جنګ دی.

سرو چې موږ به تاسو ته نعرې وهلې، چې ګورئ دوی د دښمن په لمسه د پښتون قام تباهي کوي او د هغه وطن بربادوي، نو تاسو به پکې شك او شبهې کولې. اوس خو هيڅ شك او شبهه پاتې نه شوه.

د خدای لپاره ای پښتنو ورونو! سترګې وغړوئ، تباه شوئ، برباد شوئ دښمن ستاسو د تخت په ورکېدو پسې دی او ستاسو په تخت د مشکي زوی، چې هغه پښتون نه دی کينوي. ستاسو بادشاه ورکوي، ستاسو په يوه ځای د جمع کېدو ځای ورانوي، ستاسو د دماغونو نه د بادشاهۍ خيال وباسي. تاسو نااميده کوي. لکه څنګه چې نن ورځ زموږ ډېر خلك ماته مايوسه او نااميده معلومېږي. مايوسي د بې همته خلکو کار دی. پاسی د الله پاك او د هغه د پاك رسول ص په خاطر د خپل قام د خدمت لپاره په اتفاق سره او په جمع سره ملا وتړئ. ذاتيات او پر جنبه پرېږدئ. د چا نه چې په مال کېږي هغه دې په مال او د چا نه چې په ځان کېږي، هغه دې په ځان صرفه ونه کړي. تر هغې وخته پورې يو پښتون له آرام کول نه دي پکار تر کوم وخته پورې، چې موږ دا خپل تخت دا خپله بادشاهي واپس د مشکي د زوی نه اخيستې نه ده او په هغې مو يو پښتون نه دی کېنولی.

او که دې وخت کې مو څه قدرې ځان او مال ته وکتل او سستي مو وکړه، نو اميد نشته، چې زموږ هستي د دنيا په مخ پاتې شي."

د امـان الله خـان لـه تلـو سـره د پښتنـو پـه جذبـه کـې هـم ډېـر لـوی فـرق راغلـو او ددې نـه پـس بيـا د ډېـرې مـودې پـورې شعرونه خو شـايع کېـدل، چـې پکـې د امـان الله خـان ذکـر و خـو داسـې لـوی يـا اوږد مضـمون پـه دې موضـوع نـه دی چـاپ شوی.

ماخذونه:

۱. "پښتون، اتمان زئی، می کال ۱۹۲۸، ص ۳۸_۳۹
۲. // // // ص ص ۳۹_۴۰
۳. // // // ص ص ۴۰_۴۱
۴. // // // ص ۴۱
۵. پښتون، جون کال ۱۹۲۸، ص ص ۵_۱۰
۶. پښتون، جولايي کال ۱۹۲۸، ص ۶
۷. // // ص ۷
۸. // // ص ص ۸_۹
۹. پښتون، اکست، کال ۱۹۲۸، ص ۳۲
۱۰. // // // ص
۱۱. پښتون، نومبر کال ۱۹۱۲۸، ص ۳۴
۱۲. // // // ص ص ۳۸_۳۹
۱۳. پښتون، دسمبر کال ۱۹۲۸، ص ۷
۱۴. // // // ص ۱۵
۱۵. // // // ص ص ۱۰_۱۱
۱۶. // // // ص:۱۵
۱۷. پښتون، جنوري کال ۱۹۲۹، صص ۱۱_۱۳
۱۸. // // // ص ۴۳
۱۹. // // // ص ۴۵

۲۰. // // // ص ۴۵

۲۱. // // // ص ۴۶

۲۲. // // // ص ۴۶

۲۳. // // // ص ۴۷

۲۴. // // // ص ۴۹

۲۵. // // // ص۵۰

۲۶. پښتون، فبروري، کال ۱۹۲۹، ص ۲

۲۷. // // // ص ص ۴۷_۴۸

۲۸. // // // ص ۴۹

۲۹. پښتون، مارچ، کال ۱۹۲۹، ص ص ۵_۶

۳۰. // // // ص ص ۶_۷

۳۱. // // // ص ص ۸_۹

۳۲. پښتون، اپریل، کال ۱۹۲۹، ص ص ۵_۱۰

۳۳. // // // ص ص ۱۱_۱۸

۳۴. // // // ص ۳۶

۳۵. پښتون، می، کال ۱۹۲۹، ص ۵

۳۶. // // // ص ۸

۳۷. // // // ص ۱۰

۳۸. پښتون، جون، کال ۱۹۲۹

۳۹. // // // ص ص ۹_۱۰

۴۰. // // // ص ص ۳۹_۴۰

۴۱. پښتون، جولايي، کال ۱۹۲۹، ص ۱۰

۴۲. // // // ص ۱۲

۴۳. // // // ص ص ۱۴_۱۵

۴۴. // // // ص ص ۴۲_۴۳

۴۵. پښتون، اګست، کال ۱۹۲۹، ص ص ۱۳_۱۴

محمد انعام واک

امــاني دوره

او په افغانستان کې د ملت جوړونې بهير

لړليد:

په يوه ځانګړي سياسي جغرافيه کې د خلکو هغه ټولنه، چې ګډې تاريخي، کولتوري، اقتصادي او سياسي ګټې، ملي احساس، ايکي يو ملي هويت او ګډ ملي ارزښتونه ولري، "ملت "Nation او ددې ګټو او ارزښتونو د يوځای کېدو او پخلي بهير "ملت جوړونه "Nation Building بلل کېږي.

د يوه افغان پوه له نظره ملت هغې ټولنې ته وايي، چې اوسېدونکي يې له قومي، ژبني او مذهبي توپيرونو سره

سره ځانونه د هغې منلې غړي وبولي، هغې ته د زړه له کومې وفادار وي او له بلې هرې ټولنې زيات له هغې سره کلك ټولنيز، سياسي او رواني تړون ولري.(۱)

ژبني، قومي، مذهبي، ديني او تاريخي يووالی کولای شي چې له ملت جوړونې سره مرسته وکړي. خو په ملت جوړونه کې کېدای شي کله کله دا فکتورونه هومره پرېکنده رول ونه لوبوي. په نړۍ کې داسې ټولنې شته چې له هره پلوه متجانسې يانې نګه وي لکه جاپان او يا په ډېرو اړخونو کې سره توپير ولري لکه سويس.(۲)

د ملت جوړونې ستونزې او اسانتياوې د يوه هېواد له سياسي انکشاف سره نېغ تړاو لري. په لويديز کې سياسي تکامل ځانګړي سياسي پړاوونه وهلي دي:

- لومړی دولت جوړ شوی،
- بيا د ملت جوړونې کار پيل شوی،
- بيا اقتصادي ودې ته پام اړول شوی،
- ورپسې په سياست کې د عامو خلکو ګډون، يانې ديموکراسي، مطرح شوې،
- او بيا له اقتصادي ودې وروسته د ملي عايداتو په وېش کار شوی.(۳)

سياسي انکشاف په افغانستان کې لرغوني سابقه لري، خو د "ملت جوړونې" په بڼه کې دې انکشاف نه خپل لازم پړاوونه وهلي او نه د کومې ځانګړې ستراتېژۍ له مخې پرې

عملي کار شوی. همداراز په افغان "ملت جوړونه" باندې لازمې تیوریکي څېړنې هم نه دي شوي، نو په همدې بنسټ زموږ لیکنې هم په دې اړه ډېرې لومړنۍ، خامې او نیمګړې دي. افغانستان ته د اسلام د مقدس دین د ظهور نه لا وړاندې په مرکزي آسیا، غور او جنوبي اسیا، ملتان کې "سوري" او "لودي" حکومتونو په افغانستان کې د دولت او ملت جوړونې مونډ مات کړ.

ځینو افغانستان پوهانو په پنځلسمه پېړۍ کې د اعلیحضرت "شیخ ملي" ټولنیز_اقتصادي ریفورمونه، په شپاړسمه او اولسمه پېړیو کې د اعلیحضرت "پیر روښان" او اعلیحضرت "خوشال خان ختک" ملي غورځنګونه هم افغان دولتونه ګڼلي دي. دوی کله کله پښتون په یوازې ځان "ملت" ګڼلی. موږ پخپله هم ځانته د افغان ملت خطاب کوو. ښایي دا خبرې ددغه یا هغه "ملي" او "سیاسي" مصلحت او یا واقعیت په بنسټ وي، خو ددې مصلحتي او یا واقعیتي تېزسونو د ثبوت لپاره ژوره څېړنه په کار ده.

د افغانستان موسس ستر احمد شاه بابا د دولت او ټولنې هویت "افغان" وباله. څه ناڅه دوه نیمې پېړۍ وړاندې په "افغان" هویت باندې د مېشتو قومي ګروپونو سلا په معاصر افغانستان کې د افغان "دولت" او افغان "ملت" جوړونې د بنسټ ډبره کېښوده.

سره له دې چې امیر عبدالرحمن خان (۱۸۸۰_۱۹۰۱) د

ملت جوړونې په اړه ځانګړې ستراتېژي درلوده او په ملت جوړونه کې يې د انجنير په توګه د باچا، د معمار په توګه د پوځ او د کاريګرو په توګه د خلکو په رول ټينګار کاوه.(۴) خو بيا هم سياسي انکشاف د دولت جوړونې تر پولو وانه وښت.

د انګرېز او افغان له درېيمې جګړې وروسته په اماني دوره (۱۹۱۹_۱۹۲۹) کې ملت جوړېدنې ډېر وخت نه درلود. د اماني دورې لومړی پړاو (۱۹۱۹_۱۹۲۴) د ملت جوړونې د هڅو او دويم پړاو (۱۹۲۵_۱۹۲۹) د بهرنۍ لاسوهنې او کورني اغتشاش له امله د دولت او ملت ورانونې پړاو و.

په داسې حال کې چې په اروپا کې د سياسي انکشاف پړاوونو هر يوه لږ تر لږه پېنځلس شل کاله وخت اخيستی، نو د اماني دورې لومړی پېنځه کلن پړاو د ملت جوړونې لپاره لږ وخت و.

ويلای شو چې سياسي انکشاف په افغانستان کې د دولت جوړونې له پړاوه وړاندې نه دي تللی. د کورنيو عواملو په توګه د ټولنيز پرمختګ د ښو طرحه شويو او اوږدې مودې د پلانونو نشتوالي او ددې پلانونو په طرح کې د کورنيو بشري او اقتصادي منابعو په نظر کې نه نيول(۵) د دولتي حاکميت د ټينګېدو نه وروسته په ډېرې چټکۍ د سياسي انکشاف د نورو پړاوونو يوځايي پيل له يو خوا او

وخت په وخت د افغانستان په لار شمال ته د جنوب او جنوب ته د شمال د ښکېلاک سیاسي او پوځي مانورو له بلې خوا، افغانستان ته د ملت جوړونې چانس نه دی ورکړی. لږ تر لږه په تېره یوه نیمه پېړۍ کې د افغان او انګرېز درې جګړې یو او په ۱۹۸۰ لسیزه کې د افغان شوروي جګړه بل مثال دی. داسې چې انګرېزي ښکېلاک د نولسمې پېړۍ په پای کې "افغانستان" او شوروي ښکېلاک له هغې یوه پېړۍ وروسته، د شلمې پېړۍ په پای کې افغان "ملت" ټوټه کړ.

امانـــي دوره:

امـاني دوره پـه واقعیـت کـې د دریـو اهـدافو لپـاره پیـل شوه:

١ـ د یوه نوي او ملي دولت جوړول،

٢ـ د سیاسي خپلواکۍ بیا ګټل،

٣ـ د ټولنیز ـ اقتصادي نظام بدلول.

د سیاسـي انکشـاف لومـړی پـړاو یـانې د نـوي دولـت جوړېـدل پـه بریـالیتوب سـرته ورسـېد. د هېـواد سیاسـي خپلـواکي بیـا ترلاسـه شـوه، خـو د دولتـي واك د غزولـو، د ملـي هویـت د پخولـو، د یـوې ملـي ټـولنې د جوړولـــو، اقتصـــادي ودې، سیاســـي دیموکراسـۍ او د عایـداتو د عادلانـه وېش غـټ غـټ ملـي کارونه په مخ کې وو.

د دولتي واک غزول:

دولت په نهو اداري واحدونو (پينځو غټو ولايتونو او ځلورو اعلی حکومتونو) کې د درې ګونو "اجرائيه، مقننه او قضائيه" قواو له لارې د دولتي واك د غزولو کار مخکې بيوه.(٦)

ملي هويت:

په قومي-ژبني لحاظ ارجل يانې نامتجانسو ټولنو کې د ملت جوړونې لومړی او ستونزمن کار د "ملي هويت" ټاکل او پخول دي، خو دا چې په افغانستان کې د دولت او ټولنې هويت په عنعنوي توګه "افغان" پاتې و، نو په اماني دوره کې، هم په افغان هويت باندې يوه عمومي سلا موجوده وه، خو تر هغه ځايه چې د ملي هويت خبره له قومي-ژبني جوړښت سره تړاو لري، نو دا خبره د څېړلو ده.

افغان ملت جوړونه په افغانستان کې له افغان ژبني جوړښت سره ستونزې لري او دا ملي تاوان په دې کې دی، چې قومي جوړښت په افغانستان کې په ژبني جوړښت نه دی لګېدلی. قومي جوړښت يو او ژبني جوړښت بل دی.(٧) د دولت سياسي ژبه يوه او ملي ژبه بله پاتې شوې ده، نو د يوه پاخه ملي هويت په نه جوړېدلو کې کولتوري عنصر يانې د يوې ملي ژبې نشتوالی هم لاس کړی دی.

د قومي جوړښت له مخې دا ستونزې بنسټيزې نه دي، ځکه

نه يوازې دا چې قومي جوړښت په افغانستان کې يو په بل کې يو ننوتی جوړښت پاتې شوی، بلکې د ځينو نامتجانسو ګاونډيو ټولنو، د ساري په توګه د ايران او پاکستان، د قومي جوړښت په پرتله يو مناسب جوړښت هم دی.

له دغسې يوه مناسب قومي جوړښت او تجانس سره سره بيا هم د يوه ښه انکشاف په توګه په افغانستان کې د يوه Ethnic Nation په ځای د يوه **Civic Nation** د جوړېدو هڅې شوي دي، خو په افغان بټۍ کې د بېلو بېلو قومي ګروپونو خام پخلي او کمزوري ملي Integration د يوه پاخه او پياوړي ملي هويت لار نيولې ده. همدلته ده چې له اماني دورې څه ناڅه اتيا کاله راوروسته هم ژبه د يوې ملي ستونزې په توګه لا پاتې ده، ځينې افغان قومي ګروپونه ځان نن سبا افغان نه، بلکې افغانستاني بولي او د يوه مرکزي او پياوړي افغانستان په ځای د يوه کمزوري او وېشلي افغانستان غوښتنې پوره قوت لري.

په اماني دوره کې په ملت جوړونه کې د کولتوري ارزښتونو او يوې ملي ژبې په بنسټيز رول ټينګار وشو. د نړۍ د يوه نوميالي ناروېژي انتروپولوګ پروفيسر فريدريک بارت **Prof.Fredrik Barth** له قوله په ۱۹۲۰ کلونو کې په افغانستان کيې د ملت جوړونې کار پيل شو. هغه وايي، چې په دې لړ کې يوې اکادميکې ژبې ته د پښتو ژبې د اوچتولو او ملي کولو (د افغانستان ژبه) هڅې پيل شوې.(۸)

د نړۍ نومیالی ختیز پوه او بیا وروسته پښتو ژبپوهاند Georg Morgenstierne په ۱۹۲۴ کال کې افغانستان ته سفر وکړ. افغان ټولواك د هغه تود هرکلی وکړ. د پښتو ژبې د معیاري کېدو په لار کې د نورو څېړنو په څنګ کې ناروېژي ختیز پوه د پښتو ژبې Ethymology ولیکله.(۹) د یوې ملي ژبې د جوړېدو کار افغان ټولواك غازي امان الله له ځانه پیل کړ. هغه خپله پښتو ژبه زده کړه.

لیدل کېږي، چې د افغاني ملت جوړونې دې ارخ ته د اماني دورې پام و، خو وروسته په لازم ډول تعقیب نشو، نو تر هغه ځایه چې قومي او ژبني جوړښتونه هم په ملت جوړونه کې لاس لري، په افغانستان کې له اماني دورې مخکې او راوروسته د دولتونو د پوره بې مسئولیتۍ، اغماض او د یوې رڼې ستراتېژۍ او ملي هوډ د نشتوالي له امله په افغان بټۍ کې د بېلو بېلو قومي ګروپونو د نه ویلې کېدو او یوې ملي ژبې د نه جوړېدلو له امله یو پوخ افغان ملي هویت منځ ته رانغی، نو په زغرده ویلای شو چې ملت جوړونه په افغانستان کې د یوه "پاخه ملي هویت" له بحران سره مخ وه او ده.

اقتصادي پرمختګ:

د ملت جوړونې د یوه درېیم پړاو په توګه اماني دورې په افغان "ملت جوړونه" کې اقتصادي پرمختګ ته پاملرنه وکړه او یو لړ اقتصادي بریاوې هم ترلاسه شوې. د اماني

دورې د دويم پړاو په وروستيو کې، کله چې له ۱۹۲۷ کال څخه بدلانه زور اخيست، دولت يو لړ بهرني اقتصادي تړونونه ترلاسه کړل، خو زياتېدونکې سياسي ناکرارۍ، لړو کورنيو بشري او طبيعي منابعو، د ښه پلان او ښې متودولوژۍ نشتوالي، اماني دولت ته د اقتصادي بنسټونو د رغونې په دود د يوه پياوړي مواصلاتي نظام، پخو سړکونو، تجارتي مارکېټونو، ميدانونو، د ښار او کور جوړولو، د کرنې او اوبو لګولو او نورو اقتصادي منابعو د هستولو او په کار اچولو او په پای کې د ملي عايد د عادلانه وېش وخت ورنه کړ.

قومي مساوات او ملي يووالی:

اماني دورې په افغان ملت جوړونه کې د قومي مساوات او ملي يووالي لپاره هم ګامونه واخيستل. د اماني دورې د ۱۹۲۳ کال د اساسي قانون د اتمې، نهمې، لسمې، دوه ويشتمې او څليريشتمو مادو له مخې د افغانستان ټول اوسېدونکي پرته له ديني، مذهبي، جنسي، قومي او نژادي تبعيضه د افغانستان د مساوي حقونو درلودونکي تبعه وګڼل شول.(۱۰) او په قانوني ډول د ملي يووالي او يوه موټي "ملت جوړونې" هڅه وشوه.(۱۱)

ښوونه، روزنه او کولتوري پرمختګ:

د ملت جوړونې د يوه مهم توکي په توګه د ښوونې او

روزنې په برخه کې هم بې ساری پرمختګ وشو. د وخت د اساسي قانون د ۶۸مې مادې له مخې لومړنۍ زده کړې حتمي شوې. ۳۲۲ لومړني، ۳لیسې او ۲۲ مسلکي ښوونځي جوړ شول. په مسلکي ښوونځیو کې درې زرو (۳۰۰۰) او لومړنیو ښوونځیو کې په ۱۹۲۷ کال کې ۵۱۰۰۰ تنو زده کړه کوله. تر ۱۹۲۷ کال پورې د پرش توکه بېل بېل درسي کتابونه په ۶۹۳۵۷۵ شمار کې چاپ شول. یو شمېر نارینه او ښځینه زده کوونکي د لوړو او مسلکي زده کړو لپاره بهر ته واستول شول. د ملي شعور او ملي احساس د پیاوړي کولو لپاره د اماني دورې په لومړي پړاو کې څه ناڅه ۱۳ خپرونې په مرکز او ولایاتو کې خپریدې.(۱۲)

سیاسي ډیموکراسي:

د ټولنیزو، کولتوري او اقتصادي ریفورمونو په پلي کولو برسېره د سیاسي دیموکراسۍ په دود سیاسي فعالیت ازاد، سیاسي خپرونې تاسیس او لږ تر لږه دوه سیاسي ګوندونه، یو کینې او بل ښي، جوړ شول.(۱۳) په اماني دوره کې ددې سیاسي ګوندونو یو تن هم د دولت له خوا اعدام نشو.(۱۴)

ملت جوړونه که امت جوړونه:

په ۱۹۱۹ کال کې اماني دولت له شوروي اتحاد سره د

دوستي اړیکې ټینګ کړل. شوروي مشرانو افغان دولت ته د نړۍ د یوازیني خپلواك مسلمان دولت په سترګه کتل او هغه یې د ازادۍ په لوري د نړۍ د نورو مسلمانانو رهبرۍ ته هڅاوه.(۱۵) افغان ټولواك غازي امان الله خان تر ۱۹۲۲ کال پورې له پان اسلامیزم سره مرسته وکړه. هغه په جنوبي اسیا، هندوستان، کې د انګریزي ښکېلاك په وړاندې د "خلافت او هجرت" او په مرکزي اسیا کې د بلشویکي ضد "باسمچي" غورځنګونو سره مرسته کوله. هغه په دې ډول د هېواد دننه او بهر د اسلام د یوه قهرمان په توګه وپېژندل شو.(۱۶)

تر ۱۹۲۱ کال پورې د اماني دورې بلشویکي او انګرېزي ضد سیاستونو شوروي او برتانیه په اسلامي نړۍ کې ګوښه کړل.(۱۷) او کابل د انګرېزي او شوروي ښکېلاك په وړاندې د سیمې د ملي او اسلامي غورځنګونو د مشرۍ مرکز وګرځېد.

خو دې پالیسیو که له یوې خوا د افغانستان د سیاسي خپلواکۍ د لاخوندي کولو لپاره حیاتي اهمیت درلود، نو له بلې خوا یې د افغان ملت جوړونې انرژي په "اسلامي امت جوړونه" هم لګوله.

د اماني دورې د ملت جوړونې کورنې امکانات:

له افغان ملي او مذهبي عقایدو سره برابر د غازي امان الله له خوا دننه په هېواد کې د دین، دولت، ملت او وطن د

شعار پورته کول[۱۸] له انګرېز نه د درېيمې جګړې د ګټلو په نتيجه کې د يوه غټ ملي امکان په توګه د "غازي" د لقب ګټل او بيا په ملي سياست کې ددې لقب سياسي ګټه، د اماني دورې په لومړي پړاو (۱۹۱۹_۱۹۲۴) کې د دولت او خلکو ترمنځ متقابل باور، له مرکز نه د اطرافو اطاعت، د خلکو له خوا د دولتي احکامو منل، دولت ته ماليه او اعانه ورکول، دې ټولو د اماني دورې د ملت جوړونې باالفعل کورني سياسي او اقتصادي امکانات برابرول.

کورني مخالفين: ملا او خان:

يو شمېر مذهبي او روحاني قوتونه څه د اماني دورې د ټولنيو مخالفينو له خوا، څه د خپل په شا تلونکي طبيعت له مخې او څه په ټولنه کې ددې قوتونو له سياسي او کولتوري موقف سره د اماني دورې د مترقي پروګرامونو د ټکر له مخې ان د اماني دورې د لومړي پړاو (۱۹۲۳) راهيسې د اماني دولت په وړاندې تجهيز او تشويق شول. تر دې چې دې په شا تلونکو قوتونو په ۱۹۲۹ کال کې د سقاو د زوی اړ او دوړ اسلامي پاڅون وباله. ان لا نن هم د افغانستان ځينې بنسټپالي اسلامي تنظيمونه هغه اسلامي پاڅون ګڼي. ځينې څېړونکي د دې اړ او دوړ پړه په اماني دولت اچوي او د هغه يو علت د مرکزي اسيا له "باسمچي" غورځنګ سره د اماني دولت د مرستو پرېښودل ګڼي.[۱۹] فيوډال، ملا او روحاني په شاتلونکي قوتونه، چې ان د

اماني دورې د ۱۹۲۳ کال د مترقي اساسي قانون نه ناراضه شوي وو.(۲۰) په ۱۹۲۹ کال کې یې د سقاو د زوی ملي ضد اغتشاش ته اوږه ورکړه. په دولت کې د خان او سردار د نفوذ له منځه وړلو او په قضايي چارو کې د مذهبي او فقهي کارکوونکو د واك راکموولو دا دواړه مذهبي او فيوډالي قوتونه د اماني دورې د مترقي پروګرامونو په وړاندې ودرول.

اقتصادي ستونزې:

اقتصادي ستونزو هم په خپل وار د اماني دورې د ټولنيز_اقتصادي بدلانه په لار کې تېرې واچولې. د ساري په توګه د هېواد په ختيز (پکتيا) کې په ۱۹۲۳ کال کې د دوو ملايانو په مشرۍ د لومړي ښکاره دولتي ضد اړ او دوړ ټکول دولت ته د څه ناڅه دوه کلني دولتي بودجې په بيه تمام شو.(۲۱)

ماليه:

په عمومي توګه د ماليې زياتولو او په يو شمېر سيمو، د ساري په توګه په باميان، کوهدامان، کوهستانونو او هرات کې د باچا په نه موجوديت (ډسمبر ۱۹۲۷_جولای ۱۹۲۸) کې له بې وسه بزګرو او مالدارو نه د پاتې دولتي ماليې راټولولو هم د دولت د مخالفينو کتار پياوړی کړ:

ملي عايد له ۸۰ ميليونو افغانيو نه ۱۸۰ ميليونو

افغانیو ته جیګ کړای شو. ددې عاید په سلو کې څه ناڅه ۶۰ د ځمکو مالیات او د حیواناتو ټکس و.(۲۲)

<u>اداري فساد، بډو او دولتي ډلبازیو</u>: د ساري په توګه د باچا او صدراعظم ترمنځ تاو تریخوالي، له یوې خوا او د شته ستونزمنې سیاسي وضعې نه د یو شمېر دولتي مامورینو غلطې استفادې، اداري فساد او بډو (۲۳) په خپل وار د اماني دورې د ټولنیز_اقتصادي بدلانه او دولتي حاکمیت لار ونیوه.

<u>بهرني مخالفین</u>:

پیاوړي بهرني مخالفین د اماني دورې په وړاندې د کورنیو مخالفینو شاته ولاړ وو:

_ افغانستان ته د اسلامي خلافت د مرکز د انتقال نظر،

_ د شمال او جنوب، شوروي او انګرېزي ښکېلاك،

_ د انګرېزي او شوروي ښکېلاك په وړاندې د اماني دورې د مهاجرت د خلاصو دروازو سیاست،

_ او د مرکزي او جنوبي اسیا له مهاجرو سره ډول ډول مرستو،

دې ټولو او نورو د اماني دورې ملت جوړونه په ښو ووهله.

<u>لنډیز</u>:

_ ملت جوړونه په اماني دوره کې په یوه پیاوړي ملي

هوډ پیل شوه، خو ددې دورې د لومړي پړاو لنډ تنګ وخت او د دویم پړاو اړ او دوړ د ملت جوړونې د ستراتېژۍ د تخنیکي او تکتیکي ستونزو او یو له بله د ملت جوړونې د کوچنیو پړاوونو بېلول ژوره څېړنه غواړي.)

ـ اماني دوره په واقعیت کې یو افغاني رنسانس او د بنسټیز ټولنیزـاقتصادي بدلانه یوه بې سارې دوره وه، خو ددې دورې د "افغان ملت جوړونې" په وړاندې:

ـپه افغانستان کې د پرمختګ له دوو دایمي عناصرو، مذهبي محافظه کارۍ او کولتوري حساسیت، سره د اماني دورې ټکر له یوې،

ـ او د مذهبي محافظه کارۍ، کولتوري حساسیت او بهرني ښکېلاك د پیاوړي مثلث جوړېدل له بلې خوا،

ـ د افغان "ملت جوړونې" د یوې ښکاره او رڼې ستراتېژۍ نشتوالي،

ـد سیاسي انکشاف د بېلو بئلو پړاوونو یو واري او چټك پیل،

ـ په افغان بټۍ کې د یوه پیاوړي **Integration** نشتوالي،

ـ او د یوه "پاخه" ملي هویت بحران،

ـ د ټولنیزـاقتصادي نظام د بدلولو حساسیتونو،

ـ د یوه ملي سیاسي ضرورت له مخې د اماني دورې د مهاجرت د خلاصو دروازو سیاست،

ـد شمال او جنوب پیاوړو ښکېلاکګرو او د افغانستان حساسي سیاسي جغرافیې،

هر یوه په خپل خپل ځای او بیا دې تولو په ګډه د امانی دورې د ملي دولت، د یوې پرمختللې ملي ټولنې او ملت جوړونې سره بریالۍ دښمني وکړه.

اخځونه:

۱، ۲، ۳ د ډاکټر انورالحق احدي مقاله (ملي ژبه د ملي ټولنې بنسټیزه ستن)، د پښتو ژبې د ودې اړتیا او لارې چارې (د بېلوبېلو لیکوالو د لیکنو ټولګه)، ۹_۱۴ مخونه، د پښتني فرهنګ د ودې او پراختیا ټولنه، جرمني، ۱۹۹۹ کال.

4_ Wak, Mohammad Enam, "Afghanistan:Afghan nationalism and Islamic fundamentalism",p.6,Danish Book Center, Peshawar, Pakistan, 1999.

5_ Shahrani, M.N (1986) State Building and Social Fragmentation in Afghanistan:in A. Banuazizi and M.Weiner (eds), The state, Religion and Ethnic Politics:Afghanistan, Iran and Pakistan, Syracuse University Press, p.47.

۶_ میر غلام محمد غبار، افغانستان در مسیر تاریخ، ۷۹۴، ۷۹۶ مخونه، د چاپ کال ۱۳۶۶، چاپوونکی مرکز نشر انقلاب با همکاري جمهوري، چاپ سوم، چاپ اول جمهوري.

7- Wak foundation for Afghanistan, The Ethnic Composition of Afghanistan,pp.10-19-27, KOR, Peshawar, Pakistan,1999.

8_ An interview with prof.Fredrik Barth, Afghanistan Nytt, p.12, A.nytt 1/2002, Oslo,9 Ibid,p12.

۱۰_میر غلام محمد غبار، افغانستان در مسیر تاریخ، ۷۹۴ مخ.

11_Shahrani, M.N (1986), State Building and Social Fragmentation in Afghanistan: in A Banuazizi and M.Weiner (eds), The state, Religion and Ethinic politics:Afghanistan, Iran and Pakistan. Syracuse University, p.46.

۱۲_ میر غلام محمد غبار، افغانستان در مسیر تاریخ، ۷۹۲، ۷۹۳ مخونه.

۱۳_پورتنی اخځ، ۷۹۷ او ۷۹۸ مخونه.

۱۴_ پورتنی اخځ، ۷۹۸ مخ.

15,16,17. Shahrani, M.n. (1986), State Building and Social Fragmentation in Afghanistan: in A Banuazizi and M.Weiner (eds), The state, Religion and Ethnic Politics: Afghanistan, Iran and Pakistan. Syracuse University press. p.46.

17, ibid, p.45.

19_ibid,p.46.

20_ ibid, p.47.

21_ibid,p.48.

۲۲_میر غلام محمد غبار، پورتنی اخځ، ۷۹۲مخ.

۲۳_پورتنی اخځ، ۸۰۴ او ۸۲۳ مخونه.

عبدالباري جهاني

د اعلیحضرت امان الله خان د اصلاحاتو د ناکامېدلو علتونه

په افغانستان کې چې هر وخت د ترقۍ، تغییر او تنویر کلمات یادېږي، نو د اعلیحضرت امان الله خان نوم به سم ورسره ملګری وي. د افغانستان په تاریخ کې به هېڅ مشر په دغه اندازه له خپل اولس او د هغه له ترقۍ سره دونه ژوره، صمیمانه او صادقانه لېونۍ مینه نه وي ښودلې. د افغان اولس د نېکمرغه کولو، عصري کولو او پرمخ بیولو

سره د امان الله خان مينه د يوه پاچا مينه نه، بلکې د يوه شاعر، هنرمند او نقاش مينه وه، چې زياتره په احساس افاده کېدله، خو لکه ځرنګه چې بيده اولسونه د خپلو هنرمندانو او شاعرانو د احساس په ژبه ډېر ناوخته پوهېږي، دغه راز د خپل دې وطن پالونکي پاچا په نيکو احساساتو او سپېڅلې مينې هم هغه وخت وپوهېدل، چې هغه وخت يې د ارمان او افسوس اوښکې پسې تويولې، چې هغه د دوی او د خپل ګران هېواد له تودې غېږې څخه، چې ده د جنون تر سرحده مينه ورسره درلوده، ډېر لرې تللی و او نور يې د بېرته راستنېدلو امکان موجود نه و. هغه په ژوند د خپل اولس لپاره مړ شوی و او هغه ژبې، چې دده په ياد وګړېدلې، وار په وار غوڅې شوې.

امير امان الله خان، چې په نړۍ کې د وخت د تر ټولو ستر استعماري طاقت په مقابل کې د سر پورته کولو او د جنګ د اعلانولو په افتخار خپل اولس په جوش او خروش استقبال کړی او د غازي لقب يې ورکړی و، خپل هغه اولس صرف د ترقۍ، ازادۍ او پرمختګ سره د لېونۍ مينې په ګناه د کافر او لاهي په نوم له ملکه وشاړه، خو د هغه پيل کړي اصلاحات ناکام نه، بلکې د ناپوهانو او داړه مارانو د اغتشاش له امله د لنډې مودې لپاره بند شول او ددې اغتشاش سره ګواکې د اماني نهضت کمبله ټوله شوه، خو افغان اولس د شلمې پېړۍ په وروستيو لسيزو کې د دوهم

ځل داخلي جنګونو تر پيل کېدلو پورې، د ترقۍ او پرمختګ پر لور، کله بيده او کله ويښ ګامونه پورته کړل.

افغانستان له برتانوي استعمار څخه د استقلال د ګټلو په وخت کې داسې هېواد و، چې سرې يې له خپلو تقريباً ټولو ګاونډيو هېوادونو څخه وروسته پاتې بللای شي. سواد د نشت په اندازه و او خلکو به حتی خپل خصوصي او کورني ليکونه په ملا ليکل او لوستل او د ژوند د تقريباً ټولو معلوماتو او اطلاعاتو منبع يې ملايان او د جوماتونو انګړونه وو. راډيو وجود نه درلود او له يوه ښار څخه تر بل ښار پورې د سفر کولو لپاره کله شپې او کله هفتې په کار وې.

اعليحضرت امان الله خان په داسې يوه وروسته پاتې عنعنوي او په دننه کې پرمتخاصمو فرقو او قومونو وېشل شوې ټولنه کې اصلاحاتو ته ملا وتړله، چې په هغې کې هر اصلاحي پروګرام د يوه انقلاب راوستلو معنی درلوده. ددې اصلاحاتو په پيل کېدلو، تعقيبېدلو او ناکامېدلو کې د اعليحضرت امان الله خان شخصيت او اغېزه تر بل هرڅه زيات مطرح دي. دا ځکه چې افغانستان شاهي نظام درلود او شاهي نظامونه که هرڅو نه ډيموکراتيک هم وای بيا هم پاچا تر ټولو قواوو برتر او تر ټولو يې برخه او مسوليت زيات و. په عمومي صورت ويلای شو، چې اعليحضرت امان الله خان پر وطن او ترقۍ مين شهزاده و، خو په يوه

وروسته پاتې تولنه کې د دونه ژورو او حتی آنی اصلاحاتو د راوستلو داېره یوازې وطن پالنه او مینه کافي نه وه. امیر امان الله خان بیا هم یو شهزاده و. هغه د ژوند ترخې او خوږې نه وې لیدلې. هغه ته قدرت په میراث پاتې شوی او د اصلاحاتو د پروګرام له جدیت څخه یې ښکاري، چیې د خپل وطن په حالاتو ډېر خبر نه و.

یو له هغو کسانو څخه، چې د استقلال په جګړه کې یې فعاله برخه درلوده او هم یې وروسته د پوځ په تنظیمولو او روزلو کې فعاله ونډه اخیستلای شوای هغه سپه سالار محمد نادر خان و، چې اعلیحضرت امان الله خان یې پر هوښیارو مشورو غوږ ونه نیوی او ډېر ژر د افغانستان له فعالې سیاسي صحنې څخه ګوښه کېدلو ته مجبور شو. نادر خان په کال ۱۹۲۴ کې له کابل څخه د وتلو په وخت کې پېش بیني وکړه، چې د امان الله خان چټك اصلاحات به د افغانستان د بربادۍ او دده د سقوط سبب شي. (تیتلر، ص ۲۲۵).

د امان الله خان د بربادۍ یو لوی علت دا و، چې هغه د خوست له پاڅون څخه هېڅ عبرت وانه خیست. په هغه پاڅون کې، چې د منګلو او ځاځیو لویو قبایلو برخه پکې درلوده او لا یې د پاڅون په جریان کې د پخواني پاچا محمد یعقوب خان زوی عبدالکریم د پاچا په حیث ټاکلی و، د خلکو اصلي او یا لږ تر لږه څرګند شعار دا و، چې د امیر

امـان الله خـان اصـلاحات د شـريعت مخـالف دی او هغـه کـافر دی او بايد چې له قدرته ليرې شي.

د اعليحضـرت امـان الله خـان پـوځ لـه هغـه پـاڅون سـره، چـې بـالاخره يـې د لـوګر او غزنـي ځيـنې سـيمې هـم ورسـره واخيسـتلې، د مقاومـت تـوان نـه درلـود او امـان الله خـان بـالاخره مجبـور شـو، چـې ملايـانو تـه د ځينـو امتيـازاتو پـه ورکولـو سـره د منګلـو او ځـاځيو پـه مقابـل کـې د نـورو قبـايلو مرسـته ترلاسـه کـړي او د خوسـت د پـاڅون چـاره پـه وکړي.(رفورم، ص۱۲۳)

اعليحضـرت امـان الله خـان بايـد پـوه شـوی وای، چـې نـه دده اصـلاحات لکـه څرنګـه چـې ده يـې فکـر کـاوه، خلکـو او پـه تېـره بيـا د هغـوی مـذهبي مشـرانو ملايـانو تـه د منلـو وړ دي او نـه دی ددغـه راز اصـلاحاتو پـه مقابـل کـې د راپورتـه کېـدونکو احتمـالي عکـس العملونـو د ځپلـو لپـاره قـوي پـوځ او قـوه لـري. دغـه راز نـه د افغانسـتان ختيـځ سـرحدات، چـې هـاخوا تـه يـې پـه لسـګونو فـراري شـهزاده ګـان او د تخـت و تـاج مـدعيان پراتـه دي، چنـداني مصـون دي. دا شـهزاده ګـان او د تخـت او تـاج مـدعيان دده د نيکـه امـير عبـدالرحمن خـان پـه وخت کـې لـه افغانسـتان څخـه فـرار شـوي وو. مګـر امـير عبـدالرحمن خـان د هغـوی د کوښښونـو او د افغانسـتـان د بـې ثباتـه کولـو پـه منظـور د هغـوی د نقشـو د شـنډولو دايـره هـر وخـت پـر قـوي پـوځ، غښتلـو او وفـادارو جنرالانـو او مطلقـې مرکـزي ادارې

باندې تکیه کوله او هم یې د سرحد پورې خوا ته له برتانوي هند سره داسې دوستانه اړیکې ساتلي وو، چې هغه دولت هر وخت د افغانستان په چارو کې له منفي مداخلې څخه ځان ژغوره او خپل خیر یې د امیر عبدالرحمن خان په دوستي، د هغه تر سلطې لاندې په قوي او یو موټي افغانستان کې لیده. د امیر امان الله خان پلار امیر حبیب الله خان ځینې دغه شهزاده ګان پخلا کړل او د افغانستان د اداري سستم او پوځ په بهترولو او اصلاح کولو کې یې کار ورڅخه واخیست. هغه د هر خطر په مقابل کې خپله هوښیاري وساتله، د پوځ پر قوت یې تکیه وکړه او د خپل غښتلي ختیځ ګاونډي برتانوي هند دوستي یې له لاسه ورنه کړه.

خو اعلیحضرت امان الله خان له انقلابي اصلاحاتو سره د لېونۍ مینې له امله ځان په لوی لاس په هره جبهه کې له خطر او مقابلې سره مخامخ کړ. هغه باید استقلال له جنګ څخه وروسته، چې که یې په اینده کې د انګرېزانو دښمني په بیه وانه خیستله، نو دوستي خو یې لږ تر لږه له لاسه ورکړه، نو په دې صورت کې باید د مرکزي قدرت او منظم پوځ قوي کولو او بهترولو ته متوجه شوی وای او ځان یې له دغه درکه د راپیدا کېدونکو احتمالي خطرونو سره مقابلې ته چمتو کړی وای.

د اعلیحضرت امان الله خان نیکه، امیر عبدالرحمن

خان، چې تر امان الله خان په څو چنده کمو وسايلو او تقريباً تش لاس قدرت ته ورسېد، د خپل قدرت په زمانه کې له پيرانو او ملايانو څخه امتيازات او هغه عايدات واخيستل، چې هغوی د اوقافو له لارې ترلاسه کول او د ملا مشك عالم، ملا نجم الدين اخوند، چې د هډې په ملا صاحب مشهور دی، کندهاري عبدالرحيم اخوندزاده او ډېرو لويو بانفوذو او مقتدرو پيرانو او ملايانو سره مخامخ شو، مګر هغه نه يوازې پر زور او پوځ باندې کلکه تکيه کړې وه، بلکې ځان يې د ملايانو او پيرانو ترڅنګ له نورو اجتماعي او عنعنوي تضادونو سره مخامخ نه کړ، خو اعليحضرت امان الله خان له يوې خوا خپل پوځي قدرت دونګه کمزوری کړ، چې د خوست دِ پاڅون د ځپلو لپاره يې نورو قبايلو ته د مرستې خواست وکړ او له بلې خوا يې په داسې بې تعليمه ټولنه کې، چې د علم او سواد رڼا د نشت په اندازه وه، پر تقريباً ټولو کلتوري او عنعنوي بنسټونو باندې په يوه ځل حمله پيل کړه. هغه کولای شول چې خپل اصلاحات په کراره کراره عملي کړي او د افغانستان وروستيو حوادثو وښودله، چې د اعليحضرت امان الله خان د اصلاحاتو عملي کېدل نه يوازې غير ممکن نه وو، بلکې د ټولني تقريباً ټولو طبقاتو يې په خلاصه غېږه هرکلی وکړ. د اعليحضرت محمد ظاهر شاه د پاچهۍ په وروستيو کلونو کې يعنې د اماني نهضت له ناکامېدلو څخه څه کم

نیمه پېړۍ وروسته په افغانستان کې داسې سیمه نه وه، چې د نجونو ښوونځي یې نه درلودل او د کندهار په څېر محافظه کار او مذهبي ولایت څخه نجونې اروپایي ملکونو او شوروي اتحاد ته د عالي تحصیلاتو لپاره ولاړې.

د اعلیحضرت امان الله خان د اصلاحاتو د ناکامېدلو ترټولو عمده علت دا و، چې هغه کارونه چې ده باید تر ټولو وروسته کړي وای، هغه یې تر ټولو دمخه وکړه او هغه کارونه، چې ده باید تر ټولو لومړی کړي وای، چې هغه د پوځ قوي کول او عصري کوي او د ټولنې باسواده کول، ښاري کول او صنعتي کول وو او باید چې خپله ټوله انرژي یې ورته متوجه کړې وای، یا یې ونه کړه او یا یې دونه لږ توجه ورته وکړه، چې لږ تر لږه د دونه انقلابي اصلاحاتو لپاره کافي نه وو.

د افغانستان په تاریخ کې ښایي ډېرو لږو مشرانو د اعلیحضرت امان الله خان په څېر د ټولنې په ټولو طبقاتو کې محبوبیت درلودلی وي. یوازې د غازي نوم کافي و، چې د هغه په مقابل کې هر ډول ښورښ شرعاً ناروا کړي او ټول مخالفین یې باغیان وبلل شي. ښایي دغه محبوبیت او دده په نزد د اصلاحاتو حقانیت، هغه دونه مغرور کړی و، چې د محمود طرزي په څېر هوښیار او وطن پالونکي او د نادر شاه په څېر تکړه او محتاط ملګري یې خوابدي کړل او د محمد ولي خان، محمود سامي او علي احمد خان په شان

احساساتي، غوړه مالو او پر خپلو شخصي ګټو مین کسان یې پرځان راوګرځول، چې یې اعلیحضرت امان الله خان د ټولنې له ټولو واقعیتونو څخه بې خبره وساته او هم یې د هغه د قدرت او ژوند په حساسه مرحله کې ځانونه ورڅخه ګوښه کتل او حتی له دښمن سره یې همکاري وکړه. (رفورم، ص ۱۲۳_۱۲۱)

محمود طرزي، چې د امیر امان الله خان له ناکارو او غوړه مالو درباریانو سره یې چندانې ګوزاره نه شوای کولای، له کابل څخه د علاج لپاره سویس ته ولاړ. هغه که څه هم د اوږدې مودې لپاره په اروپا کې پاتې شو، خو له اروپا څخه یې په افغانستان کې هغه څه لیدلای شوای، چې امان الله خان له کابل څخه له ارګ څخه نه شوای لیدلای او یا یې چا د لیدلو مجال نه ورکاوه. محمود طرزي د کال ۱۹۲۷ د ډسامبر له میاشتې څخه مخکې، چې امیر امان الله خان د اروپا او اسیا د اوږدې دورې د پیل کولو لپاره تیاری کاوه، ځان له سویس څخه کابل ته ورساوه او اعلیحضرت امان الله خان ته یې وویل، چې له افغانستان څخه په هېڅ توګه او د هېڅ مقصد لپاره د خارج په دونه اوږده سفر روان نه شي، ځکه چې د افغانستان وضع د هغه د دونه اوږده غیابت لپاره مساعده نه ده. (دوپرې ۴۵۰) خو امیر امان الله خان د هغه مشوره ونه منله او د هغه کال د ډسامبر په میاشت کې د اروپا او آسیا په اوه میاشتنۍ دوره

روان شو. اعلیحضرت امان الله خان پر خپله خبره ټینګ ولاړ و. نه یوازې یې د اروپا د دونه اوږده سفر عزم فسخ نه کړ، بلکې محمد ولي خان یې چې مخکې یې اروپایي هېوادونو او امریکا ته د سیار سفیر په حیث استولی و، د سلطنت د مقام د کفیل په حیث وټاکه او سفر یې پیل کړ.(ریفورم ۲۰۱)

اعلیحضرت امان الله خان نه یوازې د هېواد په ډېرو خطرناکو حالاتو کې خارج ته اوږد سفر پیل کړ، بلکې قدرت یې داسې سړي ته چې اهلیت یې نه درلود او لا د خطر په وخت کې د دښمن جبهې ته هم ورواوښت، پرېښود او په دې کې هیڅ شك نشته چې په خپل دې انتخاب او مقررۍ سره به یې د کابل او شاوخوا سرداران ډېر سخت خفه کړي وي.

اعلیحضرت امان الله خان نه یوازې په کابل کې د خپل هوښیار دوست محمود طرزي په مشوره عمل ونه کړ او د اروپا سفر یې پیل کړ، په اروپا کې یې هم د سپه سالار محمد نادر خان پر مشورو غوږ ونه نیوی، بلکې هیېواد ته له ستنېدلو سره یې د خپلو اصلاحاتو عملي کولو ته نور زور هم ورکړ. د افغانستان هغه ترخه واقعیتونه چې له امان الله خان څخه خپلو غوړه مالو درباریانو پټ ساتلي وو، په اروپا کې سپه سالار محمد نادر خان په خبر وو. هغه او دوو ورونو یې (سردار شاه ولي خان او محمد هاشم خان) ځانونه

د ایټالیې د ناپل ښار ته ورورسول او هلته یې ورته ووېل، چې د افغانستان په اوسنیو اجتماعي، سیاسي او اقتصادي شرایطو کې د چټکو او ژورو اصلاحاتو لپاره زمینه برابره نه ده، خو کله چې یې امیر امان الله خان پر مشورو غوږ ونه نیوه، نو سپه سالار هم بېرته د فرانسې جنوب ته ستون شو او د امان الله خان په نورو سفرونو کې یې له برخې اخیستلو څخه ډډه وکړه او کله چې امیر امان الله خان افغانستان ته د بېرته ستنېدلو امر ورته وکړ، سپه سالار یې پر امر باندې غوږونه کاڼه واچول. (سنځل نوید، ۱۴۹_۱۴۸)

لکه څرنګه، چې سپه سالار د اعلیحضرت امان الله خان پر امر غوږونه کاڼه واچول، دغه راز امان اله خان هم د هغه پر دوستانه او معقولو مشورو غوږونه کاڼه واچول او افغانستان ته له ستنېدلو سره سم یې خپلو اصلاحاتو ته لس چنده زور ورکړ.

سړی نه پوهېږي، چې امان الله خان به د خپلو اصلاحاتو د عملي کېدلو لپاره د چا پر زور حساب کړی و، ځکه چې د هغه اداري، پوځي، اقتصادي او اجتماعي اصلاحاتو له هغه څخه د لوړو او کښتو رتبو مامورین، پوځي افسران، خانان او ملکان او د ټولنې پر عنعناتو مین خلک ټول خوابدي کړي وو. (ریفورم ص ۱۲۰) د هغه پر ضد په جوماتونو کې تبلیغات روان وو او لویو ملایانو او پیرانو پر هغه باندې د کفر فتوا لګوله او ده بیا هم خپل اصلاحات په

داسې توګه عملي کول لکه چې اصلاً څه پېښه شوې نه وي.

په دې کې شك نشته، چې ملايان په تېره بيا پيران، چې هر وخت يې د انګليسانو، سيکهانو او نورو غير اسلامي قوتونو او ملکونو په مقابل جګړه کې تر هر چا او منظمو پوځونو او قواو زياته او فعاله ونډه اخيستې وه. د افغانستان د استقلال د جنګ په وخت کې د اعليحضرت امان الله خان تر ټولو ټينګ ملګري وو. مګر امان الله خان ته بايد دا خبره څرګنده واى، چې پر ملايانو او پيرانو باندې يوازې د جهاد په وخت کې حساب کېدلاى شي او کله چې د افغانستان په څېر وروسته پاتې، بېسواده او پر خپلو عنعناتو باندې مينې ټولنې کې د اجتماعي اصلاحاتو او هغه هم د امان الله خان په څېر انقلابي اصلاحاتو، حرکت پيل کېږي، نو ملايان او پيران تر ټولو د قوي او خطرناك دښمن په حيث د بې سوادو او بې خبرو خلکو د رهبرۍ بېرغ اخلي او په هغه صورت کې يوازې منظم او قوي پوځي قوتونه او مرکزي غښتلي حکومت د هغوى په مقابل کې مقاومت کولاى شي.

په داسې حال کې چې اعليحضرت امان الله خان خپل پوځ پخپله کمزورى کړي او د مرکزي حکومت ډېرو سترو مقاماتو يې د ناراضي او فعالو سياسي پيرانو، د شور بازار له حضرتانو، ګل آغا او شېرآغا سره اړيکې درلودل او د امان الله خان پر ضد دسيسو کې يې برخه ورسره

اخیستله. (فایر ص ۳۳۰)

سربېره پر دې چې د امان الله خان د اجتماعي اصلاحاتو په مقابل کې پراخ مذهبي عکس العمل موجود او تقریباً په هر جومات کې پنځه وخته په میلیونونو مسلمانانو د هغه په مقابل کې د ملایانو تبلیغات اورېدل. برسېره پردې، چې په اروپا کې د هغه د ملکې ثریا په لوڅ مخ او لوڅو مړوندونو کې اخیستل شوي عکسونه د افغانستان په عنعنوي او بې سواده تولنه کې لاس پر لاس کېدل او تولو خلکو خپل پاچا تکفیراوه یا یې لږ تر لږه د تکفیر فتوا منله او برسېره پردې چې ګل اغا مجددي له څلورو سوو مذهبي عالمانو او مشهورو ملایانو څخه د امیر د کفر فتوا ترلاسه کړې او د افغانستان په اطرافو کې یې خپروله. (فایر ص ۳۹۰) امیر امان اله خان د خپلو بې وختو اصلاحاتو د راوستلو په برخه کې له خپل جدیت څخه لاس وانه خیست او په دغه وخت کې یې هم پېغلې نجونې د تحصیل لپاره ترکیې ته واستولې او په دې توګه یې لګېدلی اور نور هم تازه کړ.

د کال ۱۹۲۸ د سپتامبر د میاشتې له وروستیو شپو ورځو څخه د کابل په جنوب، شمال او ختیځ کې د ښورښونو اورونه ولګېدل. په ختیځ کې شینوارو او خوګیانیو حکومتي پوستې او قشلې چور کړې او د برتانیې قونسلګري یې چور او وسوځوله. که څه هم چې امیر امان الله خان ددغه ښورښ د ځپلو لپاره هېڅ پوځي قوه نه

درلوده او يوازې يې له ياغيانو سره په مذاكراتو اكتفا كوله، بيا هم ياغيانو د ډسامبر د مياشتې په لومړيو ورځو كې د روغې جوړې شرايط ورته راواستول او له امير څخه يې وغوښتل، چې خپل اجتماعي اصلاحات منسوخ كړي او د دوی نجونې بېرته له خارج څخه ورته راوغواړي او په عوض كې به هغوی ټولې هغه وسلې او مهمات ورتسليم كړي، چې له حكومتي قشلو څخه يې ترلاسه كړي دي.(ادمك ص ۱۴۱)، خو امير امان الله خان حتى له دغه مساعد فرصت څخه هم پر خپل وخت ګټه وانه خيستله او ايله د جنورۍ پر پنځمه يې د خپلو ځينو اصلاحاتو د منسوخولو وعده وكړه، خو دا وخت د ښورښونو لمبو دونه زور اخيستى و، چې هغه لس ورځې وروسته د سردار عنايت الله خان په ګټه استعفي كولو ته مجبور شو.

د امير امان الله خان يا د امير امان الله خان د اصلاحاتو د تحريك، د سقوط عوامل دونه پراخ بحث دی، چې په يوه مقاله كې يې ځايول تقريباً غير ممكن كار دی، خو په لنډ ډول ويلای شم، چې د هغه د سقوط اصلي علت، يوازې په يوه وروسته پاتې او بې تعليمه ټولنه كې د بې وخته اجتماعي او كلتوري اصلاحاتو طرح كول نه، بلكې د دغو اصلاحاتو د عملي كولو لپاره د لازمي وسيلې نه درلودل او د هغو په مقابل كې راپارېدونكو عكس العملونو ته په بې اهميته نظر كتل وو. دا وسيله قوي مركزي پوځ او اداره وه، چې هر وخت يې پايې سستې شوې دي، په افغانستان كې يې د كوچنيو او لويو ښورښونو د جوړېدلو لپاره زمينه

برابره کړې ده.

وروستيو پېښو او اصلاحاتو او د نادر شاه، ظاهر شاه او داود خان کلونو وښودل، چې په افغانستان کې د پوځ او حکومت په زور تقريباً هر ډول اصلاحات ممکن دي او چې خلك لږ و ډېر ورسره بلد شوي دي، هرکلی يې هم کړی دی.

BIBLOGRAPHY:

1_ Poulada, Leon.Reform and Rebellion in Afghanistan. 1919_1929

2_Stewart, Rhea Talley. Fine in Afghanistan.

3_Ademec, Ludwig W.Afghanistan Foreign Affairs to the Mid Twentieth Centrury.

4_Wild, Ronal.Amanullah Ex_Amir of Afghanistan.

5_Tytler, W.K Freser. Afghanistan a study of Political Develoments.

6_Navid, Senzil K.Religious Response to Social Changes in Afghnaistan 1919_1929

7_Dupree, Louis. Afghanistan.

محمد اکبر کرگر

غازي امان الله خان او مدرنیزم

(د عصري ښوونې او روزنې پیلامه)

(ای ملت معظم افغانستان! من هنگام شهادت پدر وکالت سلطنت را در کابل داشتم و اکنون به اصالت ان بار سنگین امانت را متوکلاً و معتصما به عهده گرفتم. وقتیکه ملت بزرگ من تاج شاهی را بر سر من نهاد، من عهد بستم که بایستی دولت افغانستان مانند سایر قدرتهای مستقل جهان، در داخل

کشور ازاد و مستقل باشد ، ملت افغانستان در داخل کشور ازادی کامل داشته و از هر گونه تجاوز و ظلمی محفوظ و مردم فقط باید مطیع قانون باشند و بس. کار اجباری و بیگار در تمام رشته ها ممنوع و ملغی است. حکومت ما در افغانستان اصلاحاتی خواهد نمود که ملت و مملکت ما بتواند در بین ملل متمدن جهان جای مناسب مقام خود را حاصل نماید. من در اجراات امور کشور مشورت را بحکم (شاور هم فی الامر رهبر) قرار خواهم داد. ای ملت عزیز وای قوم باتمیز در حفظ دین و دولت و ملت خود بیدار و در نگهبانی وطن خویش هوشیار باشید ، من از خداوند برای شما و اهل اسلام و کلیه بنی نوع انسان خیر و سعادت میخواهم.) (۱ ـــ ۷۵۲)

* * *

پورتنی پراګراف چې د غازي امان الله خان د يوي وينا يوه برخه ده، په واقعيت کې د هغه د اهدافو او پروګرامونو لنډه مانيفيستو ده، يا د مدرنيزم په لور د هېواد د سمولو تګلاره ده. نوموړې ددې وينا وروسته د يو لړ سترو کارونو په لړ کې غوښتل، چې د هېواد په اقتصادي او فرهنګي او سياسي ځېره کې يو کيفي بدلون راولي. په همدې هيله مې

تکل وکړ، چې د امان الله خان او مدرنیزم په باب یو څه ولیکم، خو دمخه تر دې، چې د امانیه دورې د مدرنیزم بحث ته په تېره د ښوونې او روزنې په برخه کې داخل شو، ښه به وي چې د هغه مهال په مقیاس د مدرنیزم شاخصونه جوت کړو.

(مدرنیزم یعنې د لویدیځې تکنالوجۍ رااخیستنه یا په بله مانا د انساني، فزیکي او طبیعي قوتونو سم کارول او په عقلاني توګه د انسان تر کنترول لاندې راوستل او په معقوله توګه ترې ګټه اخیستل دي.)

سره له دې، چې د مدرنیزم په باب بېلابېل تعریفونه وړاندې شوي دي، خو دا یوه د بحث او جدل وړ خبره هم ده. په مجموع کې هغه ټولې پروسې چې د هېواد د اقتصاد د صنعتي کېدو او تواعمیت په لور پرمخ ځي، د مخابراتو، مواصلاتو او سوداګرۍ وده او په ټولنیز او سیاسي سطحه کې د ټولنیز تحرک (سوسیال موبیلیتي) رامنځ ته کېدل، د روغتیایي او صحي خدماتو انکشاف، د لوړ پوړو او باقدرته ډلو او د ټیټو پوړیو ترمنځ د اړیکو ایجادېدل، د کورنیو خیلونو او قبیلوي اړیکو تدریجي کمزوري کېدل او په یوه ملي ټولنه کې مستحیل کېدلو څخه عبارت دی. په لویه پیمانه د دودیزو ارزښتونو وده او د غیر ضروري ارزښتونو له منځه تلل. د ضروري عقایدو وده او ددې عقیدې رامنځ ته کېدل، چې یوازې د بدلون رامنځ ته

کېږدل نه، بلکې ډېر ضروري او حیاتیي او په متوازنه توګه د بدلون غوښتنه او اړتیا ده. مودرنېزیشن له سیکولریزم، علمي او تخنیکي زده کړو سره او همدارنګه د جمعي وسایلو له پرمختګ سره نه جلا کېدونکې رابطه لري. همدارنګه د زړو او نویو اجتماعي ډلو د خبرتیا او اګاهۍ لوړتیا د هغوی د علاقمندۍ او غوښتنو سره ملګری دی.

مودرنایزیشن د سیاسي واک د وېش په برخه کې ټولو پوړیو ته د ګډون څرګندوی دی. ددې ځانګړنه دا ده، چې ټولو ټولنیزو پوړیو ته د ټولنیزې عاجلې ودې، په ټولو حکومتي موسساتو، سوداګرۍ او صنعت کې ونډه ولري. زوړ نسل د زیږون او یا مړینې په پروسه کې په نوي ایلیت نسل کې چې د ښوونې او روزنې په لاس ته راوړنو تکیه کوي، ځای نیسي. ښاري، مدني او صنعتي ژوند رونق پیدا کوي. سیکولریزم ایجادېږي او د ملي سیاسي یووالي په لور تمایل زیاتېږي. نوې نړیوالې اړیکې او روابط یې د تېرو ځای نیسي. په ایډیالوژیک لحاظ هم دا تمایل قوت پیدا کوي، چې یو نظام باید په خلکو کې محبوبیت ولري. د یوه نظام د مشروعیت مساله د هغه واک او صلاحیت د خلکو د رضا او خوښۍ پورې اړه لري، اهمیت پیدا کوي، په دې ډول د ملت، ملیت پالنې (نشنالیزم) مفکوره رامنځ ته کېږي، مدني او ښاري ژوند، برابري او د قانون په وړاندې یو شان ته وال د پوهېدو وړ ګرځي.

په افغانستان کې د لومړیو مدرنستو روښانفکرانو او اصلاح طلبانو د مبارزو په اړوند زیات څه نه دي ویل شوي، سبب دا و چې دغه هېواد په نولسمه پېړۍ کې یو ګوښی او منزوی هېواد و. د لویدیځې نړۍ زیاتره څېړونکیو ورته لږه پاملرنه کړې او په دې اساس له نظره لیرې پاتې شوی دی.

د لومړیو مدرنیستانو د فکر او اندېښې په باب د هګل دا خبره صدق کوي، چې د تابعیت د ۱۷۸۹ کال د بشري حقونو د اعلامیې په باب یې کړې وه:انسان د لومړي ځل لپاره (د فکر په بنیاد واقعیت جوړ کړ). (۲_۲۹ مخ)

سره له دې، چې ځینې څېړونکي په افغانستان کې نوی مدرني حرکت په امانیه دور پورې منحصر نه بولي، بلکې په دې باور دي، چې دغه پروسه له هغه مخکې پیل شوې وه، خو واقعیت دا دی چې په اماني دور کې دغې مفکورې یعنې مدرنیزم داسې د حقیقت جامه واغوسته، چې په لږه موده کې یې د هېواد په څېره کې کیفي بدلون راوست. په بل عبارت دا به مبالغه نه وي، چې که ووایو هر هغه څه چې نن په افغانستان کې د لویدیځ مدنیت په اړوند وینو، هغه په افغانستان کې په اماني دور کې راڅرګند شوی دی.

د مدرنیزم لومړنی او اساسي شاخص، چې نور هغه په ځان پسې راکاږي، ښوونه او روزنه ده. موږ په دې بحث کې په اساسي توګه په ښوونه او روزنه تمرکز کوو او نور شاخصونه او عناصر یې په ضمني توګه یادوو.

۱ـ ښوونه او روزنه:

لویئس دوپري لیکي: "کله چې د امیر حبیب الله خان له مرگ وروسته د لومړي وار لپاره محمود بیگ طرزي له امان الله خان سره ولیدل، دواړه حیران وو. طرزي وویل: مه ژاړه اوس د عمل وخت دی". (۳ـ۴۴۱)

هغه د خپل پلار په غیاب کې اکثر د ښکار د سفرونو په مهال د گارد او یا د وسله وال پوځ د قوماندان دنده ترسره کوله. نوموړی ارگ ونیو، چې هم د شاهي دربار کلا (مرکز) و او هم په کې خزانه وه او د قدرت دودیزه څوکۍ وه. نوموړي سم د واره په پوځ کې د اصلاحاتو او د حالت د ښه کولو وعده وکړه. د حبیب الله ورور په جلال اباد کې خان پاچا اعلان کړ. نوموړی د دودیزوالو (عنعنه پرستو) نماینده و. (۳ـ۴۴۱)

په واقعیت کې د مدرنیزم او دودیزوالي یا ترادیشنالیزم ترمنځ مبارزې دغلته خپل ځان راڅرگند کړ. مدرنیزم په تدریج سره رابرسېره شو او د ټولنې په ټول مقیاس د دودیزوالي کرکه یې د ځان پرضد راوپاروله. دغه مبارزه تر ننه هم روانه ده. وروستی انعکاس یې د دسمبر په وروستۍ لویه جرگه کې ولیدل شو. دغه جگړه په افغانستان کې ډېره خونړۍ وه او د سرونو یا ککریو د دل او تولیدو له لارې د اولس د وینو د څپانده سیند په ټېر تېره شوه او لا روانه ده.

(له ۱۹۱۹ کال نه ترمخه پادشاهي کورنۍ یوازې له

اداري مسايلو او قانوني تصاميمو سره علاقه درلوده. ټول افغانان مخکې له هغه چې شاهي دربار ته راشي او خپل کيس راوړي، د دود او عنعنې په وسيله محکوم وو. د امير حبيب الله او د هغه ورور سردار نصرالله او د حبيب الله دري مشران زامن ټولو په دربار کې کار کاوه او په پرله پسې توګه د هغو پرېکړې په اسانۍ تصور کېدې.) (۳_۴۴۲)

امان الله غوښتل، چې ټول سيستم سره يو موټی کړي. نوموړي طرزي ته اجازه ورکړه، چې د يوه حکومتي سيستم اصلاحات رامنځ ته کړي او د وزيرانو کابينه د عثماني ترکيې په موډل جوړه کړي. طرزي پخپله د بهرنيو چارو لومړنی وزير شو او سردار عبدالقدوس خان د صدراعظم په توګه وټاکل شو. (۳_۴۴۲)

غازي امان الله خان د نهو کالو پادشاهي په دوره کې ستر او هراړخيز اصلاحات ترلاس لاندې ونيول، چې افغانستان يوه نوي دور ته داخل کړي. ګرګوريان وارتان په خپل اثر کې د امان الله خان د وينا يوه برخه رااخلي او ليکي:

(د لوی خدای په لارښوونه به زموږ حکومت ټول داسې مناسب او ګټور اقدامات او ريفورمونه، چې د هېواد و ملت په ګټه وي، پيل کړي چې د افغانستان حکومت او ملت د ستر بدلون په اساس متمدني نړۍ ته اخل شي او د سترو متمدنو قوتونو په منځ کې مناسب او وړ مقام ترلاسه

کړي. په دې ډول له خدایه غواړم د هغه د رضا او مهربانۍ لپاره او له هغه ښځه ستاسې او ټولو مسلمانانو او ټول بشریت د نېکمرغۍ او هوسایې لپاره مرسته غواړم. له خدایه غواړم چې موږ ته لارښوونه وکړي او زموږ هیلې راپوره کړي.) (۴_۲۳۹)

د امانیه دور لومړني اصلاحي اقدامات د ښوونې او روزنې په برخه کې وو، چې هغه ډېر اهمیت ورته ورکاوه. امیر ددې لپاره چې د ښوونې او روزنې سیستم پیاوړی کړي او هغه بیا له سره تنظیم کړي، نو له مصر او ترکیې ځنې یې ښوونکي راوبلل او په افغانستان کې یې په دوام داره توګه د فرانسې د ښوونې او روزنې د سیستم د زده کړې لپاره د فرانسوي هیات له مقاماتو سره خبرې اترې پیل کړې. ددې کار لپاره الفرید فوچرد فرانسوي ارکیالوجستانو د هیات مشر او د سوربون د پوهنتون پروفیسور د یوه دوام داره ښوونییز سیستم او د لوړو زده کړو سیستم طرحه کړ. درې نوي ثانوي ښوونځي جوړ شول. دا ټول د حبیبیه په سبک و، خو په هر یوه کې د متوسطو لارښوونو لپاره بېله یا ځانګړې بهرنۍ ژبه تدریس کېده. د ګریګوریان په قول لومړنی هغه یې امانیه ښوونځی و، چې په ۱۹۲۲ کې جوړ شو او د امان الله خان له سقوط وروسته یې نوم په استقلال واوښت. غبار ددغه ښوونځي نوم امان لیکي. دا ښوونځی د امان الله په نوم یادېده. امانیه لېسه یا

ښوونځی، چې د فرانسوي تدریس یو نمونه وه، پنځو تنو فرانسوي استادانو چې یوه یې مېرمن وه او دولسو تنو افغانانو یې د تدریس چارې پرمخ بیولې. د ۱۹۲۶ کال پورې امانیه ښوونځي ۳۰۰_۳۵۰ تنه شاګردان روزلي وو.

په ۱۹۲۳ کال کې اماني لیسه جوړه شوه، چې د جرمني ټیپ یو ښوونځی و. دا هم د امانیه په څېر یو ښوونځی و او د امان الله له نوم سره تړلی و، چې بیا وروسته د نجات په نوم یاد شو. اماني ښوونځی د ډاکټر ایون تر سرپرستۍ لاندې و، چې درې جرمني ښوونکو او څو تنو افغان ښوونکو پکې تدریس کاوه. د ۱۹۲۴ او ۱۹۲۶ کلونو په دوره کې دې ښوونځي نږدې سل تنه زده کوونکي درلودل. په ۱۹۲۷ کال دریم ښوونځی د غازي په نوم پرانېستل شو. ددغه ښوونځي په ټولګیو کې انګرېزي ژبه تدریس کېده. لومړنی بکلوریا ازموینه په حبیبیه ښوونځي کې په هماغه کال واخیستل شوه.

همدارنګه امان الله خان په ۱۹۲۴ کال نور ښوونځي هم پرانېستل. هغه یو څلور کلن اداري ښوونځي چې (مکتب حکام) نومېده تاسیس کړ. په دې ښوونځي کې په محاسبه او ارتیمیتکس باندې ټینګار کېده. ترکي د دویمې ژبې په توګه پکې تدریس کېده، ځکه چې امان الله خان غوښتل چې په افغانستان کې ترکي اداري موډل پلی کړي. د کابل د والي له خوا د حکومت کارمندانو ته هم اداري تعلیمات

ورکول کېدل. د کابل والي ته ویل شوي وو، چې د قانون په اړوند یو کورس جوړ کړي. په دې ډول یې غوښتل، چې د ښوونکو د سويې کیفیت لوړ کړي او نوي کادرونه وروزي. د ښوونکو د روزنې مرکز د حبیب الله له خوا جوړ او پراخ شوی او سیستماتیك تعلیمي نصاب ورته ټاکل شوی و. انګلیسي د پرنسیپ له مخې یوه منل شوې ژبه وه، چې هلته تدریس کېده.

کله چې د ښوونکو د روزنې پروګرام تر لاس لاندې ونیول شو، حکومت د مسلکي ښوونځیو جوړولو ته پام راواړاوه. یو کوچنی ښوونځی د ښکلو هنرونو او صنعت لپاره جوړ شو او له ۱۹۲۴ کال راهیسې نور خصوصي ښوونځي هم جوړ شول. ددې ښوونځیو په لړ کې یو د بهرنیو ژبو د زده کړې ښوونځی و. (چې د انګرېزي، فرانسوي، الماني،روسي او ترکي ژبو تدریس په کې کېده) همدارنګه د تلګرافۍ او ښیښه جوړولو، سنګ تراشۍ او حسابدارۍ ښوونځي جوړ شول. د ګریګوریان په قول په مجموع کې دا ټول ښوونځي په ډېرو لږو تجهیزاتو او وسایلو باندې سمبال وو او یا یې هېڅ وسایل نه درلودل.

میر غلام محمد غبار هم د ښوونې او روزنې په برخه کې په دې ډول یادونه کوي:(د اساسي قانون د ۶۸ مادې په اساس د لومړنیو ښوونځیو زده کړه اجباري شوه او په مرکز (کابل) کې پر حبیبیې لیسې سربېره د امان او اماني د

فرانسوي، جرمني او کورنیو استادانو په وسیله تدریس کېده. د غازي رشدیه د استقلال رشدیه، تلګراف، رسامي، نجاري، معماری، د ژبو، کرنې، عربي دارالعلوم، د مستوراتو رشدیه، د جلال آباد رشدیه، د کندهار رشدیه، کرنه، د هرات رشدیه، د هرات دارالمعلمین، د مزار شریف رشدیه، د قطغن رشدیه، د پولیسو مکتب، موزیك، غالۍ اوبدلو ارکتیکت، د ښځینه تدبیر منزل، طبیه ښوونځی، مستورات او د هېواد په ټولو ولایاتو کې ۳۲۲ لومړني ښوونځي جوړ شول. تر ۱۹۲۷ کال پورې د لومړنیو ښوونځیو د زده کوونکیو شمېر یو پنځسو زرو ته ورسېده.) (۱_۷۹۳مخ)

په ۱۹۲۸ کال کې یو کالج جوړ شو. ددغه کالج محصلین د څلورو ثانوي ښوونځیو له فارغانو څخه غوره شول. د وارتان ګریګوریان په قول (کله چې ددغه کالج محصلین غوره شول، ځینې محصلین بهر ته واستول شول، چې خپلې نورې زده کړې بشپړې کړي. خو دغه موسسې په خپله زیات دوام ونه کړ. تر ۱۹۲۸ کال پورې د ډاکټر تینیبیر په قول، چې وروسته د امانیه ډایرکټر و، په کابل کې نږدې ۱۴ لومړني او منځني ښوونځي موجود وو او همدارنګه د ولایاتو په مرکزونو کې هم منځني ښوونځي جوړ شوي وو. (۴_۲۴۰مخ)

ګریګوریان یوې ډېرې په زړه پورې خبرې ته ګوته نیسي

او هغه دا چې له نوي افغان ښوونيز سيستم څخه د امان الله خان او محمود طرزي (چې تر دغه وخته د امير سلاكار و) هدف لكه څنګه چې مالومېږي دا و چې په افغانستان كې د روښانفكرۍ او روښانتيا تخم وشينديي، چې د مودرنيزم او اصلاحاتو لپاره ډېر ضروري و، چې له دې لارې وكړای شي په افغانستان كې د شاهي اداري لپاره لازم كادرونه وروزي. امير هڅه كوله، چې له ښوونې او روزنې سره د خلكو مخالفت كم كړي. هم د هڅونې او هم د فشار له لارې خلك دې كار ته چمتو كړي. نوموړي په عامو محضرونو كې داسې اشتهارونه نصب او استولي وو، چې له خلكو يې غوښتي وو چې خپل اولادونه ښوونځيو ته واستوي او ټولو دولتي كاركوونكيو ته يې لارښوونه كړې وه، چې د خپلو ماشومانو په داخلولو سره نمونه شي او كه چا سرغړاوی كاوه، نو يا له كاره ګوښه كېدل او يا جريمه كېدل.

له بلې خوا دواړه لومړنۍ او عالي زده كړې وړيا وې، لكه چې دمخه يادونه وشوه، دې اصل ته په لومړني اساسي قانون كې ځای وركړل شوی و، پاتې دې نه وي چې دې دود تر وروستو كلونو پورې او ان تر ننه دوام وكړ، ځكه چې د ټولنې او هېواد يوه جدي اړتيا وه او ده. له بلې خوا ددې لپاره چې زده كوونكي وهڅېږي او ښوونځي ته دوام وركړي، ماشومانو ته چې په لومړنيو ښوونځيو كې وو، لږې اندازه پيسې، لباس او خواړه هم وركول كېدل. داسې هڅې

وشوې، چې د ولایاتو په ساحو کې د دولت په ملاتړ د اولس له خوا ښوونځي رامنځ ته شي چې عصري مضامین او تعلیمي نصاب ولري، خو د ګریګوریان په قول په دې برخه کې داسېء څه مالومات نشته، چې وښيي چې د امیر اداره څومره په دې برخه کې بریالۍ وه، خو څه چې څرګند دي، دا دي چې په ټولو دا ډول ښوونځیو کې عنعنوي تعلیم ته ډېر ارزښت ورکول کېده او ان د مکتب نیمه ورځ په دودیز تعلیمي نصاب کې تېرېده. په عصري مضامینو کې یوازې د افغانستان جغرافیه او ریاضي مضامین تدریس کېدل.

وارتان ګریګوریان یادونه کوي:(په عمومي ډول د عصري ښوونې او روزنې د سیستم پراختیا اغېزه دا وه چې د عنعنویي او مدرنو مؤسسو ترمنځ رقابت یې راوپاراوه. تراوسه په عمومي توګه باور دا دی، چې د ښوونې او روزنې یوازینی هدف په هره سطحه کې دا و چې اسلامي زده کړې پیاوړې کړي. عنعنه پلویانو هڅه کوله، چې په تعلیمي نصاب کې د نویو مذهبي مضامینو زیاتولو ته دوام ورکړي. امان الله خان او د هغه پلویانو زیاتې هڅې وکړې، چې مذهبي موسسات قانع کړي چې مدرنه او سیکولر ښوونه او روزنه او اسلام سره رقیبان نه دي او نوي ښوونځي هېڅکله په افغانستان کې د اسلام معنویت او سپېڅلي پېغام ته ګواښ نه کوي. نوموړی په ښه توګه په دې پوهېده، چې له څه ډول ستونزو سره مخ دي. له دلو ویل توماس سره په

مرکــه کــې د نومــوړي څرګندونــه ددې خبــرې ښــه شــاهدي ورکوي.

(مــوږ پــه ډېــر شــوق ســره د ښــوونې او روزنــې ارزښتونــه ژونـدي کـړل، خـو زمـا د خلکـو لپـاره د زده کـړې راوړل بايـد ډېره ورو پروسـه وي... مـوږ هيلـه لـرو چـې خپـل پـلان پـه ښـه او رښتينې توګـه پلي کـړو، نـه پـه ډېره چابکۍ سره. مـذهب بايـد لاس پـه لاس زده کـړې سـره پـرمخ لاړ شـي، لـه دې پرتـه بـه دواړه پـه کنـده کـې ولوېږي. دا هېـواد ډېـر بـډای او ښـه مـواد، ښـه خلـك او ډېرې فـوق العـاده منـابع لـري، چـې دواړه يـې لاتراوسـه پورې نامنکشفه پاتې دي.) (۴_۲۴۱مخ.)

(همدارنګـه پـه تعليمـي سياسـت کـې يـې (د دولتمـدارۍ لاسـبرى) څرګنـد و. دا سياسـت پـه واقعيـت کـې د امـير عبـدالرحمان د سياسـت پـه اصـولو بانـدې ولاړ و، چـې مـذهبي ښوونـه او روزونـه د دولـت تـر کنتـرول لانـدې وه.:د ملايـانو لپـاره ښـوونځي جـوړ شـول. د ملايـانو لپـاره د هغـوی د رسـمي تـاکنو لپـاره د مقرراتـو او موازينـو د لومـړي شـرط پـه توګـه او همدارنګـه پـه ۱۹۲۸ کـې د قضـاتو لپـاره ښـوونځي جـوړ شـو، چـې پټـېيـل شـوې وه، چـې پـه راتلـونکي کـې د همـدې ښـوونځي فارغـان کـولی شـي د قاضـيانو پـه توګـه غـوره شـي.) (۵_۱۲۶ بـه نقل از پاول_ ۱۹۷۳_۷۷)

(پـه زړه پـورې دا ده، چـې پـه افغانسـتان کـې د ښـوونې او روزنـې ريفـورم د تـرکيې پـه نسـبت زيـات پـام ځانتـه راواړاوه.

هـر انقلابـي يـا اصـلاح غوښتـونکي رژيـم تـه د ښـوونې او روزنـې موسسـات د حـاکمې پـوړۍ د ايـدولوژۍ او افکـارو د خپرولـو لپـاره کليـدي اهميـت لـري. پـه دې ټولنـو کـې چې پـه يـوه کورنـۍ کـې پـه کـې ټـولنيز کيـدل ترسـره کيـږي او مطبوعـات پـه کې پـه عامـه افکـارو بانـدې پـه نفوذ کولـو کـې لـږ رول لـري، نـو د ښوونځيـو پـه لاس کـې درلـودل (چې لـه مـذهبي کنتـرول څخـه ازاد وي) نويـو ناسيونالسـتي عقايـدو تـه پـه راجلـب او ټـولنيزو چارو تـه پـه راکښلـو کـې د افـرادو، د روزنـې يـوازيني امکـان دی. د امـان الله خـان هـدف لـه تعليمـي ريفـورم څخـه دا و، چـې د سـلطنت د اداري لپـاره منـوره روښـانفکره طبقه ايجاد کړي. (۶_۱۲۷)

(پـه لويـه جرګـه کـې د ملت اسـتازيو د ښـوونې او روزنـې پـه برخـه کـې پـه عربـي ژبـه د اسـلامـي علومـو د پـوهنځي وړانـديز کـړی و. ځينـو نمايـنده ګـانو پـه مدرنـه ښوونـه او روزنـه انتقـاد کـاوه. پـه خـاص ډول د نجونـو ښوونـه او روزنـه يـې نـه منلـه. زيـاتره اسـتازيو لـه فرانسـوي او جرمنـي ښوونځيـو څخـه ملاتـړ کـاوه، ځکـه چې د بهرنـۍ ژبې زده کـړه پـه قـران کـريم کـې نـه ده منـع شـوې، خـو د نجونـو د ښـوونځي، پـه خـاص ډول د هغـه عالي ښوونځي بايد وتړل شي.) (۵_۱۲۱مخ.)

مـذهبي موسسـاتو د نـورو ښـوونيزو پلانونـو پـه وړانـدې يـوه بلـه سـتونزه هـم ايجـاد کـړه. د مثـال پـه توګـه کلـه چې د کابـل د (دارالامـان) د پوهنتـون جوړيـدل پـه نظـر کـې ونيـول شـول، د

موسساتي نظم د جوړښت لپاره يې هېڅ تړون ته ونه رسېدل، چې ايا د مذهبي او سکولاستيکي ښووني او مذهبي علومو په خدمت کې وي او که د مدرنو علومو مضامين هم ولري. په هر حال د عنعنه پرستو مخالفت له ډېرو څخه يوازې يو شی و، چې امان الله ورسر مخامخ و. افغان مدرنېستانو سخت ملي غرور او حساسيت رامنځ ته کړ. ان تر دې چې امان الله خان له فرانسوي او جرمني استادانو سره چې د هېواد د لوړو زده کړو مسولين وو، په جنجال کې پرېووت. سره له دې چې امير غوښتل د مدرنې ښوونې او روزنې سيستم ته پراختيا ورکړي او له ۶ څخه تر ۱۱ کلونو پورې د ماشومانو زده کړې يې اجباري کړې وې، خو نوموړي د باتجربه او د لوړو زده کړو لرونکو ښوونکيو له نشتوالي سره مخامخ و. ان تر دې چې که توانېدلی وای، چې په سخت دريزه عنعنه پرستانو برې ومومي، بيا هم نوموړي نه شوای کولی چې اجباري ښوونه او روزنه سيستماتيزه کړي. په عمومي توګه د ښوونځيو سهولتونه نامناسب وو، د هېواد په زياتره ولايتو او کليو کې ښوونځي نه وو جوړ شوي. امان الله نه يوازې اقتصادي زېرمې نه درلودې، چې خپل پروګرام اجرا کړي او نه ورسره خلکو د زړه له کومي مرسته کوله. په اټکلي توګه تر ۱۹۲۸ کال پورې په افغاني لومړنيو ښوونځيو کې ۴۰۰۰۰ تنه ماشومان شامل شوي وو. غبار دا رقم له پنځوسو زرو پورته

ځرګندوي. دوه نور ګامونه یې هم ډېر د پام وړ دي، چې یو بهر ته د افغاني زده کوونکو استول وو، چې د دولت په لګښت (تر سپانسر شیب لاندې) وو او بل هم د نجونو د ښوونځیو پرانېستل وو.

یو اساسي دلیل چې په هېواد کې یې بېلابېل تقریباً درې تعلیمي او بهرنۍ ژبې سیستمونه معرفي کړل دا و، چې امیر غوښتل افغاني زده کوونکي دې ته چمتو کړي، چې په بهر کې زده کړې وکړي. په ۱۹۲۱ کال کې هدایت الله خان او نور ۴۴ تنه افغان زده کوونکي، چې له لوړې پوړۍ څخه وو، پاریس ته واستول شول او د میکلیت په لېسه کې یې زده کړې کولې، چې د فرانسې د دولت له خوا ورته ټولې اسانتیاوې برابرېدې. د فرانسې حکومت ورته ترجمان ټاکلی و، چې له نوي چاپېریال سره یې بلد کړي. په ۱۹۲۲ کال کې نور ۴۴ تنه زده کوونکي بیا اروپا (جرمني) ته واستول شول او نور یې ترکیې، فارس، سویټزرلینډ او انګلستان ته واستول شول. د امان الله خان یو وررور د اکسفورډ پوهنتون ته لاړ. امیر داسې پلان درلود، چې ټول درې سوه زده کوونکي بهر ته واستوي. سل یې اروپا او نور پاتې یې هند ته واستوي، خو دا پلان بیا جوت نه شو. ان ددې پروګرام د عملي کېدو لګښت په کال کې ۵۰۰۰۰ پونډه اټکل شوی و.

د محافظه کارانو د انتقاد په وړاندې امیر او د مدرنیزم

مبارزینو دوارو دغه لګښتونه داي توجیه کول، چې لویدیځې اروپا ته د زده کوونکیو استول له دې اسلامي حکم سره برابر دي، چې په علم پسې که په چین کې وي هم لاړ شه او په دې ډول یې د زده کړې پروسه هڅوله.

کله چې زده کوونکي له هیواد څخه بهر تلل، نو زیات قیودات پرې وضع کېدل. د مثال په توګه هغوی اړ وو، چې د روژې په میاشت کې روژه ونیسي. نور مذهبي مقررات مراعات کړي. که بهرني زده کوونکي کلیسا ته ځي او هلته انجیل لولي، نو افغاني زده کوونکي باید قرآن ولولي، چې عقیده یې ټینګه پاتې شي. همدارنګه په خوراکي شیانو او څښاک باندې هم اسلامي پابندي وه. افغان زده کوونکي له ډانس یا نڅا څخه منع وو او له غیر اخلاقي ننداړو څخه هم منع وو، له ښځو سره له روابطو هم منع وو. په دغه ډول منع شویو فعالیتونو کې برخه اخیستل، د افغان حکومت له پالیسۍ سره مغایر بلل کېدل او د مرتکب کوونکي سکالرشېپ قطع او هیواد ته راغوښتل کېده. په دې کار باندې د ډاډ لپاره د زده کوونکي د لاربښود له خوا پوره رپوټ برابرېده او حکومت ته رااستول کېده.

۲ـ ښوونه او روزنه او د ښځو ازادي:

د عمومي ښوونې او روزنې په برخه کې په افغانستان کې د حکومت یو بل اقدام د نجونو زده کړه و. دغه پروګرام، چې په ۱۹۲۱ کال کې د عصمت په نوم پیل شو

(وروسته دغه ښوونځی د ملالۍ په نوم یاد شو) دا د اولسي زده کړې پروګرام و، د منظم تعلیمي سیستم کومه برخه نه وه، بلکې د امیر د مېرمنې ملکه ثریا او د مېرمن محمود طرزي له خوا اداره او نظارت یې کېده. د عصمت د پرانیستو په مراسمو کې ملکې وویل: ښځو د اسلام په تاریخ کې لوړ مقام درلود. نوموړې هیله څرګنده کړه، چې د افغاني مېرمنو ښوونه او روزنه به په ټولنه کې د هغوی ټولنیز موقف نور هم لوړ بوځي او دوی ته به اجازه ورکړي، چې په ټولنه کې ګټور رول ولوبوي او په دې اساس به د افغاني ټولنې د روغتیا او خوشحالۍ په برخه کې مرسته وکړي.

تر ۱۹۲۸ کال پورې نږدې ۸۰۰ نجونو په کابل کې (په امانیه کې په لومړي سر کې څو تنه محدودې ښځې منل شوې وې) ښوونځیو ته ورتللې. ځینو افغاني مېرمنو په بهر کې یعنې په ترکیه، فرانسه او سویتزرلینډ کې زده کړه کوله. دغه مهال امان الله خان غوښتل، چې د نجونو لپاره نور پېنځه ښوونځي پرانیزي او همدارنګه د هلکانو د تعلیمي سیستم په څېر د نجونو لپاره هم لومړنۍ زده کړې اجباري کړي، خو د امیر په سقوط سره دغه دواړه پروژې په ټپه ودرېدې. (۴_۲۴۳مخ)

غبار لیکي:(په کابل کې کله چې یوه ورځ مکې ثریا د نړۍ د ښځو د ترقۍ او د افغانستان د ښځو د وروسته پاتې

والـي پـه بـاب خبـرې كـولې (جـدي ۱۲۹۹) ټولـو ښځـو وژړل او پنځـوس تنـه يـې چمتـو شـوې، چـې د ښـوونې او روزنـې د خـدمت لپـاره كـار وكـړي او لومړنـۍ ښځينـه مدرسـه جـوړه كـړي. ملكـه ثريـا هـم دومـره خپـه شـوه، چـې پخپلـه يـې د پلټونكي دنده په غاړه واخيسته.) (۱_۷۹۰)

د نجونـو د ښـوونې او روزنـې د شـرايطو د برابرولـو لپـاره د امـان الله خـان هڅـې د هغـه د عمـومي هڅـو يـوه عمـده برخـه وه، چـې هغـه غوښتـل د ښځـو حالـت تـه مثبـت بـدلون وركـړي. پـه هغـه وخـت كـې ښځـو تـه څو حقونـه وركـړل شـول او يـو څو زاړه دودونـه منـع اعـلان شـول. دغـه هڅـې د نـن ورځـې د بشـري حقونـو پـه مقيـاس ستر ګـام دی، چـې پـه هغـه وخـت كـې اوچـت شـوی دی. لـه هغـې جملـې څخـه پـه هغـو شـرايطو كـې پـه ماشـومتوب كـې واده كـول عـام وو. د ميـراث قـوانين ډېـر غيـر عـادلانـه وو. كونډو قـانوني حـق نـه درلـود، چـې د ميـړه د مـال واك ولـري. ان د كونـډې ماشـوم هـم پـه اسـارت كـې و. پـه عـام محضـر كـې د مـخ پټـول پـه جدي توګـه پـه پام كـې نيـول كېـدل. امـان الله خـان پريكـړه كـړې وه، چـې دا وضـعيت اصـلاح كـړي. نومـوړي د ښځينـه جـنس د ودې او پـرمختګ لپـاره د اسـلام د اصـولو پـه اسـاس غوښتنـه كولـه، همدارنګـه پـه دې پروسـه كـې هغه او د هغه سلاكارانو ډېر ګامونه اوچت كړل.

پـه ۱۹۲۱ كـال كـې د كورنـۍ پـه نـوم يـو ډېـر مهـم قـانوني اقـدام ترسـره شـو او هغـه دا چـې د واده او نـامزدۍ تـر نامـه

لاندې مقرره ترلاس لاندې ونیول شوه. پخوا د امیر عبدالرحمن او امیر حبیب الله خان له خوا هم ځینې اقدامات شوي وو، خو د امان الله خان اقدامات ستر او هراړخیز وو. په ماشومتوب کې واده کول او له نژدې اقاربو سره واده کول، د اسلام له اصولو څخه مغایر وګڼل شول. په نوي اصولنامه کې ونډه د مېړه د اقاربو له سلطې څخه ازاده وبلل شوه. نوموړې د خپل پلار مشال تعقیب کړ، د واده په مراسمو کې په لګښت لکه ولور سخته پابندي ولګېده.

دغه راز یې د ښځې حق د واده په برخه کې د اپیل یا استیناف لپاره په محکمه کې تثبیت کړ، چې که چېرې مېړه په اسلامي اصولو باندې پابند نه وي، د خپل حق غوښتنه کولی شي.

ګریګوریان یادونه کوي، چې یوې منبع رپورټ ورکړ، چې د ۱۹۲۴ کال په پای کې افغاني نجونو ته حق ورکړ شو، چې پخپله مېړه غوره کولی شي، دې کار عنعنه پرستان سخت په قهر کړل. امان الله خان د ښځو د شعور د بیدارۍ او د هغوی د خبرتیا د لوړتیا په خاطر لومړنۍ ښځینه مجله د "ارشادالنسوان" په نوم خپره کړه. دغه مجله په خاصه توګه د محمود طرزي له خوا اډیټ او کنټرل کېده او د ټایپ چارې یې په ښه توګه سمبالېدې. په دې مجله کې ځینې ستونزې او پروبلمونه مطرح کېدل. ښځو ورته مقالې لیکلې. څو افغان مېرمنو نورو خپرونو ته په اسلام کې د

ښځو د رول په باب مقالې ورکولې او چاپېدلې. په "ايينه عرفان" کې د افغان د ازادۍ په جګړه کې د ښځو قربانيو په اړوند يوه نمونه مقاله په هغه وخت کې خپره شوه. همدارنګه په دغو خپرونو کې د ښځو د حقوقو په اړوند ځيني مقالې او مطالب خپرېدل. په مصر کې د ښځو د ترقۍ په اړوند او په اروپا کې د ښځو درول په اړوند مطالب چاپېدل. په کابل کې هغه مهال ډېر لږ شمېر مېرمنې مخ لوڅې برېښېدلې. ترکي مېرمنې، چې مدرن لباس يې اغوست او چادري يې بنده کړې وه، د افغان مېرمنو د هڅونې سبب شولې. البته په دې برخه کې د امان الله خان کلك ملاتړ و، چې عقيده يې درلوده:(د نوي راتلونکي افغانستان د جوړښت د ملا تير به دښځو ازادي وي.) (۴_۲۴۴)

نوموړي ځيني ګامونه له اټکل پرته پورته کړل، يو وار د ښځو يوې غونډې ته حاضر شو او هغوی يې دې ته وهڅولې، چې د فيمينيزم لپاره کار وکړي. افغاني مطبوعاتو د جنګ د ښانګې په ګډون د ازادۍ په دې کمپاين کې برخه واخيسته. د ۱۹۲۸ کال په هغه وروستۍ مياشت کې، چې دولت سقوط کوي امان الله خان د پردې او چادرۍ په وړاندې (چې نيمايي افغان اولس يې پټ ساتلی و.) اقدام وکړ. د هغه او د ملکې ثريا د اقداماتو په نتيجه کې نژدې سلو تنو ښځو د ۱۹۲۸ کال د اکتوبر پورې چادرۍ

لیرې کړې. دوه نورې عادي پېښې هم د یادونې وړ دي، یو دا چې په ۱۹۲۷ کال کې انیس یو ستون خپراوه، چې د کورنیو خوشحالي نومېده او بل دا چې په وروستي وخت کې د پراشوت په وسیله څو تنه افغان مېرمنې له الوتکې څخه د کابل له پاسه راکښته شوې.

(د امان الله خان په دوره کې د واده قانون یا د نکاح نظامنامه تدوین شوه، چې د یوې ښځې لرل یې هڅول او د دویمې ښځې لپاره یې قید او مالیه ټاکلې وه. د نکاح نامې لرل یې د واده لومړنی شرط باله، چې دا مسایل له اسلامي قانون سره دومره هماهنګ نه وو.) (۵ـ۱۲۰)

د امان الله خان اداري د مطبوعاتو او خپرونو په برخه کې بې سارې کار وکړ، په دې دوره کې سراج الاخبار په امان افغان بدل شو او د نیمه رسمي ورځپاڼې په توګه یې خپرونې پیل کړې. دغه راز نورې جریدې لکه: اتحاد مشرقي په جلال اباد کې، فریاد، اتفاق اسلام، بیدار او اتحاد اسلام په مزار شریف کې، اتحاد بغلان په بغلان کې، اتحاد خان اباد په قطغن کې، طلوع افغان په کندهار کې، ستاره افغان په کوهستان کې. په خپرونو پیل وکړ. دغه راز په کابل کې دیوې موقوتې خپرونې د حقیقت په نوم او د دریېمې د انیس په نوم په خپرونو پیل وکړ او څلور کاله وروسته یې په پښتو خپرونې پیل کړې. دغه راز په ځینو وزارتونو کې هم یو لړ مجلې او خپرونې پیل شوې لکه: د

ثـروت، آيينــهء عرفــان، اردو، اقتصــاد، ښــووني او روزنــې او نـورې... ګريګوريــان د هغــه وخــت افغــان ليکوالــو پــه بــاب ليکي:

(پــه هغــه دوره کــې افغــان ليکوالــو پــه دريــو اساســي استقامتونو کـې مبـارزه کولـه، چـې زيـات د سـراج الاخبـار لـه کړيــو څخــه اغيــزمن وو. يعــنې ازادي، ناســيوناليزم او ددې تولـو پـه سـر کـې مودرنايزيشـن. پـر ناسيوناليزم بانـدې فشـار ددې لپـاره و، چـې لـه مـذهبي او قـومي اختلافـاتو څخـه ملـي يـووالی لـوړ وښيـي، دوی ملـت لـه يـوې کورنــۍ سـره پرتلـه کـاوه، دغـه يـووالی د يـو لـړ مواريثـو او روابطـو پـه اسـاس و، لکـه: خـاوره، اقليـم او د ژونـد طـرز. د ملـي وحـدت مفهـوم د يـوې مـذهبي دنـدې پـه توګـه، د يـوه منلـي مضـمون پـه توګـه، پرځـای پـاتې و او دا پـه دې مفهـوم سـره واضـح کېـده، چـې شـکر دی پـه ملـي يـووالي سـره افغانـانو پـر بريتانيـا بـری ومونـده. د سـراج الاخبـار دا ښـه دود تعقيـب کېـده. افغـان ژورنالسـتانو د سـاينس او زده کـړې سـتاينه کولـه: يـووالی لـه پـوهې نـه پرتـه داسـې دی لکـه ماشـين بـې لـه تيلـو. يـوازې د پـوهې پـه وسـيله مسـلمانان کـولی شـي چـې پـر خپـل ځـان ډاډ پيـدا کـړي. پـه موجـوده ناخوښـۍ بـری حاصـل کـړي او تېـر شـوی وخـت جبـران او د تمـدن لـه سـطحې او ترقـۍ نـه ملـت خونـد واخلي...) (۴_۲۴۵)

امـان الله خـان ددې پـه څنګ کـې يـو لـړ نـور ګټـور ګامونـه

واخیستل، په پغمان کې یې یو سرخلاصی تیاتر پرانیست او د لومړي ځل لپاره یې د (اندلس فتح) په نوم ننداره وښوده.
د فرانسې له دولت سره یې په ۱۹۲۲ کال کې یو فرهنګي تړون لاسلیك کړ، چې فرانسوي ارکیالوجستان راغلل او کیندنې یې پیل کړې. په کابل کې یې د یو موزیم د جوړولو تکل وکړ.

(یو مشورتي مجلس چې د دولت شورا نومېده، د اساسي قانون چې د نظامنامې په نوم یادېده، د تسوید دنده په غاړه واخیسته. ددغه اساسي قانون وضع په دوه اصلو متکي وه: یو اسلامي قوانین او دویم افغاني ارزښتونه او میراثونه.

د دولت شورا د مسلکي کمېټې په وسیله جوړه شوه، چې د اسلامي شریعت له علماو متشکله وه او د تمیز د هیات له خوا ورسره مرسته کېده. په ولایاتو کې د شورا مجلسونه جوړ شول، چې محلي حکومتونو ته په محلي او اداي مسایلو کې مشوره ورکړي. د ولایاتو امران یې بې قانونې او خلاف رفتاریو ته متوجه کړل. همدارنګه امان الله یوه تثبیت شوې عنعنوي پروژه یعنې د لویې جرګې جوړېدل اعلان کړل.) (۵_۱۱۷) امان الله خان په حقیقت کې دغه عنعنوي لویه جرګه په یوه نوې، مدرنه او اغېزمنه موسسه بدله کړه، چې هم قانون جوړونکې وه او هم د هېواد

په کچه د سترو مسایلو په اړه د وروستیو پرېکړو د واک لرونکي.

۳_ عصري روغتیا پالنه او د ملي تواءمیت او ټینګښت نور توکي:

غازي امان الله خان په دې خبره ښه پوهېده، چې د یو واحد او متمرکز دولت د ایجاد لپاره او د یو هوسا او بسیا ټولنې د جوړېدو لپاره مدرن طبابت او عامه روغتیا اساسي شرطونه دي. دغه راز مواصلات یعنې تیلیفون او تیلګراف، لیارې او سړکونه او مخابراتو ته ډېره جدي اړه ده. نوموړي په همدې هیله څو تنه ترکي او الماني ډاکټران د کابل روغتون ته راوبلل، د حبیب الله خان مانۍ یې د نري رنځ په سناتوریم بدله کړه. د پغمان میوه پلورونکو ته امر وشو، چې د میوې لپاره د ملاریا د ماشو د مخنیوي لپاره باید له جالیو کار واخیستل شي. ګریګوریان وایي، چې دا مالومه نه ده چې دا د ملاریا پر ضد د کمپاین لپاره وه او که بل څه خودزابرونو کیندلو دوام وکړ. امان الله خان هڅه وکړه، چې روغتیایي خدمات د دولت تر کنترول لاندې راولي او بې سواده حکیمانو، چې به درمل او نسخه ورکوله هغه یې بند کړل، بلکې هغوی ته اجازه نامې ورکړل شوې، که چا به څه خلاف رفتاري وکړه، جریمه او اجازه نامه ترې اخیستل کېده.

په ۱۹۲۳ او ۲۴ کال کې د جرمني یوې روغتیایي ډلې

په کابل کې دوه روغتونونه، یو د ښځو لپاره او بل د نارینه وو لپاره پرانیستل.

امان الله خان د تیلیفون او تلگراف سیستم پراخه کړ. له شوروي اتحاد نه یې د ټیلیفون او ټیلیگراف وسایل وارد کړل.

همدارنگه یو لړ وسایل له بریتانیا څخه وارد شول. د کابل او پېښور ترمنځ د تلگراف سیستم فعال شو، خو د پوست او تلگراف سیستم ځکه په ابتدایي حالت کې پاتې شو، چې لویې لارې جوړې او ترمیم نه شوې. کله چې په ۱۹۲۷ کال کې افغانستان په نړېواله پوستي اتحادیه کې داخل شو، امان الله خان فرانسوي انجنیران راوغوښتل، چې د پوست، ټلیفون او ټلگراف سیستم معرفي کړي، خو کورني اغتشاش دغه کارونه په ۱۹۲۸ کال کې په ټپه ودرول.

په ۱۹۲۹ کال د راډیو افغانستان لومړنی سټېشن جوړ شو. دولت د لومړي وار لپاره له روسیې نه ۵ الوتکې واخیستې، چې له جرمني او انگلستان څخه یې هم په ۱۹۲۴ کې رانیولې وې. روسي الوتکې روسي پیلوټانو چلولې، وروسته افغاني پیلوټان وروزل شول او تر ۱۹۲۸ کال پورې د کابل او منځنۍ اسیا او کابل-کندهار ترمنځ الوتنې وشوې. (د ۱۳۰۷ کال په ثور کې کله چې پادشاه په روسیه کې و، حکم یې وکړ چې د حرب وزارت الوتکې

کابل تـه ولاړې شـي، نـو د ثـور پـه ۲۱ د یکشـنبې پـه ورځ دوه ډلـې الـوتکې د یـو تکـرمن پـه نـوم د کابـل هـوایي ډګـر تـه راغلـې، یوه الوتکـه د نابلدۍ لـه املـه پـه جـلال ابـاد کـې او بلـه پـه کرمـه کـې کېناسـته او پـه ۲۵ تـاریخ کابـل تـه راغلـې.) (۷_۲۵۰)

(کلـه چـې شـاه امـان الله کابـل تـه راغـی، ویـې ویـل: هغـه الـوتکې چـې تراوسـه رارسـېدلي او نـورې رارسـېږي، د توریـد شـویو الوتکـو نمـونې دي. پـه راتلـونکي کـې بـه مـوږ لـویې مسـافر وړونکـې الـوتکې واخلـو، ځکـه چـې لـوی میدانونـه، نـه لـرو... د سږکال تـر منـي پـورې بـه ټـولې شـپېته الـوتکې ولـرو.) (۷_۲۵۲مخ)

د کابـل او افغـاني ترکسـتان، کابـل_جـلال ابـاد او پېښـور د لارو پـر سـر د هوټلونـو جوړولـو امـر وشـو. د ګـاډي د سیسـتم د فعـالولو لپـاره هـم ګامونـه واخیسـتل شـول. قطغـن د اسـتوګنو د انتقال په برخه کې اصولنامه جوړه شوه.

امـان الله خـان د یـوې قـانوني اداري د جوړولـو لپـاره د روزل شـویو او عصـري کـادرونو لـه کمښـت سـره پـه سـتونزه کـې و، خـو د ټـولنیز ژونـد د قـانوني کولـو لپـاره یـې زیـات کارونـه ترسـره کـړل. د نومـوړي د قـانوني ګرځولـو د کـار یـوه سـتره بریـا د لویـو جرګـو جوړول او د اساسي قانون تصویب و.

۴_په ټولنیز ژوندکې د قانونیت رامنځ ته کېدل:

د امـان الله خـان د دورې یـوه ډېـره مهمـه بریـا پـه ۱۹۲۳

کال کې د لويې جرګې په وسيله د اساسي قانون تصويب و. اساسي قانون تصريح کړه، چې: ټول هغه افراد چې په افغانستان کې اوسي، ديني، مذهبي توپير پرته د افغانستان اتباع دي. (۸ ماده) ټول اتباع د افغانستان په ديني، مذهبي چارو کې د دولت په سياسي نظامونو کې پابند دي او د خپلو شخصي حقوقو خاوندان دي. ۹ماده: په افغانستان کې اسارت برده ګي، بالکل ممنوع ده. بيګار يا اجباري کار منع شو. شکنجه او د ازار رسول منع شول. د امان الله خان په دوره کې د ټولنې د مدرنيزه کولو په برخه کې د اساسي قانون په خوا کې ډيرې نظامنامې تصويب شوې، چې د يو څو نومونه يې دا دي:

۱_ په ۱۹۲۱ کال کې د مالياتو اصولنامه.

۲_د کابل د شش کروهې او شاوخوا لپاره د مالياتو د حصول اصولنامه.

۳_د للمي ځمکو د مالياتو اصولنامه، ۱۹۲۳

۴_د څارويو په باره کې د مالياتو اصولنامه

د دولتي ځمکو د پلورلو په برخه کې اصولنامه ۱۹۲۴_۱۹۲۵

د کرنې د کارکونکيو اصولنامه (۸_۲۶)

د پوځي او اقتصادي اصلاحاتو په برخه کې امير هڅه وکړه، چې په هېواد کې يوه پياوړې عصري اردو ايجاد کړي. نوموړي د يوې حربې فابريکې پلان هم طرح کړ او په

دې اړوند يې له جرمني سره تړون لاسليك كړ. نوموړي غوښتل، چې په اتو فرقو كې يوه عصري اردو جوړه كړي.

په اقتصادي برخه كې يې هم زيات د پاملرنې وړ كارونه وكړل. د يو لړ كارخانو د جوړولو اقدام يې وكړ لكه د صابون او ګوګرد او نور... د ټكس او ماليات په برخه كې يې هم يو لړ اقدامات وكړل، خو څرنګه چې يو منظم اقتصادي پلان نه و، نو ډېر ژر دغه كارونه له سقوط سره مخامخ شول.

* * *

په لنډه توګه ويلى شو، چې امانيه نهضت له مدرنيزم او نويوالي سره مترادفه مانا لري. كه څه هم په افغانستان كې د مدرنيزم او عصري ژوندانه د پيل لپاره هلې ځلې ان له مخه پيل شوې وې، خو په عملي او سازمان لرونكې توګه د امان الله خان غازي له واكمنېدو سره پيل شوې. اتـ‌ـنهه كاله د اولسونو په تاريخ كې زيات واټن نه دى، خو ددې نهضت په بري او هلوځلو سره ډېر څه افغاني ټولنې ته ورڅرګند شول. ان تر دې چې ويلى شو چې د معاصر مدنيت ټول موجود عناصر په امانيه دور كې افغاني ټولنې وليدل. له هغې جملې، عصري ښوونه او روزنه، د قانون حكومت، مواصلات، تيليفون او تلګراف، راديويي خپروني، مطبوعات او په مجموع كې د سياسي استقلال د پخوالي او د اقتصادي، فرهنګي خپلواك د ترلاسه كولو لپاره هڅې.

سره لـه دي، چې د غـازي امـان الله خـان ذهـن د يـوه خپلواکـۍ غوښتـونکي، مشـروطه غوښتـونکي او ديمـوکرات پادشـاه ذهـن و. هغـه د وخـت لـه حـالاتو او شـرايطو څخـه اغېزمن و، چې پـه هغـې کـې د لومـړۍ نړيـوالې جګـړې پېښـې، د جاپـان خپلـواکي، د تـرکيې او مصـر د پرمختګونـو اغېـزه، پـان اسلاميزم (پـه نننـۍ اخـوانيزم) او پخپلـه د نومـوړي د خسـر محمـود بـيګ طـرزي لارښـوونې، د اسـتعمار پـر ضـد د افغانسـتان د خلکـو ژوره کرکـه، ټـول دې حرکـت تـه پـه لـوري ورکولو کې اغېزمن وو.

سره لـه دې، چې شـاه امـان الله خـان د افغانسـتان د بهرنـي سياسـت پـه برخـه کـې د بـيلانس سـاتل لـه پامـه نـه غورځـول، دغـه راز يـې د ټـولنې لـه محافظـه کـارو او متعصـبو قوتونـو سره پـه احتيـاط چلنـد کـاوه، خـو اسـتعمار دغـه جريـان پـه خپلـه ګټـه نـه ليـده، ځکـه خـو پـه تنکـۍ ځوانـۍ کـې خپـه او لـه منځـه لاړ.

د ماخذونو فهرست:

۱ـ غبـار، ميـر غـلام محمـد، افغانسـتان در مسـير تـاريخ، کابـل، دولتي مطبعه، کابل، افغانستان.

۲ـ جهـانبګلو، رامـين. مدرنيتـه، ديموکراسـی و روشـنفکران، چـاپ

دوم، نشر مرکز، تهران.

3_Dupree, Louis, Afghanistan (Second Printing). Princeton. New Jersey:1978.

4_Gregorian, Vartan. The Emergence of Modern Afghanistan. (Politic Reform and Modernization, 1880_1946). Stanford university Press, Stanford California:1969.

۵_لودویک ادمک (ترجمه پوهاند محمد فاضل صاحبزاده) روابط خارجی افغانستان در نیمه اول قرن بیست. کانون ترجمه اثار جهاد افغان: ۱۳۷۱.

۶_ استاویلسن، اسلام و سیاست در افغانستان (مترجم خلیل الله زمرد) دنمارك: ۱۹۹۹ میلادي.

۷_وکیلي، پوپلزايي. عزيزالدين. سفرهای غازي امان الله شاه... مرکز نشراتی میوند، پېښور: ۱۳۷۹.

۸_ تاریخ معاصر افغانستان از استرداد استقلال تا انقلاب ثور. کابل: بیهقي، سال ۱۳۶۲.

پوهنوال رسول باوري

په اماني پېر کې د لرغونو څېړنو څرک

په افغانستان کې د لرغونو سیمو د علمي سپړنو د پیل ویار هم د نورو تاریخي ویاړنو په څېر د اماني پېر سره تړلی دی. د اعلیحضرت امان الله خان د واکمنۍ پر مهال د لومړي ځل لپاره په هېواد کې د لرغونو سیمو د سپړلو او څېړلو چارې د علمي او کلتوري ترونو پر بنسټ له نړیوالو معیارونو سره سم پیل شوې. ددې څانګې پوهان په افغانستان کې لرغونو څېړنو تاریخ په دوو مرحلو وېشي: لومړۍ مرحله په افغانستان کې د سپړنو غیر رسمي دوره او دوهمه یې په هېواد کې د رسمي دورې په نومونو یادې کړې دي.

په افغانستان کې د غیر رسمي سپړنو پېر له پېړیو وړاندې پیل شوی او تر ۱۹۲۱ میلادي کال پورې یې دوام کړی دی. پدې دوره کې د افغانستان بېلابېلې سیمې په بېلابېلو

وختونو کې بېله رسمي او قانوني جواز څخه، سپړل شوي او له سيمو څخه ترلاسه شوي اثار بهر او په ځانګړې توګه اروپايي هېوادونو ته وړل شوي دي. له افغانستان څخه د دا ډول اثارو وړل هم په دوه ډوله ترسره شوي دي. لومړي هغه اثار، چې د انتيکو توکو پېرودونکو کسانو په وسيله وړل شوي، چې هغوی يوازې د لرغونو توکو سره د يوه انتيک پلورونکي او يا انتيک پېرودونکي په توګه کار درلود، چې له بده مرغه دا ډول کسان لاتراوسه په پوره توګه نه دي پېژندل شوي. د غير رسمي دورې په ترڅ کې دوهم ډول وړل شوي اثار له نېکه مرغه د هغو څېړونکو او مسلکي کسانو له خوا وړل شوي دي، چې په اړه يې څرګندونې او معلومات شته. په دې برخه کې د بېلګې په توګه د يو شمېر هغو څېړونکيو يادونه کوم، چې په بېلابېلو وختونو کې يې د افغانستان لرغوني او تاريخي اثار په بېلابېلو سيموکي سپړلي او بيا يې له ځان سره وړي دي. په دې لړ کې تر ټولو وړاندې د مورکرافت (Moorcraft)، تربيک (Terbeek)، کورت (Court)، چارليس مسون (Charls Masson)، هونيګ برګر (Honig Berger) او يو شمېر نورو نومونه ياد شوي دي. نوموړو څېړونکيو د په لاس راغلو اثارو پر بنسټ ارزښتمني ليکنې او څېړونې کړي، د بېلګې په توګه انګليسي ويلسن (H.H.Willson) د هغو اثارو پر بنسټ چې په افغانستان کې يې ترلاسه کړي وو، د (لرغونې اريانا) په نوم يو داسې اثر خپور کړ، چې نه يوازې د افغانستان د لرغونتيا په اړه يې نړېوالو ته د نوي ليد زمينه برابره کړه، بلکې د

ژاتلونکیو څېړنو لپاره هم د یو باوري ماخذ په توګه د یو شمېر اړوندانو د ګټې وړ وګرځېد. (حیدري: ۵: ۱۳۶۰).

د افغانستان په تاریخ کې د لومړي ځل لپاره د لرغونو سیمو د سپړلو او څېړلو په نیت د بهرنیو هېوادونو له څېړونکیو سره په ۱۹۲۲ میلادي کال رسمي تړونونه لاسلیك او د عملي کېدو چارې یې ترسره شوې. ددې علمي هڅو د پلي کېدو لپاره د اماني پېر سیاسي واکمنانو او په ځانګړې توګه د غازي امان الله خان سیاسي او معنوي ملاتړ مرستندوی وګرځېد. له علم او عصري پوهې سره د اعلیحضرت امان اله خان مینه، په هېواد کې د نورو پوهنیزو بهیرونو ترڅنګ د پخواني تاریخ او افغاني کلتور د پوهېدلو وړ چاپېریال منځ ته راوست. د علم او پوهې سره د هغه نوښت ګر پاچا مینه او په عصري علومو د افغاني ځوانانو د روزنې او پالنې سره لېوالتیا یې له هغې وینا څخه ښه څرګندېږي، چې بهر ته د افغاني محصلینو د لېږلو پر وخت یې کړې ده. اعلیحضرت امان الله خان نوموړو محصلینو ته په هغه وینا کې وویل: "دا د خوښۍ ځای دی چې نن موږ د خپل پیغمبر ص د حکم پر بنسټ چې ویلې یې دي (اطلب العلم و لوکان فی سین) عمل کوو او خپل افغان زلمي د زده کړو لپاره بهر ته لېږو. زما شهید پلار مرحوم هم لیکلي وو، چې ترڅو افغانان بهر ته د زده کړو لپاره ولاړ نه شي او له بهره ښوونکي راو .ه غوښتل شي، افغانستان به پرمختګ ونه کړي. دا هیله پخوا هم وه، خو اوس دا دی له نېکه مرغه دا هیله پلې کېږي."

اعلیحضرت امان الله خان د خپلې وینا په ترڅ کې زیاته کړې چې: "زه تاسو ته د وروری یو خبره کوم، چې د افغانستان نوم او اسلامي کرامت ته زیان ونه رسوئ، بیله زده کړې بل هیڅ کار ته مخه ونه کړئ، زه تاسو ته مخه ښه وایم او هیله مې ده چې تاسو بیرته خپل هیواد ته له علم او پوهې سره یوځای راشئ او تاسو ووینم که چیرې مړ شوی وم، نو بیا مې هم هیله دا ده چې تاسو هر یو زما د هدیرې سرته راشئ او ماته ووایاست، چې تاسو کومه پوهه او علم زده کړی او اوس یې د خپل هیواد د پرمختګ لپاره کاروئ، زه به هغه وخت په خپل قبر کې ارام او روح به مې هوسا شي." (سویمن: ۱۳۶۸، ۱۹)

د عصري او مدرنې زده کړې سره د اعلیحضرت امان الله خان د بې کچې او زیاتې مینې یوه څرګنده پایله په افغانستان کې د لرغونو څیړنو او سپړنو پیل وو. د همدې چاپېریال په دننه کې د افغانستان د لرغونو سیمو سپړنې او څیړنې په رسمي توګه پیل شوې. په دې برخه کې تر ټولو وړاندې د افغانستان دولت د بهرنیو چارو وزارت او فرانسوي لرغونپوهانو ترمنځ یو تړون په ۱۹۲۲ میلادي کال لاسلیک شو. (پولادیان: ۳۳: ۱۹۶۳)

له هغو سیمو څخه، چې د فرانسوي لرغونپوهانو له لوري وسپړل شوې، په زیاته پیمانه تاریخي اسناد او لرغوني توکي ترلاسه شول، چې زموږ د هیواد په تاریخ کې څرګند او ویاړلی ځای لري. په دې برخه کې د هغو سیمو لنډه یادونه کوم، چې د اماني پېر په لس کلن عمر کې د فرانسوي لرغونپوهانو له

خوا سپړل شوي او څېړل شوي دي، خو د يوه ټکي يادونه اړينه گڼم، چې د سپړنو او څېړنو چارې په يو شمېر سيمو کې په وقفه يې او په يو شمېر سيمو کې په پرله پسې توگه ترسره شوي دي، ددې ټکي په نظر کې نيولو سره ښايي داسې سيمې هم رايادې شي چې د سپړنو چارې يې په اماني پېر کې پيل شوي، خو په هغه لس کلن پېر کې بشپړې شوې نه دي، په هر ترتيب هغه دا ده چې لږ تر لږه د هغو سيمو يادونه وشي، چې په اماني پير کې په پرله پسې توگه تر څېړنو او سپړنو لاندې نيول شدي دي.

لومړی _ هډه:

فرانسوي لرغونپوه "گودار" په ۱۹۲۳ ميلادي کال د هډې د سپړنو او څېړنو کار پيل کړ. ددې سپړنو په ترڅ کې د هډې بېلابېلې برخې وڅېړل شوې او د سپړنو چارې يې ترسره شوې له نېکه مرغه ددې سپړنو په ترڅ کې له "لويې تپې" يا تپه کلان څخه په زرگونو داسې مجسمې ترلاسه شوې، چې د گندهارا د هنري ښوونځي ځانگړی سبک يې د نړيوالو د لا زياتې پاملرنې وړ وگرځاوه.

د ښاغلي "گودار" تر څېړنو وروسته د (برونو) په نوم بل فرانسوي لرغونپوه د هډې په سيمه کې څېړنو او سپړنو ته دوام ورکړ، چې دا سپړنې له ۱۹۲۶ ميلادي کال څخه پيل او تر ۱۹۲۸ ميلادي کال پورې يې په پرله پسې توگه دوام وموند. ددې سپړنو په ترڅ کې داسې ډېرې بودايي مجسمې

ترلاسه شوې، چې د اناتومۍ له مخې پوره او د زياتې ښکلا لرونکې وې، د زياتو لرغونپوهانو په رايه د "برنو" په وسيله ترلاسه شوې مجسمې له هغو مجسمو سره سيالي کوي، چې د لرغوني يونان د نامتو مجسمه جوړونکي (لي سيپ) په وسيله جوړې شوي دي. (کهزاد: تاريخچه تحقيقات باستانشناسي در افغانستان اريانا: ۱۳۳۱)

دوهم ـ بگرام:

د بگرام لرغوني سيمه د لومړي ځل لپاره د فرانسوي لرغونپوه ښاغلي الفرد فوشه له خوا تر څېړنې لاندې ونيول شو، خو د سپړنو چارې په ۱۹۲۵ ميلادي کال فرانسوي لرغونپوه ښاغلي (برونو) تر مشرۍ لاندې پيل شوې، خو د ښاغلي برونو د هغو بوختياوو له امله چې د هېواد په نورو سيمو کې يې درلودې، په بگرام کې د سپړنو چارو پر دوام ونه توانېده په دې ترتيب په بگرام کې د سپړنو چارې ودرېدې او تر څه ناڅه لس کالو پورې د بگرام سيمې په خپل حال پاتې شوې. (کهزاد: بگرام: نشرات انجمن: ۱۳۱۷)

درېيم ـ پايتاوه:

په ۱۹۲۴ ميلادي کال فرانسوي لرغونپوه ښاغلي (ژوزف هاکن) په وسيله د پايتاوي سيمه تر څېړنې او سپړنې لاندې ونيول شوه. ددې سپړنو په ترڅ کې د "ساکا" نومي يوه مجسمه ترلاسه شوه، چې له شيست ډبرې څخه جوړه شوې او لا يې د طلايي پوښ علايم په تن کې ليدل کېدل. د هغو نښانو او

علامو پر بنسټ، چې په نوموړو اثارو کې څرګند وو، په ډاګه شول چې دا اثار په دریېمه میلادي پېړۍ کې جوړ او کارول شوي دي. (عبدالروف ذاکر:تحقیقات در بگرام: باستانشناسي:۱۳۶۳)

څلورم ـ بامیان:

فرانسوي لرغونپوه ښاغلي (الفرد فوشه) د افغانستان دولت سره تر تړون وروسته د بامیانو سیمه د خپل کار په لومړنیو کې وشمېرل او په ۱۹۲۲ میلادي کال یې د بامیانو د سیمې سفر وکړ او هلته یې د څېړنو لړۍ پیل کړه. ددې سره سره، چې په بامیانو کې د فوشه لومړنۍ څېړنې د نقشې اخیستلو او عکس نیولو تر بریده رسېدې، خو دا هم د بامیانو د سیمې او په ځانګړې توګه نړیوالو ته د بودایي سترو مجسمو د وروپېژندلو لپاره زیات ارزښت درلود. الفرد فوشه د لومړي ځل لپاره د "په بامیان کې بودایي اثارو ارزښت" تر سرلیك لاندې یو علمي رپوټ ترتیب او خپور کړ، چې د فرانسوي او نورو اروپایي لرغونپوهانو له خوا په زیاتې پاملرنې وارزول شو. تر فوشه وروسته په ۱۹۲۳ او ۱۹۲۴ میلادي کالونو کې د ښاغلي (ګودار) په لارښوونه د بامیانو د سیمې او په ځانګړې توګه د لویو مجسمو او د هغو پر شاوخوا د نورو سمڅو په اړه څېړنې او سپړنې ترسره شوې، خو په بامیانو کې د پرله پسې سپړنو چارې د ۱۹۳۰ میلادي کال وروسته پیل شوې او دوام یې موندلی دی، چې لاس ته راوړنې یې د زیات علمي ارزښت لرونکي دي. (سرهنګ: بامیان از نظر جهان ګردان: علوم اجتماعی: ۱۳۶۵)

پنځم ـ د نوشیروان لور سیمه:

دا سیمه په ۱۸۴۵ میلادي کال د فرانسوي جنرال (فوریه) له خوا فرانسویانو ته وپېژندل شوې وه، په ۱۹۲۳ میلادي کال د (ژوزف هاکن) له خوا تر څېړنې لاندې ونیول شوه، هغه وخت چې نوموړی له کابل څخه د بلخ په لور د الفرد فوشه د لیدلو په نیت روان شو، د لارې په سر یې د دختر نوشیروان په نوم سیمه ولیدله او په دې سیمه کې د هغو تصویرونو او نقاشیو په اړه یې زیات ارزښتمن معلومات ترتیب او خپاره کړل. دا تصویرونه، چې د غرونو پر لویو پرښو او ډبرو حك او لیکل شوي وو، د هر سیلاني د پام وړ گرځېدل، له هغه وروسته چې ښاغلي ژوزف هاکن ددې تصویرونو په اړه لیکنې وکړې بیا نو د هغو ارزښت لا زیات وبرېښېده. د نوموړي د څېړنو پر بنسټ دا تصویرونه د زردشتي پېر اثار گڼل شوي دي. (هاکن:عملیات ده ساله در افغانستان:مترجم کهزاد: ۱۳۱۳)

شپږم ـ غزني:

په غزني کې د فرانسوي لرغونپوهانو څېړنې په ۱۹۲۳ میلادي کال پیل شوې. ددې څېړنو په ترخ کې یې د غزني ښار یو شمېر تاریخي ودانۍ او د غزنوي پېر د پاچاهانو ماڼۍ او بڼونه تفکیك او راجستر کړل، ددې سره سره چې په غزني د څېړنو زیاته برخه د ایټالوي لرغونپوهانو په زیار ترسره شوې ده، ولې د فرانسوي لرغونپوهانو د څېړنو پر بنسټ د ښاغلي (اندري گودار) په نوښت یو نامتو نړیوال سیمینار په ۱۹۲۹

میلادي کال د فرانسې د ګیمې په موزیم کې د (غزنې، هډې او بامیانو تاریخي اثار) تر نوم لاندې وړاندې کړ. په دې ترتیب یې د نوموړو اثارو نړیوال ارزښت زیات کړ. (معتمدي: دوره های قبل التاریخ افغانستان: اریانا ۱۳۵۴)

اووم ـ بلخ:

بلخ چې لا پخوا د ام البلاد په نوم شهرت ګټلی و، په لومړي سر د فرانسوي لرغونپوهانو د پاملرنې وړ وګرځېد. د همدې زیاتې پاملرنې په وجه وو، چې د فرانسوي لرغونپوهانو د ټیم مشر د ۱۹۲۳ میلادي کال راوروسته په پرله پسې توګه د ۱۸ میاشتو لپاره په بلخ کې د څېړنو او سپړنو په نیت پاتې شو. نوموړي د بلخ ښار بېلابېلې برخې او په ځانګړې توګه د بلخ بالاحصار تر پرله پسې سپړنو لاندې راوست. په ۱۹۲۴ میلادي کال ښاغلي ژوزف هاکن هم له فوشه سره ملګری او د بلخ بېلابېلې سیمې او له هغه جملې بالاحصار، د زرګرانو تپه، د باباقو دروازه او یو شمېر نورو سیمو څېړنې او سپړنې ترسه کړې. (کهزاد: ګزارش چهل ساله: ۱۳۳۷)

اتم ـ د بانو ښار:

په تاشقرغان کې د (شهربانو) په نوم یوه لرغونې سیمه د فرانسوي لرغونپوهانو له خوا په ۱۹۲۴ میلادي کال کې وڅېړل شوه. ددې څېړنو مشري د ښاغلي ژوزف هاکن په غاړه وه. له دې سیمې څخه د بودایي پېر زیات شمېر اثار ترلاسه شول، د همدې اثارو پیدا ښت ددې لامل وګرځېد، چې د

سپړنو لړۍ د ایبک ښار تـه هـم وغزېږي. د فرانسوي لرغونپوهانو هغه لاس ته راوړنې او علمي معلومات، چې د بانو ښار او هم له ایبک ښار څخه یې ترلاسه کړي وو، په ۱۹۲۴ میلادي کال په اسایي مجله کې د ښاغلي هاکن له خوا (د ایبک لرغوني اثار) په نوم خپاره شول او په دې ترتیب یې د زیاتو لرغونپوهانو پام ددې اثارو ارزښت ته واړاوه.
(هاکن:عملیات ده ساله حفاري در افغانستان: مترجم: کهزاد:۱۳۱۳)

لنډه دا چې د اماني پېر د لرغونو څېړنو په لړ کې دا یادې شوې سیمې هغه بېلګې دي، چې د هغه پېر په لسو کالونو کې سپړل شوي او څېړل شوي دي. ددې وینا اړتیا وینم، چې د یادو شویو سیمو د څېړنو او سپړنو ارزښت یوازې په دې کې پټ نه دی، چې د فرانسوي لرغونپوهانو له خوا ترسره شوي دي، بلکې ددې څېړنو ارزښت په دې کې هم دی، چې د هېواد په تاریخ د لومړي ځل لپاره په رسمي توګه د افغانستان د لرغونو سیمو سپړنه او څېړنه پیل شوه او بل دا چې ټول هغه اثار او لرغوني توکي، چې د فرانسوي لرغونپوهانو په زیار رابرسېره شوي او د لاسلیك شوي تړون پر بنسټ یو شمېر یې فرانسې هېواد ته لېږل شوي، د هغه هېواد په موزیمونو کې د افغانستان د اثارو په نوم ثبت او راجستر شوي دي.

ددې علمي څېړنو او سپړنو په اړوند د اماني پېر یوه بله ارزښتمنه لاس ته راوړنه په رسمي توګه د ملي موزیم پرانستل دي. د اعلیحضرت امان الله خان د ځانګړې پاملرنې پر بنسټ د ارګ په کوټې باغچي نومي ماڼۍ کې د هېواد ملي موزیم

په رسمي توګه د نوموړي نوښت ګر واکمن له خوا پرانستل شو. د امان افغان ورځپاڼه ددې مراسمو پوره تفصیل خپور کړی، چې په یوه برخه کې داسې لیکي: د اعلیحضرت غازي د پوهې او هېواد له پرمختګ سره د مینې او پالنې په لار کې دا دی د ښوونې وزارت تر مشرۍ لاندې یو ډېر ښه موزیم د ۱۳۰۳ لمریز کال د لړم میاشتې ۲۵مه د ماسپښین پر دریو بجو د کوټې باغچې په ماڼۍ کې پرانستل شو. د پرانستلو وړاندې د ښوونې وزیر ښاغلي فیض محمد خان د ښه راغلاست، وینا واورو له او بیا د بهرنیو چارو وزیر ښاغلي محمود بیګ خان او یو شمېر نور رابلل شویو وزیرانو د موزیم په اړه خبرې وکړې، تر هغه وروسته د ماسپښین پر دریو بجو اعلیحضرت غازي د کوټې باغچې موزیم پرانېستی. په موزیم کې زیات شمېر هغه اثار، چې په هېواد کې د لرغونپوهانو د وروستیو سپړنو او څېړنو څخه ترلاسه شوي، ننداره ته کښېښودل شو او ورسره زیات شمېر هغه اثار هم شته، چې د تحفې په توګه موزیم ته ورکړل شوي دي." او د پای ټکی دا چې په افغانستان کې د لرغونپوهنې د علمي بهیر د پیل او پراختیا ویاړ د نورو زیاتو تاریخي ویاړنو په څېر د اماني پېر په برخه دی.

اخځونه د الفبا په ترتیب:

۱_ باوري، رسول. باستانشناسي افغانستان. (کابل: پوهنتون کابل) ۱۳۶۳.

۲_ حیدري، زلمی. باستانشناسي چیست و چگونه در افغانستان به وجود آمد. باستانشناس افغانستان. (کابل: مطبعه دولتي) ۱۳۶۰.

ذاکر، عبدالروف. (تحقیقات در بگرام" باستانشناسي افغانستان.(کابل: مطبعه دولتي) ۱۳۶۳.

۴_سرهنگ، پاینده محمد. "بامیان از نظر جهان گردان" اجتماعی علوم. (کابل: پوهنتون کابل) ۱۳۶۵.

۵_سویمن: نصرالله. نطق های اعلیحضرت امان الله خان غازی. اکادمی علوم. ۱۳۶۸.

۶_کهزاد، احمد علي. "تاریخچه تحقیقات باستانشناسي در افغانسـتان" اریانا. ۱۳۳۱.

۷_کهزاد، احمد علي. گزارش چهل ساله تحقیقات باستانشناسي در افغانستان" سالنامه کابل. ۱۳۳۷

۸_معتمدی، احمد علی. (دوره های ما قبل التاریخ افغانستان). اریانا. ۱۳۵۴.

۹_هاکن، ژوزیف. عملیات دهساله تحقیقات باستانشناسي در افغانستان. مترجم کهزاد: (کابل: مطبعه دولتی)۱۳۱۳.

محمد معصوم هوتك

اماني عصر او لويې جرګې

ماته د دغې درنې غونډې د جوړوونکو له خوا په اماني عصر کې د لويو جرګو د څېړنې وظيفه راکول شوې ده. زه به دمخه تر دې چې پخپل اصل مطلب ورننوزم، يو څه به د غازي امير امان الله خان په باب ورغږېږم. د هند د لويې وچې مسلمانانو د امير امان الله خان په باب ويلي وو:

چو مسلم علم دين ورزيد امام فخر رازى شد
ولى چون در عمل كوشيد امان الله غازى شد.

دغې مقايسې ته لږ څه غور په کار دی. غازي امير امان الله خان او د شافعي مذهب ستر امام حضرت امام فخرالدين رازي(رح) د علم او عمل پر مقياس په يوه ليکه کې درول شوي دي. دا کومه وړه خبره نه ده. امام فخر رازي(رح) (۵۴۴_۶۰۶هـ ق) يو له هغو سترو اسلامي علماوو او حکماوو څخه و، چې وايي دده د تدريس په حوزه کې به څه دپاسه دوه زره تنه دانشمندان د علمي استفادې لپاره کېنېناستل او دده له محضره به يې فيض ووړ. ان تر دې چې د آس د سپارلۍ په وخت کې به هم نژدې درې سوه تنه فقها او شاګردان د

استفادې په غرض په رکاب کې ورسره تلل. ده په هر علم کې معتبر او مشهور تصانیف درلودل او آثارو یې دده په ژوند کې د درسي کتابو شکل غوره کړی و او تدریسېدل به. د اسلامي مشاهیرو په تذکرو کې دده د مشهورو او معتبرو څو ټوکیزو کتابو شمېر تر ځلوېښتو زیات ښودل شوی دی او په هغو کې داسې آثار هم شته، چې د بوعلي سینا لیکنې پکې نقد شوي دي. ځینې آثار یې په قاهره او استانبول کې څو څو واره چاپ شوي دي. لکه وړاندې چې اشاره ورته وشوه، امام فخر رازي د شافعي مذهب پیرو، په ختمه قریش و په هرات کې اوسېده او هورې ښخ دی. په پارسي یې استادانه نظم و نثر کېښ(۱).
سلطان غیاث الدین محمد بن سام غوري امام فخر رازي صاحب ته ډېر درناوی درلود او د هرات "آدینه مسجد" یې دده لپاره ودان کړ. امام به د جمعې په ورځ هلته مسلمانانو ته نصیحت کاوه. وایي حضرت امام د مړینې پر وخت دا لاندې ځلوریزه ویلې وه:

هرگز دل من ز علم محروم نشد
کم ماند ز اسرار که معلوم نشد
هفتاد و دو علم درس خواندم شب و روز
معلومم شد که هیچ معلوم نشد(۲)

له دغه راز ستر شخصیت سره د غازي امان الله خان پرتلنه د هغې ارادتمندۍ څرگندویه ده، چې نوموړي غازي په اسلامي امت کې گټلې وه.

د تاریخ په کتابو کې غازي امان الله خان ته چا د

اعلیحضرت امـان الله خـان، چـا د امیـر امـان الله خـان او چـا د امـان الله شـاه خطـاب کـړی دی. ده پخپـل لاسـلیك کـې تـل "امیـر امـان الله" کـیښی. د ۱۳۰۳ ش کـال د پغمـان پـه لویـه جرګـه کـې، چـې تفصـیل بـه یـې وروسـته راشـي، د جـرګې غـړو ورتـه دده د سـترو خـدمتونو لـه املـه یـو نښـان، یـو ټوپـك او یـوه تـوره د سوغات پـه توګـه وړانـدې کـړه او هـم یـې ځنې وغوښـتل، چـې لـه دې وروسـته دې د غـازي امـان الله پرځـای (غـازي امیـر المـومنین ټولـواك امـان الله) وبلـل شـي او لقـب دې یـې (سـیف الملـت والـدین) وي. د جرګې غـړو دغـه وړاندیزونـه پـه ډېـرو سـترو ولولـو او هیجـاني جذباتو اسـتقبال کـړل. غـازي امیـر امـان الله خـان د ملت ددغـې قدردانـۍ پـه وړانـدې پـه ژړانـدو سـترګو وینـا وکـړه، چـې د هغـې یـوه برخـه زه پـه دې نیامـت دلتـه رانقلـوم، چـې یـو خـو بـه ددغـه پـر هېـواد او ملـت مـین پاچـا د ملـي شخصـیت ځرګندونـه شـوې وي او لـه بلـې خـوا بـه ننتیـو او وروسـتنیو واکمنـو تـه د ملـي زعامـت یـوه بېلګـه ښـوول شـوي وي او پـرځنګ بـه یـې دا خبـره هـم واضـح شـوې وي، چـې دغـه غـازي ټولـواك د ځـان لپـاره کـوم نـوم خوښ کړی و. امیر امان الله خان داسې ویلي و:

ز دشت بیخودی می آیم از وضع ادب دورم
جنـونی گر کنم ای صاحبان عقل، معذورم.

والله بـالله مطلـبم بجـز از ترقیـات شـما دیگـر چیـزی نیسـت! و بـاز خـدا شـاهد، اسـت بجـز اینکـه حیـات خـود را، زنـدگانی خـود را، سـلطنت خـود را فـدای شـما ملـت اسـلام بگـردانم، دیگـر آرزوي نـدارم و ایـن خـدماتی را کـه دریـن شـش سـال نمـوده و

مینمایم، نه تنها برای افغانستان بلکه نقطهء نظرم خدمت عالم اسلام و خوشنودی خدا و رسول الله است که هیچیک لحظه از خدمت تان بازنمانده ام و باز نخواهم ماند و عهد میکنم تا یک قطره خونی که داشته باشم بجز از بهبودی و رفاه شما آنرا دیگر جای مصرف نمیکنم... در اول سلطنت من نیز بقبول نمودن شمس الملت والدین، سیف الملت والدین تکلیف شدم. گفتم که قبول کرده نمیتوانم. خدمت شما صادقانه عرض میکنم که (امان الله) خدمتگار شما و خادم اسلام است و خیلی آرزو دارم تا آخر عمر خود بنام (بندهء عاجزالله) یاد شوم و در خاک (الله ـ الله) گفته بروم. تنها این لقب غازی را که خدا بمن عطا و ارزانی فرموده است، کفایت میکند... آنچه در باب امیر المومنین غازی امان الله تولواك فرمودید، خوب میدانم که در افغانی تولواك کل اختیار را میگویند. هر وقت که زبان افغانی بهمهء نقاط افغانستان و در بین مامورین ما رواج یافت، البته خودم نیز بقبول کردن آن حاضرم... حالا شما مختارید که این خادم اسلام را (امیر میگویید یا (امیرالمجاهدین) یا (امیر غازی) یا (خادم اسلام) میخوانید... این همه از محبت شماست... بخیال من اگر مرا (امیر امان الله) بگویید، خوب است..."([3]) له دي اوږده اقتباسه به د نورو خبرو په څنګ کې دا مطلب هم څرګند شوی وي، چې ده پخپله ځان ته د "امیر امان الله" نوم غوره کړی و([4]) خو په دغه وخت کې یې هم په لاسلیك کې "امیر امان الله" لیدل شوي دي. د همدې دلایلو پر بنسټ ما پخپله دغه لیکنه کې

"امیر امان الله خان" یا "غازي امان الله خان" بللی دی. تر دې ځرګندونو وروسته به خپل اصل مطلب ته راشم او هغه د جرګو، لویو جرګو او د اماني عصر د جرګو په باب اجمالي څېړنه ده.

د جرګو تاریخي پس منظر

جرګه او لویه جرګه:

جرګه د پښتني ټولنې لرغونی دود دی. په جرګو کې معمولاً د پښتنو (افغانانو) ډېر مهم قومي او ملي مسایل او د قوم یا ملت د زعامت ټاکلو موضوع څېړل کېږي. جرګه ځانته مشخص اصول او ضوابط لري. د افغانستان په معاصر تاریخ کې موږ له دوو ډولو جرګو سره مخامخ کېږو. یو یې هغه جرګې دي، چې د هېواد زعامتونه یې ټاکلي دي او بل هغه دي، چې زعامتونو د ټاکلو مسایلو د حل و فصل لپاره رابللي وي. د جرګو اهمیت د هغو د فیصلو له مخې ځرګندېدلای شي. که یې فیصلې د ملت په ګټه وې هغه جرګې ملي جرګې دي او که نه وې، نو باید د هېواد په تاریخ کې د معینو سیاسي غوندو په ردیف کې مطالعه شي. د جرګو د ایجاد زمانه لرغوني اریایي دور ته رسېږي. ویل کېږي، چې لرغونو اریایانو د Sabha او Simathy په نامه جرګې درلودې. د اکاډمیسن پوهاند رشاد صاحب په قول د لرغوني افغانستان ډېره پخوانۍ معلومه جرګه د کنیشکا د زماني ده، چې له نن څخه اتلس سوه کاله وړاندې جوړه شوې وه.(۵) له دې جرګې څخه،

چې پوهاند صاحب د "بودايي دين د عالمانو لويه جرګه" بللې ده، مراد د بودايي دين د عالمانو هغه پنځه سوه کسيزه غونډه ده، چې د کنيشکا په حکم د ګندهارا د ستر عالم او د بودايي دين د اووم پېشوا وشواميتره په مشرۍ په يوه روايت په پېښور او په بل روايت د کشمير په سرينګر کې جوړه شوې وه او په هغې کې د زاړه بودايي دين "هينه يانه" پرځای نوی بودايي دين "مهايانه" رامنځ ته شو. دا غونډه يا جرګه د بودايي دين څلورمه جرګه بلل شوې ده. ددغه دين لومړۍ جرګه به غالباً د بودا په ژوند کې جوړه شوې وي، خو دوهمه يې د بودا تر مړينې وروسته (۴۸۳ق م) په باجاګره کې جوړه شوه او په هغې کې ددغه دين درو تنو حواريونو (اananده، يوپالي، کاسياپه) برخه اخيستې وه او د بودايي دين د قوانينو مجموعه يې تدوين کړه. دريمه جرګه د اشوکا په قيادت جوړه شوې وه او په هغې کې ددغه دين مذهبي لارښوونې سره تنظيم او ترتيب شوې او فيصله وشوه، چې بودايي مبلغين دې د نړۍ ليرو هېوادو ته ولېږل شي.(۶) دې جرګو يا غونډو مذهبي بڼه درلوده او د مذهبي موضوعګانو د څېړنې لپاره رابلل شوې وې. کله چې موږ ددغه دود پر قدامت رغېږو، نو ددغو جرګو يادونه د مثال لپاره راوړلای شو. خو کله چې د جرګو پر سياسي او ملي اهميت خبرې کېږي، نو بيا زموږ مخې ته د حاجي ميرويس نيکه په مشرۍ رابلل شوې جرګې او د لوی احمدشاه بابا د تاجپوشۍ جرګه راځي. افغانستان ته د اسلام د مبين دين په راتګ سره د پښتنو دغه لرغوني دود د اسلامي

آیین تایید او ملاتړ هم وکاته. د "وشاورهم فی الامر" استناد جرګو ته د الهي امر او قانون بڼه ورکړه. د جرګو دود د افغانستان په راوروسته تاریخ کې د شاهانو له خوا پالل شوی دی، خو د هغو په شکل او محتوا کې د زماني په تېرېدو سره بدلونونه راغلي دي او د بدلونونو دا بهیر به همداسې روان وي، چې تفصیل به یې وروسته راوړم.

د جرګې کلمه په پښتو او پارسي ژبو کې مروجه ژوندۍ کلمه ده او ددغو ژبو د خپل مال په توګه کارېږي. له غیاث اللغات پرته، چې جرګه یې تورکي کلمه بللې ده، نورو ټولو مروجو قاموسو ددې کلمې د منشا په باب څه نه دي ویلي. پارسي قاموسو په "صف و حلقه،دسته، گروه، عده ای از مردم که دور هم جمع شوند، عده ای سپاهی یا شکارچی که در صحرا شکار را محاصره کنند..." معنا کړې ده. سید راحت زاخیلي په لغات افغاني کې یې ورته کښلي دي "وه لوګ جو پنچایت کی لیی مقرر هوتی هین" ترجمه:(هغه خلك چې د پرېکړو یا مشورو لپاره ټاکل شوې وي).

وزیر محمد گل خان مومند په پښتو سیند کې یې راوړې دي:"هیاتی یا جمعیتی که برای مذاکره در یك خصوص فراهم آید، مجلس، جمعیت، انجمن. علاوه بر آن هیات رسمیهء که در تحت ریاست یکنفر بجهت مذاکره در امور مملکت و ملت یا امور متعلق دولت و حکومت یکجا گرد آیند، نیز اطلاق میشود. قومی جرگه=مجلس قومی، د پښتو جرګه=جرگهء افغانی که فیصلهء آن بر اساس اصول و قوانین ملی افغانی

باشد، سیاسـی جرګـه=مجلس سیاسـی، د معـارف جرګـه=انجمـن معارف."

میـا بهـادر شـاه کاکاخېـل پـه ظفراللغـات کـې وایـي: "جرګـه: د مشـوري مجلـس، مجلـس مشـاورت، ټولـۍ، ګـروه. جرګـه پـه پښتـو کښـې ډېـر اهمییت لـري. ددې څـان لـه اصول دي. جرګه یـا پـه حجـره کښـې او یـا پـه جمـات کښـې راغونډېږي. د جـرګې حکم هـر څـوك منـي او مخالفـت تـرې نـه کـوي. څـوك چـې د جـرګې مخالفـت اوکـړي، هغـه تـه د قـام لـه خـوا نـه سزا ورکـولی شـي. دغـې سـزا تـه ناغـه وایـي. جرګـه د پښتونولـۍ یـو لـوی اساس دی. لکه چې خوشحال خان وایي:

بې جرګې نه به هېڅ کار په لاس وانخلي
چـې خبر وي د جـرګې پـه بـرکت"

خـو "لویـه جرګـه" هغـو قاموسـو نـه ده راوړې، چـې تـر امـاني عصـر وړانـدې تـدوین شـوي دي. تـر دغـه عصـر وروسـته لیکـل شـوو قاموسـو راوړې ده. پښتـو سـیند یـې پـه "مجلـس بـزرګ فـوق العـاده، بجـای کلمـهء کنفـرانس کـه اصـطلاح فـرنګ اسـت نیـز اسـتعمال میګـردد..." معنـا کـوي. ظفراللغـات د "مرکـزي پـارلمنټ، تمـام ملـك کـې منتخـب نماینـدو پـر مشـتمل مجلـس" معنا ورته کښلې ده.

د "جرګـه ...ای بـزرګ ملـی افغانسـتان" لیکـوال ښـاغلي محمـد علـم فـیض زاد لویـه جرګـه د "لـوی جرګـه" پـه بڼـه ثبـت کـړې او پـه دې برخـه کـې یـې عجیبـه شـانته فتـوا صـادره کـړې ده. دی لیکـي: "کلمـهء لـوی در پشـتو بـه معنـی بـزرګ اسـت. در متـون

پښتو چون کلمهء جرګه که بعد از لوی می آید، مونث می باشد لذا لویه جرګه تحریر میشود. چون در تحریر دری مونث و مذکر مستعمل نیست و این متن به دری تحریر میشود لذا لوی جرګه تحریر ګردید."(۷) خو "ستره محکمه" یې بیا د خپلې فتوا برخلاف د خپل کتاب په دري متن کې "ستر محکمه" نه ده لیکلې! د اماني عصر د لویو جرګو په فرمانو او اسنادو کې، چې په فارسي (دري) لیکل شوي دي، هم "لویه جرګه" بلل شوې ده، نه "لوی جرګه".

لویه جرګه یو مرکب توصیفي پښتو نوم دی او د پښتو ژبې د صفت او موصوف له قانون سره سم تړل شوی دی، ځکه نو باید په پارسي (دري) لیکنو کې په هم دې بڼه ولیکل شي.(۸) د ښاغلي محمد علم فیض زاد د کتاب په سریزه (الف مخ) کې، چې د اروابناد استاد خلیل الله خان خلیلي په قلم لیکل شوې ده، لویه جرګه "مقلوب توصیفي ترکیب" بلل شوی دی. د استاد مرحوم نظر ته له درناوي سره سره باید ووایم، چې که د "مقلوب" پرځای "مغیره" راغلی وای، ښه به و، ځکه مقلوب ترکیب هغه ترکیب ته ویل کېږي، چې د مرکب د اجزاوو ځایونه سره وړاندې وروسته شوي وي. په مثال کې یې مقلوب اضافي ترکیب راوړلای شو. په دغه ترکیب کې د مضاف او مضاف الیه ځایونه سره لاندې باندې شوي دي. لکه "ژبه د پښتو" چې یو مقلوب اضافي ترکیب دی او سمه بڼه یې "د پښتو ژبه" ده. په "لویه جرګه" کې "لویه" د "لوی" مغیره شکل دی، چې د پښتو ژبې د صفت او موصوف د قانون له مخې یې

په بڼه کې د موصوف ښځینه توب اغېزه کړې ده او د "لویه" په شکل یې پکې بدلون راوستی دی.

لکه وړاندې چې اشاره ورته وشوه، د "لویې جرګې" کلمه له اماني عصر وروسته دود شوې ده. د میرویس نیکه په مشرۍ، چې د ظالم صفوي حکمران ګرګین د له منځه وړلو او له صفوي حاکمیت څخه د هېواد د خپلواك کولو لپاره د کندهار په کوکران او مانجه کې کومې جرګې جوړې شوې دي، د هماغه وخت په تاریخي اسنادو کې چې شمېر یې بیخي پر (نیست) حساب دی، د "لویو جرګو" په نامه نه دي بلل شوي. د ریدي خان مومند "محمود نامه" یوازینی داخلي سند دی، چې موږ ته د پټې خَزانې پر لاس رارسېدلی او ددغو جریاناتو یو کلي تصویر او په دغو جرګو کې د برخه والو نومونه یې راکړي دي. هورې لولو:

حاجي میر خان وکا تدبیر مصلحت
پښتانه ټول سول په ناموس او په پت
ټولو قرآن وکا چې ځان کا خوندي
له جور و ظلمه د ظالم ارمني
سیدال ناصر او بابوجان و بابی
بل بادر خان و د بادرو لمسی
میاجي هم راغی د مر خان په کومك
یوسف راټول کړله د سیوري هوتك
عزیز نورزی د دلارام پهلوان
ګلخان بابړ و و بل و نور پهلوان

راغــــی نصــــرو و الكـــوزي د جلـــدك
كـــا يـــې ځوانـــانو د لښكـــرو كومـــك
بل يحيی خان و بل يې زوی محمد خان
ټول سره يو سول چې كړي مړ ګرګين خان.

(پټه خزانه، عكسي چاپ، ۷۷مخ)

د عبدالغفار هوتك بيان كه څه ډېر مختصر دی، خو بيا هم ددغه روايت ملاتړ كوي. دی وايي:

نـــور يـــې وكـــا مصـــلحت
راغـــئ جـــنګ كـــړئ پـــه عـــزت
نـــور يـــې ټـــول كـــړه مشـــران
همــــــه واړه عزيـــــــزان
دويـــه ټـــول پـــه مصـــلحت شـــوه
و كفـــار تـــه پـــه غيـــرت شـــوه
لـــه كفـــارو بـــه مـــوږ جـــنګ كـــړو
چې خپل ځان په وينو رنګ كړو
يـــا بـــه مـــوږه شـــهيدان شـــو
يـــا بـــه پاتـــه پـــه امـــان شـــو.(۹)

پـــه دې دواړو معتبـــرو داخلـــي ماخـــذو كـــې د مشـــرانو د راټولېدو خبره شوې ده، چې مراد يې هماغه سره جرګه كېدل دي، خو په خاصه توګه يې د "لويې جرګې" په نامه نه ده بللې.

د لـوی احمـد شـاه بابـا د تاجپوشـۍ جرګـه يـا د شـېر سـرخ د زيـارت جرګـه هـم د هماغـه وخـت پـه ليكـل شـوو تـاريخو كـې "لويـه جرګـه" نـه ده بلـل شـوې. د احمـد شـاهي عصـر فاضـل مـورخ

محمود الحسیني، چې خپل کتاب (تاریخ احمد شاهي) یې د لوی احمد شاه بابا په لارښوونه او د هغه تر مستقیم نظر لاندې کښلی دی، دغې جرګې ته د "مجمع عام" یا "جشن جلوس" نومونه راوړي دي.(١٠) تاریخ سلطاني، چې د لوی احمد شاه تر وفات تقریباً سل کاله وروسته لیکل شوی دی، د شېرسرخ غونډې ته د "مجلس مشاورت" نوم ورکړی دی.(١١) تاج التواریخ بیا دا غونډه د "مجلس شورایی" په نامه بللې ده.(١٢)

د امیر شېر علي خان د پاچاهۍ په دوران کې د شهزاده عبدالله جان د ولیعهدۍ له امله چې کومه جرګه په ١٢۴۴ ش کال د دوو زرو تنو په ګډون د کابل ښار د مرنجان په غونډۍ کې راغونډه شوې وه، د هغه وخت د رسمي جریدې شمس النهار په استناد "جرګهء کبیر ملی" نومول شوې وه(١٣). خو د امیر پخپله "وعظ نامه" کې، چې د قاضي محمد امین پېښوري له خوا ولوستل شوه، دغه غونډه (جلسهء بزرګ) بلل شوې وه. دا نومونه ټول د "لویې جرګې نامه ته د معنا او مفهوم په لحاظ ورته نومونه دي، خو په مشخصه توګه د "لویې جرګې" پښتو ترکیب د اماني عصر نوښت او بریا ده. ددغه نامه په ټاکنه کې ماته د "پښتو مرکې" لارښوونه دخیله ښکاري.

د اماني عصر لویې جرګې:

امیر امان الله خان د خپل خسر او سیاسي لارښود علامه محمود طرزي له خوا د مدنیت له ارزښتونو سره اشنا شوی او

د مشروطیت سیاسي خوځښت ته دهمده له خوا تشویق شوی و. که څوك په سراج الاخبار کې د علامه محمود طرزي پر لیکنو او تبصرو او څېړنو باندې غور وکړي، ورته څرګندېږي، چې علامه مرحوم سره له دې چې د پښتنو د ژوند و ژواك پر زیاترو اړخو باندې کلك انتقادونه کوي، هغوی ښوونې او روزنې ته رابولي، د مدنیت او ترقۍ په ګټو یې خبروي خو پرځنګ یې پردې خبره هم ټینګار کوي، چې مدني ارزښتونه باید له افغاني دود و دستور سره واخښل شي. کله چې امیر امان الله خان د افغانستان پر تخت کښېناست او د هیواد د مدني کولو او د مشروطیت د هدفونو د پلي کولو لپاره عملي اقدامات پیل شول او د قوانینو د جوړولو او تعمیلولو اړتیا منځ ته راغله، نو ورسره سم د یوه داسې قانون ساز سازمان ضرورت هم احساس شو، چې په مدني نړۍ کې د "موسسان مجلس" په نامه یادېده. ددغې اړتیا د پوره کولو لپاره یې له پښتني جرګې څخه د یوې عالي موسسې په توګه کار واخیست او هغې جرګې ته یې، چې ددغه مقصد لپاره باید راوبلل شي، د "لویې جرګې" نوم ورکړ. د جرګې دود زموږ خپل و خو د هغو شکلي نظم و ترتیب د اروپایي پارلمانو په بڼه وټاکل شو.

د اماني خوځښت لومړۍ لویه جرګه د امیر امان الله خان د پاچاهۍ په څلورم کال یعنې د ۱۳۰۱ش کال د کب د میاشتې پر اوومه د یکشنبې په ورځ د ۸۷۲ استازو په ګډون د امیر په حضور کې په جلال آباد کې جوړه شوه او په هغې کې د

افغانستان اساسي قانون تصویب شو. دغه اساسي قانون د ۱۳۰۲ش کال د غبرګولي په میاشت کې چاپ او خپور شو([14]) څرنګه چې جرګه د ژمي په موسم کې رابلل شوې وه، ځکه نو په هغې کې د افغانستان د ټولو ولایتو استازو برخه نه وه اخیستې او یوازې له کابل او شاوخوا څخه او دغه راز له ننګرهار، لغمان او کونړ استازو، چې په هغه وخت کې د رسمي تشکیلاتو له مخې د "مشرقي" په نامه یادېدل، ګډون کړی و. د ولایاتو نمایندګي هغو وکیلانو وکړه، چې د دولتي شورا په مجلس کې یې غړیتوب درلود او په کابل کې اوسېدل. په جرګه کې فیصله وشوه، چې راتلونکې لویې جرګې دې په مناسب موسم کې د کابل په ښار کې چې " د افغانستان پایتخت او وسطي نقطه ده" جوړې شي([15]). ددې جرګې رابللو د افغانستان د راتلونکو لویو جرګو لپاره یو راز نوی تاداو کېښېښود. دا دود تر ننه پورې د ځینو معلوم الحالو افرادو او حلقو له مخالفت سره سره پالل کېږي او په نړۍ کې وروستیو بېخکي بدلونونو خو د "لویې جرګې" کلمه د نړۍ په ټولو خلکو وپېژندله او یا که دقیقه خبره وشي، نو لږ تر لږه خو د نړۍ په مطبوعاتو کې په ټولو ژوندیو ژبو کې د دخیلې کلیمې په توګه خپره شوه. د جلال آباد ددغې لویې جرګې بشپړ جریان ثبت شوی نه دی، ځکه نو زه نور څه نه شم پر ویلای، خو تر دې وروسته چې کومه لویه جرګه په پغمان کې راوبلل شوه (۱۳۰۳ش) د هغې بشپړ تفصیلي راپور د یوه کتاب په شکل خپور شو دی، چې وبه یې څېړو.

د پغمان لويه جرګه:

د جلال آباد د لويي جرګې په تعقيب امير امان الله خان د پغمان لويه جرګه راوبلله، چې د ۱۳۰۳ ش کال د چونګاښ له شلمې نېټې څخه د همدغه کال د زمري تر نهمې نېټې پورې يې دوام وکړ. ددغې جرګې پيل د پنجشنبې په ورځ و او دغه راز د پنجشنبې په ورځ پای ته ورسېده. د جرګې د زياترو غونډو مشري پخپله امير پر غاړه اخيستې وه. ددغې لويې جرګې تر پيل کېدو وړاندې د امير امان الله خان په لاسليك د ملت په نامه په پارسي ژبه يو اعلان خپور شو او په هغه کې د جرګې او مشورې د اهميت بيانولو په ترڅ کې داسې ويل شوي وو:

"... علاوتاً از چندی است که درين مورد مقصد ديگر بخاطرم می پرورانم که تشکيل يک مجلس (لويه جرگه) است که بايد لااقل در سال يکدفعه علی العموم و کلا و نمايندگان کلان شوندگان قومی و علمای ملت در ان مجلس اجتماع نموده همهء مسايل مهمه و افکاريکه در تعالی و ترقی مملکت خويش مدنظر داشته باشم مواجهتا بالمشاوره تصويب آراء تصفيه دهيم و بعد از استصواب مجلس مذکور در معرض اجرا گذاريم..."([۱۶]) دغه راز يې د لويې جرګې د استازو په نامه بېل بېل فرمانونه لېږلي وو. د جرګې د پرانېستلو مراسم د لوی اختر تر لمانځه وروسته، چې د کابل ښار په عيدګاه کې د امير امان الله خان په امامت وشو، د ارګ د سلام خانې په ماڼۍ کې سرته ورسېدل او امير خپله

وینا استازو ته واورولـه. ددغې وینا په یوه برخه کې استازي و آزادو او لـه بیري و واهمـې پرته ویناوو ته داسـې رابللـي وو: "...چیزیرا که درین روز افتتاح بشما ملت معروض میدارم و شما را بطور یاداشت میگویم همین است آنچه بفکر شما برای بهبودی ملت و ترقی مملکت تان بهم رسد محضا برای خدا بگویید و بغیر اظهار افکار حقیقی خویش لحاظ و خاطرداری هیچ یکی را نکنید، که فلان کس اینطور گفته من هم باید چنین گویم! نی! هر کدام تان خودها را وکیل قوم و کفیل مهمات عموم پنداشته فقط رضای ایزدی و رفاه و آسایش عمومی را مد نظر گرفته آنچه بفکر تان برسد حقانه بگویید، زیرا که اگر قوم ما به آسایش باشد خود ما نیز آسوده حالیم. چنانچه افغانان در مثل میگویند (چه خان یې په یاران یې) بلی! اگر خدا ناخواسته قوم ما غریب، بیکار، بی علم، پریشان، ناتوان باشد ضرور ما هم پریشان هستیم. بنا برین محض استرضای خداوند آنچه دران فایدهٔ عموم باشد آزادانه در مجلس بیان نمایید..."([۲۷]) د سلام خانې ماڼۍ تر مراسمو وروسته د جرګې استازي پغمان ته ولاړل او نورې غونډې هورې سرته ورسېدلې.

د لویې جرګې د غونډې لپاره په پنځلسو مادو کې یوه لایحه جوړه شوې او د غونډو تر پیل دمخه پر استازو وېشل شوې وه. د لایحې مواد په پارسي ژبه لیکل شوي او داسې وو:

ـ د لویې جرګې غونډې ته هغه کسان ورتللای شي، چې د "لویې جرګې" غونډې ته رابلل شوي وي.

ـ د کورنیو چارو له مامورینو څخه د سرکاتب تر رتبې پورې او له پوځي کسانو څخه تر کنډکمشر پورې په غونډه کې برخه اخیستلای شي.

ـ خبریالان چې د اجازې ټکټ ولري په غونډه کې یوازې د اورېدونکي په توګه ګډون کولای شي. د خبرو حق نه لري.

ـ په غونډه کې د ناستې ځایونه له نقشې سره سم ټاکل کېږي.

ـ د هرې غونډې په سر کې د غونډې رئیس په دې جمله باندې خبرې پیل کوي (د خدای په نامه شروع کوم) او وروسته د غونډې منشي د رئیس په اجازه د خبرو وړ لایحه لولي.

ـ د هرې غونډې په پای کې د راتلونکې غونډې د خبرو وړ مواد د رئیس له خوا د غونډې پر غړیو باندې د جلا پاڼو په شکل وېشل کېږي.

ـ کله چې یوه مسئله ولوستله شوه له دوو دقیقو سکوت وروسته هر هغه چاته چې پوښتنې ولري، د رئیس له خوا یا د رئیس په امر د مربوط وزیر له خوا توضیحات ورکول کېږي. له هغه وروسته که څوك اعتراض ولري، یا غواړي تر هغه ښه نظر ورکړي د رئیس تر اجازې وروسته درېږي، مدللې خبرې کوي او کنه سکوت کوي.

ـ د غونډې په سر کې پر ټولو غړو باندې دوې دانې سپینې و تورې مهرې وېشل کېږي. کله چې مسئله ولوستله شوه موافق کسان سپینه مهره او مخالف کسان توره مهره په هغو صندوقونو کې اچوي، چې د ټاکلو کسانو له خوا په غونډه کې

ګرزول کېږي. مسئله د رایو په اکثریت فیصله کېږي.

ـ هغه مسایل چې د رایو په اکثریت تصویب شي لیکل کېږي. په غونډې کې پوره اندازه کاتبان او د لیکنې وسایل شته.

ـ له هغو کسانو پرته، چې مخکې یې یادونه شوې ده، نور هېڅوك غونډې ته ننوتلای نشي. په هغو ورځو کې چې اعلیحضرت په غونډه کې تشریف ولري، د غونډې مشري همایوني ذات ته ورکول کېږي.

ـ په غونډه کې له اوبو پرته بل څه نه خوړل کېږي.

ـ ترڅو چې استازي خبرې پای ته رسولې نه وي، د نورو له خوا تصویب او تردید کېدلای نشي.

ـ هر څوك چې خبرې کوي باید رئیس یې مخاطب وي که څه هم د بل استازي جواب ورکوي.

ـ په غونډه کې له ټاکلو خبرو اترو پرته نور ناوړه الفاظ او تر موضوع دباندې خبرې کېدلای نشي. سپکې سپورې او بېځایه خندا کورټ منعه ده. که څوك داسې وکړي د رئیس له خوا اخطار ورکول کېږي، چې پټه خوله شي.

ـ کله چې خبرې پیل شي، شخصي مسایل او څرګندونې کورټ منعه دي.

د غونډې لپاره په دې ډول نقشه جوړه شوې وه. په سر کې "تخت همایوني" و. د تخت ښي او کیڼ لاس ته منشیان او وزیران ناست وو او ورپسې په دواړو خواوو کې د استازو لپاره ځایونه ټاکل شوي وو. په ښي لاس کې تر استازو وروسته د

تميز علماء او د غونډ مشر تر رتبې پورې پوځي منصبداران تر هغه وروسته د دولتي شورا غړي، کندکمشران او د وزارتو منشيان ناست وو. په کيڼ لاس کې تر استازو وروسته د تميز د علماوو او د وزارتو د معينانو، مديرانو او مرستيالانو او سرکاتبانو ځايونه وو. د "همايوني تخت مخې ته د غونډې رئيس، مرستيال او د منشي مرستيال ناست وو. د دوی ټولو مخې ته د ولايتونو په ترتيب د لويې جرګې مشران، علماء، سادات، مشايخ، د شورا منتخب وکيلان او د مشورې د مجلس غړي حاضر وو.

په دې ډول وينو چې د لويې جرګې د تالار ترتيب و تنظيم د اروپايي هېوادونو د پارلمانونو تالار ته ورته و. امان الله خان له شکلياتو سره ډېره مينه درلوده او همدغو شکلي بدلونونو ورته له اولس سره په اړيکو کې ستونزې پېښې کړې او دښمنانو يې له هغو څخه ددغه ملي او مدني خوځښت په ناکامولو کې استفاده وکړه.

دا خو د غونډې شکلي اړخ و. ماهيتي اړخ يې هم په ټوله معنا د ډيموکراسۍ او مدني آزادۍ پر بنسټ ولاړ و. امير امان الله خان په مکرر ډول استازي آزاد جر و بحث ته رابلل. درنو لوستونکو خو د سلامخاني په مانۍ کې د امير د پرانيستونکي وينا هغه برخه په همدې ليکنه کې وړاندې ولوستله، چې په هغې کې امير پر آزاد جر و بحث ټينګار کړی و. په پغمان کې يې هم د لويې جرګې د منظمو وندو د پرانيستلو په ورځ (شنبه ـ د چونګابن اته ويشتمه ۱۳۰۳ش)

پخپله وینا کې پردې خبره بیا ټینګار وکړ او وې ویل:

"...اگر شما هیئت (لویه جرگه) درین مسائل مبحوثه آزادانه رای ندهید و در مفاد ملت و دولت بذل مقدرت نورزید همانا که نزد خدا و رسول و من عاجز که اولوالامر شما (هستم) و عموم ملت که شما نمایندگان حقیقی آنها میباشید، مسئول و جوابده خواهید بود.

از برای خدا بکوشید و بیدار باشید و دقیقهء از دقایق خیر خواهی و خیر اندیشی ملت و مملکت و حکومت متبوعهء تانرا فرو گذار نشوید که بدنام و دنیا و آخرت خواهید بود. باید که محض بلی! بلی نگوید و نه فقط بکلمات نافیه طرفداری کنید بلکه هر آن چیزیرا که نسبت بترقیات ملت و مملکت خویش بفکر دارید آزادانه و حقانه بآواز صاف و بلند بیان نمایید." (۱۸) د جرګې د خبرو جریان وښودله، چې امیر امان الله خان په عمل کې هم د ملت استازو ته موقع ورکړه چې په خلاصه خله خپل نظریات او انتقادات مطرح کړي. البته استازو خو خپل نظریات آزادانه بیانول خو د انتقاد ځای، چې زیاترو منقدینو ورته ګوته نیولې دا دی، چې امیر د خپلو وزیرانو د اعمالو عامه و تامه مدافعه کوله. که به چا دده پر وزیرانو انتقاد کاوه، جواب به یې تر وزیر دمخه ده پخپله ورکاوه. ددغه راز چلند یو مثال به بیان کړو. په لویه جرګه کې پر کورنیو مسایلو خبرې روانې وې، په دغو شپو ورځو کې د ځینو مامورینو د ناوړو اجراآتو له امله په پکتیا کې د ناراضي او پاخون اور تازه کېده: مولوی عبدالواسع (شهید

جوزا ۱۳۰۸ش) د خپلو خبرو په ترخ کې څرګنده کړه چې وزیران باید د خپلو چارو مسئولیت پر غاړه واخلي. په دې برخه کې یې د اخله وزیر او د معارف وزیر پر اجراآتو انتقاد وکړ. د مولوي له دې انتقاد سره زیاتره استازي هم نظره وو، خو امیر امان الله خان دمخه تر دې، چې وزیران خپله دفاعیه واوروي، پر مولوي عبدالواسع باندې په سخته لهجه اعتراض وکړ او د مولوي انتقاد یې له دې امله وارد ونه ګاڼه چې نومورې د معارفو له وزارت څخه ګوښه کړل شوی دی[۱۹].

دې ته ورته نور موارد هم وو خو په مجموع کې په لویه جرګه کې د نظر څرګندولو او تر یوې اندازې منلو روحیه حاکمه وه. د لویې جرګې ویناوې د امیر د حضور د "مخفف نویسانو" هر یوه میرزا محمد سرو خان، میرزا رحمت الله خان، میرزا عبدالسلام خان او میرزا محمد اکبر خان له خوا یاداښت کېدلې. دا کار په دغه کم و کیف باندې تر اماني عصر پخوا په افغانستان کې باب نه و. د اعلیحضرت محمد ظاهر شاه د دورې په شورا او وروسته ولسي جرګه کې دا دود وپالل شو.

د خبرو په بهیر کې، چې کومې پښتو ویناوې شوې وې، ځینې یې په "رویداد" کې پخپله اصلي بڼه چاپ شوي دي. دا کار هم د اماني دورې ابتکار دی. په جرګه کې به ښایي ډېرې ویناوې په پښتو ژبه شوي وي، خو په "رویداد" کې د مخفي سرحدي او پادشاه ګلجان پښتو ویناوې او شعرونه خوندي دي. زه یې په دې نیامت دلته راوړم، چې ښایي په راتلونکي کې د بل چا په درد وخوري.

په دغـه لویـه جرګـه کې مولـوي فضـل محمـود مخفـي سـرحدي د امیر امان الله خان په مدح کې دغه لاندې شعر ولوست([20]):

خادم د شریعت ساتونکی د ملت
خاوند د لوی عزت زموږ اعلیحضرت
یو سوري د مولی په سر د ټول افغانستان
امیر امان الله خان

د ملك په ننګ و نام هر ساعت بې آرام
خدمت کې د اسلام کړېږي هر مدام
پر موږ باندې دی زیات تر مور و پلاره مهربان
امیر امان الله خان

ستا فکر ستا خیال بس دی زموږ په حال
خپل ځان لرې ملال چې موږه کړې خوشحال
ښبتن دې لري تل خوشحاله تا په هر زمان
امیر امان الله خان

ته یې زموږ مین ته یې زموږ بدن
ته ساه زموږ د تن ته روح یې د وطن
ناموس زموږ د ملك له ستا وجود دی نګهبان
امیر امان الله خان

ته یې د ملك رڼا ته یې د دین پناه
زموږه تکیه ګاه موږ فخر کړو په تا
څرګند دې نوم د قام زموږه کړه په ټول جهان
امیر امان الله خان

زموږ نه و خپل واك د بر ګران و داسې ژواك

ته پاځېدې چالاك   په فضل د رب پاك
آزاد دې قوم زموږه کړه له جغ د دشمنان
امير امان الله خان

زموږ نه وه دستور   په کارر وه دا ضرور
تيار که تا حضور   موږ ټولو ته منظور
ساتونکی د دستور د دين زموږ له نقصان
امير امان الله خان

تا جوړ کړه مکتبونه   پکې لولي علمونه
د هر فن کتابونه   زامن زموږ او ورونه
رسېږئ دي هر چاته فيض د علم په هر آن
امير امان الله خان

زموږ نه وه جرګه   تا جوړه راله کړه
پرې کېږي زموږ ښه   پادشاهه تا سره
مولا له تا رضا شه تا رضا کړه وطنيان
امير امان الله خان

پادشاه، زموږه سر   حاضر دی ستا په در
زموږ زړه او ځګر   دی ستا په مدح سر
قربان له تانه موږه اې زموږ د ملك امان
امير امان الله خان.

د مولوي فضل محمود مخفي نوم په دغه لويه جرګه کې د باجوړ د عالم په توګه ثبت دی.(۲۱)

پادشاه ګلجان ددغې لويې جرګې بل استازی دی، چې په جرګه کې يې پښتو وينا کړې او په "رويداد" کې ثبت ده. دی د

سمت مشرقي وکیل او د مومندو له مشاپخو څخه و او د لویې جرګې په بحثو کې یې فعاله برخه درلوده. دده د وینا متن د یوه تاریخي سند په توګه دلته راوړم.

د وینا متن:

"مغززو ورونو!

هر کله چې د یونان فلسفې د خلفای بني عباسیه په زمانه کې د مسلمانانو په اخلاقو او په عقیدو باندې یو تباه کوونکی اثر پیدا کړ او د بغداد او د دمشق سر په فلك پاشاهي قصرونو کې د خلافت نبوي د ساتلو قابلیت پاتې نشو. دا نعمت له دغه مځکو نه د آخري عربي خلیفه معتصم بالله سره له دنیا نه ته. نو خاورو د افغانستان په ډېر همت او مردانګۍ سره په خپل آغوش کې راټینګ کړه. د محمود غزنوي عزم او د شهاب الدین غوري همت چې کم خدمت یې په مځکه د افغانستان کې ادا کړه، بې شکه چې تمام مشرق او مغرب د هغې قایل دی. د هندوستان ترکستان اکثر قطعات د ایران د دوی د خاندان د کوشش او جهاد په خدمتونو سره د اسلام د برکته او د فیضونو نه ډك شو.

نن په عالم اسلام باندې بیا هغه زمانه راغلې ده. د دشمنانو ددین زور دومره ډېر شوی دی چې هر یو قوم د مسلمانانو د هغوی د دام تزویر نه ځان نشي خلاصولی، د اسلام خدمت به څه وکه.

خاندان د عثمان خان چې له یوې زمانې نه د خلافت اسلامیه او د خدمت شرعیه محافظین او خادمین وه، نن ورځ

د کفارو دلاسه دومره پرېشانه او بدحاله دي چې دغه حفاظت نشي ادا کولی. د یوناني فلسفې نه زیات نن ورځ د یورپ فلسفې جدیدې د اهل اسلام په عقایدو او په اخلاقو باندې بربادي راپرې یستلې ده.

زموږ ساده لوحي خلك په ځای ددې چې د یورپ د خلکو سره سیالي او ننګ وکه او د هغو په شان خاوندان د کمالاتو او د هنرونو شي د هغه تقلید شروع کي او تقلید هم بیا په فنونو او کمالونو کې نه، بلکې په ردي د اخلاقو او په خلاف شرع خیالاتو او عقایدو کې. نعوذبالله منها. قدرت د الله تعالی او مطابقت د واقعاتو د زمانې ته ګورئ چې نن هم په داسې نازك وقت او تباه حالت د اسلام کې شرف او عزت او حفاظت او خدمت د شریعت اسلامي هم دې زموږ خاورو د افغانستان له الله تعالی ورکړه. نه خو مصطفی کمال صدر د جمهوریت د ترکیه په خاورو د اناطولي کې دا ګران بار له عزته ډك د امانت قبول کړی شو، نه په خاورو د عربستان کې جاده شریف خدمت ته غاړه کېښودی شو، نه په آبادو لویو لویو شهرو کې د هندوستان ددې ځای پیدا شه، نه په مصر کښې او نه په بل وطن کې دا درونډ بار د حفاظت او د خدمت د شریعت چا پخپله ذمه کې واخیست. هغه زموږ د غریب افغانستان زړه ور او ځیګرور پاشاه زموږ مین او محبوب القلوب دین پناه اعلیحضرت شهریار غازي امیرالمومنین تولواك امیر امان الله دی. موږ پښتانه اوسېدونکي د افغانستان چې په دې خبره باندې هر څومره فخر وکړو، ښايي. هر څومره خوشحالي

چې ښکاره کړو په کار ده، خو فکر کول په کار دي چې زموږ ددې تـول فخر او د خوشحالی سبب اصلي محض ددې غازي پادشاه خوش خلقي ـ شرافت ؛ اتي ـ نيك خويي ده. خدای پاك دې دده سوری پر موږ باندې تل تر تله لري. آمين يارب العلمين.

زما معززو صاحبانو! زه حېران يم چې ددې غازي مهربان پادشاه خپله شکريه پخپله عاجزه ژبه سره په کومو الفاظو کې ادا کړم. شکريه ددې نعمت او بدله ددې احسان دا ده، چې موږ تول ملت ددې خپل اولی الامر اطاعت او فرمانبرداري په ځانونو او په مالونو سره اختيار کړو. خپل ځانونه او مالونه دده په تابعدارۍ کې فدا کړو. هاله به دا د شريعت خدمت او ددين حفاظت پوره پوره ادا شي. هاله به دا امانت د رسول الله صلعم محفوظ پاتې شي. او که چېرې موږ په دې لاره کې پوره پوره فداکاري ښکاره نکړو نو ګويا که موږ ددې نعمت چې په برکت ددې خپل اعليحضرت موږ ته عطا شوی ده شکريه ادا نکړی شو. په داسې حالت کې به خدای نکه موږ مستحق د عذاب اليم او د سزا دردناکې وګرزو. الله پاك دې دا ملت د افغانستان ددې عذاب اليم نه وساتي او توفيق دې راکي چې ددې غازي پادشا خپل او ددين او د شريعت او د وطن خپل خدمت همېشه وکړو. آمين يا رب العلمين"([٢٢])

امير امان الله خان پخپله هم په پښتو ښه پوهېده. په وينااوو کې به يې زياتره پښتو متلونه راوړل. په "رويداد" کې موږ دوه درې ځايه دده په وينااوو کې د پښتو متلونو راوړل وينو. د

لـويې جرګې پـه پرانيسـتونکې وينـا کـې يـې "چـې خـان يـې پـه يـاران يـې" متـل راوړی و، چـې تاسـې وړانـدې ولوسـت. د جـرګې د خبـرو پـه جريـان کـې يـوه استازي چـې پـه ختـه سـيد و داسـې وړانـديز کـړ:"اعليحضـرتا! اګـر بـرای سـادات و آل رسـول از خدمت عسـکری معـافی داده شـود چقـدر خـوب خواهـد شـد تـا بـه دعـاګويی ديـن و دولـت مشـاغلت داشـته باشـند". ددې وړانـديز جـواب امـير امـان الله خـان پخپلـه ورکـړ او زياتـه يـې کـړه:"جنـاب سيد صـاحب! آيـا شـما از تـواريخ معلومـاتی داريـد؟ و کتب سير را مطالعـه نمـوده ايـد؟ و از کارنامهـای جدامجـد مبـارک خـود و آل بيـت شـان اطلاعـی داريـد؟... حضـرت سـيد صـاحب! مـا امتيـان جدامجـدت کـه بـه تعظـيم و تکـريم شـمايان ميکوشـيم ازينجهـت اسـت کـه شـما در تاييـد ديـن مبـين و اعـلای کلمـة الله مسـاعيات جميلـهء خودهـا را بانتهـای فعاليـت و جـديت بخـرچ داده خـار چشـم دشـمنان و سـد آهنـين بـر روی اعـدای ديـن و شـريعت سـيدالانس والجـان باشـيد. هنګاميکـه شـما از جهـاد و پيـروی حقيقـی ديـن محمـدی پهلـوتهی کنيـد پـس مـا چـرا بشـما عقيـدت بپـردازيم. "مـا چـې تـه لالا بللـې مـا ويـل چـې تـاتکي بـه پـه ګوتـه راوکـاږې".([23]) دا متـل هغـه وخـت کارېـږي، چـې يـو څـوک لـه بـل چـا څخـه د ډېـر سخت کـار تمـه لـري او د همـدې تمـې لـه اسيته يـې درنـاوی پرځـان لازم بـولي. امـير امـان الله خـان دلتـه ښـه پرځـای اسـتعمال کـړی دی، خـو مرحـوم کشـککي چـې کومـه حاشـيه پـر کښلې ده، د تامل وړ ده.([24])

د پغمـان پـه لويـه جرګـه کـې پـر دغـو موضـوعګانو خبـرې

وشوې او تصويب شوې.

- د افغان او روسيې عهدنامه
- د افغان ايټاليا معاهده
- د افغان انګليس عهدنامه
- د افغان ترکيې معاهده

پر دې تړون باندې ښه ډېرې خبرې وشوې او د "خلافت اسلاميه" موضوع رامنځ ته شوه. امير امان الله خان يې د خلافت وړ وباله او ده پخپله دا موضوع د ټولو مسلمانو هېوادو په ګډه فيصله پورې وتړله.

- د افغانستان او ايران معاهده
- د افغان او فرانس معاهده
- د افغانستان او المان معاهده
- د افغانستان بلجيک معاهده
- د افغان جاپان مناسبات
- نظامنامهء اساسی (اساسي قانون)
- د نکاح، واده او سنتی نظامنامه
- د فاتحه داری نظامناه
- د سوداګری نظامنامه
- د مال مواشي نظامنامه
- د للمي مځکو او ماليې نظامنامه
- د نفوسو نظامنامه
- فتوای امانيه (په دې فتاوی کې پنځلس عمده مبحثونه شامل وو)

ـ په ټول افغانستان کې د جمعیت العلماء تاسیس.

په لویه جرګه کې پر تعلیم او د وطني جامو پر اغوستلو ټینګار وشو. لویه جرګه د ۱۳۰۳ش کال د زمري پر نهمه نېټه د پنجشنبې په ورځ پای ته ورسېده.

د جرګې دود زموږ د لرغوني کلتور یوه برخه ده، خو د "لویې جرګې" عنعنه له اماني عصر څخه په منظمه توګه تر نن پورې پالله کېږي.

بې جرګې نه به هېڅ کار په لاس وانخلي
که خبر وي د جرګې په برکت

اوکویل ـ کاناډا
۱۶ جنوري ۲۰۰۴

لمنلیکونه:

۱ـ لغتنامهء دهخدا

۲ـ رساله مزارات هرات، تصحیح، مقابله، حواشي او تعلیقات د فکری سلجوقی، ۳۹،۴۰ مخونه، کابل، ۱۹۶۷ع

۳ـ رویداد لویه جرګه دارالسلطنهء کابل، ۱۳۰۳ ش، ۴۰۳، ۴۰۶ مخونه. په دغه کتاب کې د پغمان د لویې جرګې جریانات په اجمالي توګه درج دي. دا جریانات د مولوي برهان الدین کشککي له خوا ثبت شوي او د کتاب په بڼه په ۴۵۲ مخونو کې تنظیم شوي دي. کتاب د ۱۳۰۳ ش کال د لړم پر پنځمه د حربیه وزارت په سنګي مطبعه کې د یو زر ټوکو په تېراژ چاپ شوی دی. له دې وروسته به دغه کتاب یوازې د "رویداد" په نامه په لمنلیکونو کې وښوول شي.

۴ـ فرهنګ، میر محمد صدیق، افغانستان در پنج قرن اخیر، ۵۲۸/۲ مخ

۵_ ګوربت مجله، دریم کال، دویمه ګڼه (سلواغه_کب_ ۱۳۸۰ ش، ۲مخ

۶_حبیبي، عبدالحی، تاریخ مختصر افغانستان، ۴۸/۱ مخ، ۱۳۴۶ش، کابل

۷_فیض زاد، محمد علم، جرګه های بزرګ ملی افغانستان، ۱۲ مخ حاشیه، چاپ۱۳۶۸ش

۸_ ما (هوتك) تل پردې خبره ټینګار کړی دی، چې که په ژبه کې دخیل کلمات پر خپل حال پرېښوول شي، ښه به وي. دا کار ددغو کلمو د رنګارنګ لیکلو مخه نیسي او په لیکدود کې یو راز تجانس راولي. په دې لړ کې مې یو وخت د (آیینهٔ افغانستان) مجلې په ۳۲ ګڼه ۱۳۰ مخ کې د مرحوم پوهاند نګهت د هغې لیکنې په ځواب کې، چې غوښتي یې وو په دري ژبه کې دې د "پوهنځي" کلمه د "پوهنزي" په شکل ولیکله شي، خپل دلایل وړاندې کړي وو. مرحوم پوهاند د "پوهنزي" لیکلو وړاندیز له دې امله کاوه، چې په دري الفبې کې د "ځ" توری نشته او زما مخالفت پردې دلیل ولاړ و، چې د تورو بدلول که د معنا التباس پېښ نکړي، لا به یې څوك ومني، خو که د کلمې معنا ته زیان رسېدی نو بیا د تورو بدلېدل سم کار نه دی. په "پوهنځي" کې که (ځ) په (ز) الیشه شي، معنا زیانمنه کېږي. زموږ مناظره د پوهاند هاشمیان صاحب په حکمیت زما په ګټه پای ته ورسېده. د پوهاند نګهت مرحوم دې هر هله په جنت کې شي، لږ تر لږه خو یې د "پوهنځي" کلمه د لیکدود په لړ بدلون سره منله. اوس راشئ ننني وګورئ، چې ګرسره یې پر سرناګ ره دي او دغه کلمات د "قبیلې د واکمنی" په معنا تعبیروي. فاعتبرو یا اولی الابصار.

۹_ هوتك، عبدالغفار، هوتکنامه، سریزه، سمون او سپړنې د حبیب الله رفیع، ۲۸مخ، ۱۳۷۹ش

۱۰_محمود الحسینی، تاریخ احمد شاهی، ۵۰/۱_۵۶ مخونه، د مسکو چاپ

۱۱_خالص، سلطان محمد، تاریخ سلطانی، ۱۲۲ مخ

۱۲_ایرج افشار سیستانی، سفرنامه و خاطرات امیر عبدالرحمان

خان...، ۴۹۹ مخ، ۱۳۶۹مخ

۱۳_جرگه های بزرگ ملی افغانستان، ۴۴مخ

۱۴_ حبیبـــی، عبـــدالحی (پوهانـــد)، د افغانســـتان تـــاریخي پېښلیـــك، لومړی ټوك، ۲۴۳مخ، ۱۳۵۳ش، کابل.

۱۵_رویداد، ۸مخ

۱۶_ رویداد، ۷_۸ مخونه

۱۷_رویداد، ۲۴مخ

۱۸_رویداد، ۵۲مخ

۱۹_رویـــداد، ۱۳۱_۱۳۵ مخونـــه. دغـــه راز وګـــورئ: حبیبـــي، عبـــدالحی (پوهاند)، جنبش مشروطیت در افغانستان، ۱۷۷ مخ. د ۱۳۷۷ ش چاپ.

۲۰_رویـــداد، ۳۷۲_۳۷۴ مخونـــه. د پښتـــو لیکـــدود یـــې ګـــډوډ و، مـــا پـــه اوسني مروج لیکدود وکیښ.

۲۱_فضـــل محمـــود مخفـــي د نـــور محمـــد خـــان ماموننـــد زوی او پـــه ۱۸۸۴ع کـــال پـــه چارســـده کـــې زېږېـــدلی او پـــه ۱۹۴۷ع کـــال وفـــات شـــوی او د چارسـدې پـه هـدیره کـې ښـخ دی. مولـوي مخفـي پـه پېښـور، هندوسـتان پـه اسـلامیه دارالعلـوم او دیوبنـد کـې تحصـیلات سـرته رسـولي وو. د حـزب الله د تحریـك غړی او د ترنګـزو لـه حـاجي صاحب سره یـې اړیکـې درلـودل. د مـل او هېوادپـالو مبـارزو لـه املـه انګرېزانـو څـو پـلا بنـدي کـړی و. مولـوی فضـل محمـود د امیـر امـان الله خـان پـه وخـت کـې پـه کابـل کـې وو او ددغـه امیـر د اصـلاحي پروګرامـو پلـوي یـې کولـه. د نـادر خـان پـه وخـت کـې هـم کابـل تـه راوښتـل شـو او د انـیس ورځپـاڼې پـه اداره کـې یـې کـار کـاوه. وروسـته بېرتـه خپلې ابـایي سیمې تـه ولاړ او هـورې یـې د تـدریس چـارې پـرمخ بیـولې. مخفـي د پښتـو ژبـې شـاعر او لیکـوال تېـر شـوی دی. (وګـوری: زلمـی، هېواد ـل، فـرهنګ زبـان و ادبیـات پښتـو، لومـړی ټـوك، ۴۶۴مـخ، ۱۳۵۶ش)

۲۲_رویداد، ۳۷۴_۳۷۷ مخونه

۲۳_رویداد، ۲۷۵مخ

۲۴ــدې متــل تــه برهــان الــدين خــان کشــککي مرحــوم مفصــله حاشــيه ورکـړې ده او "ټـاټکي" يـې پـه "ژاولـه" ترجمـه کـړې ده. او ليکلـي يـې دي، چـې ټـاټکي پـه ونوپـوري کلکـې نښـتې وي او خلـك يـې پـه نوکـانو يـا د چـاقو پـه څوکـه لـه ونـې راجلا کـوي. دغـه تشـريح زمـا پـه خيـال سمه نـه ده. اول خـو ټاټکـه پـه ونـو پـورې نښـتې نـه وي، بلکـې ټاټکـه د کوچنـی پټـاټې پـه شـان يـو راز نبـات دي، چـې تـر مځکـې لانـدې پرتـه وي او پـه پسـرلي پـه دښتـو کـې پيـدا کېـږي. سـربېره تـور نـری پوسـت لـري او تـر لانـدې سـپينه وي. دغـه سـپينه برخـه يې خلك خـوري. لـه نوکـه يې د سپنسـي پـه شـان يـوه نـرۍ څانگـه شـنه کېـږي او دغـه څانگـه تـر مځکـې راوزي. خلـك د همـدغې څـانگې پـه ليـدلو سـره پوهېـږي، چـې دلتـه ټاټکـه شـته. دغـه ځـای پـه لرگـي يـا چـاقو او يـا پـه کلـنگ کېنـي او ټاټکـه راباسـي او خـوري يـې. دوهـم دا چـې پخپلـه ټاټکـه ژاولـه نـه ده خـو مـا اورېـدلي دي، چـې کوچيـان د ټـاټکو لـه ريښـې څخـه د ژاولـې کـار اخلي.

یوسف هېوادوست

فرهنګي شاه امان الله

څه دپاسه پنځوس کاله کېږي چې زموږ په ګران هېواد افغانستان کې د "امان پېژندنې" لړۍ یو څه په علمي او پراخه توګه راپیل شوې. په دغه ټوله موده کې هڅه شوې، چې د غازي امان الله خان د شخصیت په بېلابېلو اړخونو څېړنې، پلټنې او لیکنې وشي، خو له بده مرغه هغه شان چې لاړه ده لاتراوسه هم زموږ د هېواد ددغه خپلواکۍ غوښتونکي، هېواد دوست او فرهنګي ـ سیاسي ممبارز، د کار او ژوند ډېر اړخونه تت پاتې دي.

امان الله خان پخپله یو ستر فرهنګپال، هنر دوست او ادب پرورو پاچا و اودغه اړخ یو له هغو اړخونو څخه دی، چې تراوسه زموږ پلټونکو پرې کار نه دی کړی.

ما د خپلې مقالې لپاره همدغه سرلیک وټاکه او هڅه به وکړم د اسنادو او مدارکو په ملاتړ دا خبره روښانه کړم، چې

امان الله خان د هنر او ادبیاتو، ژورنالېزم، انځورګرۍ، موسیقۍ او د فرهنګ د بېلابېلو اړخونو د پیاوړتیا او پراختیا د لارې یو مبارز او فرهنګي شخصیت و.

ددې لپاره چې وکولای شم ددغه ستر ملي او فرهنګي شخصیت په باب همدغه کړنې روښانه کړم ددغې څېړنې لپاره لاندې واړه سرلیکونه ټاکم:

- امان الله خان د هېواد نوی ولسمشر
- امان الله خان د وینا د خپلواکۍ او ژورنالېزم د پراختیا په برخه کې.
- امان الله خان د موسیقۍ، هنر او ادبیاتو د سمون، علمي کېدو، پراختیا او لوړتیا په برخه کې.

امان الله خان د هېواد نوی ولسمشر:

په هغو شپو ورځو کې چې امیر حبیب الله خان د افغانستان د روڼ اندو او اوښتون غوښتونکو په وړاندې ولاړ و (د ۱۹۱۷ز کال څخه تر ۱۹۱۹ ز کال پورې) افغانان د زور-زیاتۍ، ښکېلاك، ترهګرۍ او ولږې په اور کې سوځېدل، له بلې خوا د افغانستان په شاوخوا کې داسې انقلابي خوځښتونه راپیل شوي وو، چې له هند نه نیولي بیا تر تاشکند، بخارا، مسکو، استانبول، تهران او یو شمېر نورو سیمو پورې د خپلواکۍ او ولسواك غورځنګونو یو په بل پسې سر راپورته کاوه او ددغو غورځنګونو د پیوستون لپاره پراخې هڅې روانې وې. په دغه شان انقلابي شرایطو

کې افغانان هم له دغه ستر پاڅون سره يوځای کېدل. د امير حبيب الله خان په وړاندې کرکه او د هغه په وړاندې د پاڅون نښې، نښانې هغه وخت لا زياتې شوې، چې امير په لومړۍ نړېواله جګړه کې د انګرېزانو په اشاره او د هغوی په ملاتړ د افغانستان بې طرفي اعلان کړه (د ۱۹۱۴ کال د اګست ۲۲) د امير دغه اعلان او د ترکيې او آلمان د هغه وړانديز په ردولو سره چې افغانستان، ترکيه او آلمان د انګرېزانو په وړاندې يو ګډ پوځي-سياسي پيوستون جوړ او اعلان کړي د آلمان هيات له ځان سره د هغه هېواد د امپراتور دوهم ويلهيم او د ترکيې هيات د هغه هېواد د سلطان محمد رشد خامس ليکلي پېغامونه له ځان سره امير حبيب الله خان ته راوړي وو. دغه هيات د ۱۹۱۶ کال د مې د مياشتې تر ۲۱ نېټې په افغانستان کې پاتې شو). په اصل کې په افغانستان کې د بدلون او پاڅون هڅې ګړندۍ شوې. خلکو په ټول افغانستان او په ځانګړې توګه د هېواد په سهيل او ختيځ کې د پښتنو بېلابېلو قومونو د انګرېز په وړاندې د جهاد او پاڅون ناره پورته کړه، خو امير نه يوازې په کابل کې روڼ اندي او خپلواکۍ غوښتوونکي منورين او مشران وځپل، چې ورسره جوخت جهاد يې هم ناجايزه اعلان کړ. هغه د فرمان له مخې دا څرګنده کړه، چې "جهاد د اسلام د پاچا له امر او اجازې نه پرته جواز نه لري او په دې باب يې يوه رساله د (د اولی الامر اطاعت) په نامه د کابل د عنايت په

چاپخونه کې خپره او په ټولو جوماتونو او پوځي چوڼيو کې وويشله..."(١) په دغو حالاتو کې افغانستان له يوې خوا د انګرېزانو د زورزياتۍ سره مخامخ و او له بلې خوا د ماورالنهر په سيمه کې د اکتوبر د انقلاب پراختيا او د بلشويکانو يرغلونه ددې لامل وګرځېد چې بې شمېره ازبکان، تاجيکان، قزاقان، ترکمنان او د سيمې يو شمېر نور خلك افغانستان ته راواوړي او په اقتصادي لحاظ وران افغانستان د يو شمېر نابللو مېلمنو له هجوم او راتګ سره مخامخ شو. له دې خبرې څخه موخه دا ده، چې په دغه وخت کې د افغانستان ټول سياسي سرحدونه د پرديو پرمخ خلاص وو. امير په خپل عشرت اخته و او ملت د بدمرغۍ ډېرې ستونزمنې شېبې تېرولې. دغو ټولو لاملونو سره لاس يو کړ او د افغاني خپلواکۍ غوښتونکو ليکې يې لا پسې پياوړې کړې. افغاني انقلابيونو بري ته د رسېدو لپاره د لومړۍ او دوهمې مشروطۍ بنسټ کېښود. د خپلواکۍ غوښتونکو د ټکولو، له منځه وړلو او له وطن نه د شړلو سره سره امير حبيب الله خان ونشو کولای ځان خوندي وساتي، چې ددغه راز پېښو په لړ کې د ۱۹۱۹ کال د فبرورۍ په ۲۰ امير حبيب الله خان د لغمان په کله ګوش کې ووژل شو او سره له دې، چې سردار نصرالله خان (د امان الله خان کاکا) او سردار عنايت الله خان (د امان الله خان ورور) يو په بل پسې وغوښتل د وژل شوي امير ځای

ونیسي، خو امان الله خان د ملت او د دربار د ملاتړ له امله د خپل پلار ځای ناستی شو (د ۱۹۱۹ کال د فبرورۍ ۲۸) دا د خپلواکۍ غوښتونکو او د دموکراسۍ د لارې د پلویانو هغه ستر بریالیتوب و چې ان د سراج الاخبار د فکري انجمن نه مخکې هم راپیل شوی و او بیا د لومړۍ او دوهمې مشروطې تر وخت یې خپله لمنه په هېواد کې غځولې وه. امان الله خان د همدغه راز فکري غورځنګ تر اغېز لاندې پاچاهۍ ته ورسېد. هغه ددغه غورځنګ د هېواد پالونکو مشرانو او غړو سره په نږدې تماس او اړیکو کې و. همدغو کسانو وروسته له امان الله خان څخه ملاتړ وکړ. دوی ټول ددغه غورځنګ غړي وو چې د امیر حبیب الله د وژلو پلان هم همدوی جوړ او عملي کړ او په دې توګه په دربار کې هغه ډله حاکمه شوه چې د هېواد پالونکو افکارو له درلودلو سره په ځنګ کې څه ناڅه ټول فرهنګیان او د هنر او ادب مینان وول.

ځینې څېړنې دا خبره په ځرګنده توګه روښانوي چې د امان الله خان زیاتره نږدې ملګري او دوستان یا شاعران وو یا ژورنالستان، یا لیکوال او هنرمندان او یا هم د ښکلو هنرونو لارویان. وګورئ ټوله هغه انقلابي او فرهنګي شخصیتونه لکه عبدالهادي پرېشان داوي، محمود طرزي (د امان الله خان خسر)، عبدالرحمن لودین (کبریت)، سید احمد لودین قندهاري، ولي محمد خان دروازي، شجاع

الدوله بابکرخیل، میر قاسم خان (د امان الله خان امنیت وزیر)، محمد ابراهیم خان جمشیدي، آدم خان (د ګرشك حکمران)، میر یار بیك خان دروازی، غلام احمد اعتمادي، غلام محی الدین افغان، سید حسن خان فرقه مشر، غلام جیلاني خان اعظمي (د کابل د ادبي انجمن مشر)، محمد سعید خان حبیبي مشهور په (لالا) ، انور بسمل، تاج محمد خان بلوچ، فیض محمد خان ناصري، عبدالحسین عزیز، مشهور هنرمند استاد قاسم افغان، پیاوړی هنرمند او انځورګر استاد فرخ افندي او یو شمېر نور... په اصل کې د هغوی ستر خپلواکي غوښتونکي غورځنګ مشران او غړي وو چې د فرهنګ او فرهنګي چارو له لارې یې خپله مشروطه غوښتونکې مبارزه پرمخ بیوله.

امان الله خان د سیاسي، ټولنیزو او اداري بدلونونو په برخه کې:

امان الله خان چې کله د پاچاهۍ پر تخت کېناست، نو سمدلاسه د پلار له خوا بند ته اچول شوي ټول فرهنګي، سیاسي مبارزین یې نه یوازې له بندیخانو رااوویستل، چې هر یو ته یې لوړ دولتي مقامونه هم ورکړل.

امان الله خان وروسته له دې، چې له بریتانوي هندي دولت سره خپل حسابونه تصفیه کړل، نو د ملت له غوښتنو سره سم د هېواد په دننه کې یو لړ هغو ټولنیزو، اقتصادي،

فرهنګـي او سياسـي بـدلونونو او ريفورمونـو تـه مخـه وکـړه، چې لـه ډېر پخوا نـه هـم امـان الله خـان او هـم "جوانـان افغـان" او د (دواړو مشـروطيت غوښتوونکـو جنبشـونو) او ټـول ملـت غوښتنـه وه. د "تحـولات و اصـلاحات اجتمـاعی عصـر امـانی" ليکـوال پـه دې بـاب داسـې وايـي: "...امـان الله خـان بـه منظـور رفـع پسـمانی هـا و ايجـاد تحـولات عميـق اجتمـاعی در کشـور کـه بتوانـد جامعـه را بسـوی پيشـرفت و ترقـی رهنمـون شـود دست بـه يکسلسله ريفـورم هـا زد کـه در دو مرحلـه مـورد اجـرا قـرار ګرفـت. مرحلـه اول ۱۹۱۹ تـا ۱۹۲۴ و مرحلـه دوم از ۱۹۲۸ به بعد."(۴)

ددغـو بـدلونو تـر ټولـو ارزښتناکـه بېلګـه د اساسـي قـانون يـا د افغانسـتان د لـوړ دولـت اساسـي نظامنـامې جـوړول وو چې پـه ۱۳۰۱ ل کـال کـې د جـلال آبـاد پـه لويـه جرګـه کـې تصويب شو. پـه دغـه لويـه جرګـه کـې ۸۸۳ تنو د ولـس استازو برخـه درلـوده. ددغـې لـويې جـرګې لـه برکتـه افغانسـتان د لومـړي ځـل لپـاره د يـو پرمختللي اساسـي قـانون خاونـد شـو، چې د ۱۳۰۲ ل کـال پـه پيـل کـې د پاچـا لـه خـوا توشيح شو. تـر هغـه وروسـته امـان الله خـان پـه دغـو لانـدو ريفورمونـو او بدلونو لاس پورې کړ.

- پـه هېـواد کـې د قـانون جوړولـو جرګـه ګـۍ جـوړول. دغـه شـورا يـا جرګـه ګـۍ د دولـت د شـورا پـه نـوم يا ‌ېدلـه. دغـې جـرګې چې نيمـايي غـړي يـې انتخـابي او نيمـايي يـې د پاچـا لـه

خوا تاکل کېدل، په اصل کې ډېرې ارزښتناکې دندې په غاړه درلودې، لکه: د قوانینو پرله پسې جوړول او سمون، د دولتي لایحو برابرول، د قانوني پروژو څېړنه او د وزیرانو د غونډې له تصویب څخه وروسته د پاچا لاسلیك کولو ته سپارل، د دولت د بودجې سمون او له بهرنیو هېوادو سره د افغانستان د اړیکو، تړونونو او چارو پرمخ بیول.

ـ امان الله خان ډېره مینه درلوده، چې یوه هېواد پالونکې او غمخوره اداره ولري. د هغه مرستیالان، وزیران، والیان او حاکمان د پولیسو او امنیتي چارو مسوولین، د ګمرکونو چارواکي او مامورین او د قانون جوړولو او پلي کولو ځانګې، دا ټول باید هغه کسان وي چې د ملت د ځورولو لامل ونه ګرځي. پاچا امان الله د دولتي دستګاه سمون ته ډېر ارزښت ورکاوه. هغه له ۱۹۲۱ کال نه وروسته د دولتي دستګاه د اصلاح او بشپړتیا لپاره ملا وتړله. په دې برخه کې د افغانستان د بنسټیزو جوړښتونو د نظامنامې جوړول او تصویب د امان الله خان له سترو کارونو څخه بلل کېږي. دا په حقیقت کې د مشروطه غوښتنو دوهم ارزښتناك سند دی چې د هغې له مخې دولت به خپلې ټولې چارې د حکومت له لارې ترسره کوي او حکومت به د خلکو استازي ټاکي. دا یوه دموکراتیکه او ولسي بېلګه وه، چې امان الله خان د هغې په عملي کولو سره په اصل کې د خپل پلار نیکه ټول په فرد پورې تړلي

(پاچا پورې) ټول واك مات كړ او هغه يې ولس ته ولېږدوو.

امان الله خان په افغانستان كې د ديني او مذهبي آزاديو او برابرۍ ته هم ځانګړې پاملرنه وكړه او په اساسي نظامنامه كې يې دغه خپلواكي په څرګندو الفاظو سره داسې وليكله:"د افغانستان په هېواد كې ټولو اوسېدونكو وګړو ته پرته له ديني او مذهبي توپير نه د افغانستان تبعه ويل كېږي"(۵)

غازي امان الله خان د بشر خپلواكۍ او د انسان كرامت ته زښت زيات ارزښت وركاوه. هغه په افغانستان كې د هر وګړي خپلواكي اعلان كړه او مريتوب يې په افغانستان كې منع كړ. د جلال آباد په لويه جرګه كې د هزاره ورونو يو تن وكيل غلام حيدر د دايزنګي هزارو څخه د امان الله خان ددغه ارزښتناك ګام په هكله مخامخ ده ته وويل:"دا چې په پخوانيو زمانو كې تر لس زره خلك، نر او ښځې د مسلمانانو د هزاره، جديدي، شغناني، بدخشي، چاصدې او داسې نورو طايفو د كنيزۍ او غلامۍ له نامه لاندې، د ملت د نورو ورونو په كورونو كې اسير وو، نو مونږ كه په زرو ژبو تشكر وكړو د غازي اعليحضرت دا مرحمت او نوازش ادا كولی نشو چې د خپل ميمنت مانوس جلوس په اوله كې داسې خلك، د ملت نارينه او ښځې لومړۍ له خپله حضوره او د خپلې محترمې كورنۍ او بيا يې د ملت د ورونو له نورو كورنيو آزاد كړل او ويې فرمايل، چې د

اسلامیه نجیب ملت هېڅ یو فرد به د کنیز او غلام په نامه قید نه وي. ددې خلکو املاك، چې د پرش، ځلوېښت کاله ضبط و، بېرته یې ښتننانو ته ورکړل شول او ټول یې د ملك، د هستۍ او شتو خاوندان شول..."(۶)

دغه راز د نوي نظامنامې په ۲۲ او ۲۴ ماده کې بیګار، شکنجه، ځورونه او زجر په افغانستان کې په بشپړه توګه منع کړای شو. د امان الله خان د ټولنیزو بدلونونو او سمون په لړۍ کې د ښوونې او روزنې سمون، پراختیا او لوړتیا هم لوی ځای درلود. د افغانستان د لومړني اساسي قانون د ۶۸ مادې پر بنسټ زده کړه تر لومړنیو ښوونځیو جبري شوه. په هماغه وخت کې څه دپاسه ۳۲۲ ښوونځي په کابل او نورو ولایاتو کې جوړ شو چې د څېړنو له مخې څه ناڅه یو پنځوس زره زده کوونکي په دغو ښوونځیو کې په زده کړو اخته وو. امان الله خان په دې څرګند حقیقت ډېر ښه پوهېده چې هېواد پرته له مسلکي کادرونو د پرمختګ لوړو مدارجو ته نه رسېږي، نو ځکه خو د امان الله خان په ځانګړې پاملرنې سره یو زیات شمېر زده کوونکي بهرنیو هېوادو ته د لوړو مسلکي زده کړو د ترلاسه کولو لپاره واستول شول.

تر ټولو مهم ټکی چې امان الله خان ورته ځانګړې ارزښت ورکاوه، هغه د ښځو د حقوقو په رسمیت پېژندل، پراختیا او منل وو. په دغه ستر امر کې د هغه مېرمنې ملکه ثریا د

یادونې وړ برخه او مرسته ترسره کړه. امان الله خان لومړی له خپل کورني چاپېریال نه راپیل کړه. د ځان لپاره یې د ژوند داسې ملګرې وټاکله، چې نه یوازې د یوې بې بې افغانې په توګه له حیا او عزته ډکه وه، چې یوه منوره او د وخت له علومو او پوهې څه ناڅه باخبره مېرمن هم وه. ملکه ثریا د هېواد د ژورنالېزم پلار او ستر ادیب علامه محمود طرزي دریمه لور ده. د طرزي کورنۍ د پوهې، ادب او تمدن سره آشنا کورنۍ وه. د طرزي مېرمن اسماء رسمیه چې یوه منوره ښځه وه لومړی یې د خپلو بچیانو لپاره په کور کې یو ښوونځی پرانیست او له دې لارې یې د شاهي کورنۍ د ټولو ښځینه برخې په فعالولو او په کار اچولو کې اغېزمنه ونډه واخیسته. وروسته بیا په ۱۹۲۰ز کال کې ملکه ثریا په یوې غونډې کې له وینا کولو وروسته د یو ښوونځي بنسټ کېښود، چې د مستوراتو ښوونځي په نوم یادېده او پخپله ملکې یې د څارونکې دنده پر غاړه واخیسته. دغه ښوونځی یو کال وروسته د می په ۱۹ پرانېستل شو.

امان الله خان د پغمان په لویه جرګه کې کله چې د ښځو د حقوقو او زده کړو خبره رامنځته شوه، داسې دلایل وړاندې کړل، چې یو له هغو څخه د نبوي حدیث (طلب العلم فریضه علی کل مسلم و مسلمه) یادونه وه او هم دا چې ښځې ته نه ښایي د نادانۍ په تورو تیارو کې وساتل شي، ځکه هغه په کور کې د خپلو ماشومانو ښوونکې ده..."(۷)

دغه راز څه موده وروسته د کابل د چنداولو په سیمه کې د نجونو یو بل ښوونځی جوړ شو. دغه ښوونځی د سه دکان په نوم یادېده. د ښځو د بسیاینې په برخه کې دا ټول انقلابي ګامونه بلل کېږي. د امان الله خان او د هغه د خسر محمود طرزي په مخامخ هڅونه او ملاتړ مېرمن اسماء رسمیه (د محمود طرزي مېرمن) په کابل کې د ښځو د ګروهو، اندونو او لیکنو د خپرولو لپاره د "ارشادالنسوان" په نوم یوه خپرونه چاپ کړه، چې د هېواد په مطبوعاتو کې د یو ستوري په توګه وځلیده. (د ۱۲۹۹ کال د کب میاشت) د نورو تولنیزو بدلونو یوه غوره بېلګه د ۱۹۲۴ز کال د جنوري په میاشت کې د "مستوراتو" په نوم د یو روغتون جوړول دي، چې د ښځو د درمان او مور او ماشوم د پالنې او روغتیا لومړنی مرکز بلل کېږي. امان الله خان تل په دې خبره ټینګار کاوه، چې ښځې د افغانستان نیمایي برخه ده او لازمه ده، چې په ټولو هغو دولتي، رسمي او غیر رسمي غونډو، محافلو او اجتماعاتو کې برخه واخلي چې د ملت او په ځانګړې توګه پخپله د ښځو له برخلیک سره اړخ لګوي. د امان الله خان په پېر کې یو شمېر نجونې د مسلکي زده کړو لپاره له هېواد څخه بهر هم ولېږل شوې. له بده مرغه د امان الله خان دغه ټول له سمون او اصلاح څخه ډك اندونه د پردیو د نوکرانو او د جهالت د استازو د ناروا تبلیغاتو له امله له ناکامۍ سره مخامخ شول او کله چې د

سقاو زوی د غلو له یو شمېر ډلې سره پر ارګ حاکم شو، نو د لومړنیو فرمانونو په لړ کې د یو فرمان په پنځمه ماده کې د نجونو مکتب په دغو الفاظو وتړل شو: "له کور نه د ولي له اجازې پرته د بالغو نجونو او ښځو وتل او د مستوراتو مکتب مې موقوف کړ." (۸) د امان الله خان نه وړاندې او دا دی تر ننه هر هغه هېوادپال غورځنګ، د انسان د کرامت د درناوي مشر او هېواد پالونکو ډلو او حکومتونو که د ښځو د حقوقو د بسیا کېدو خبره کړې د پردیو د نوکرانو او د شر او فساد د عاملانو له خوا په کافر، ملحد او د هري تورن شوي دي. له امان الله خان سره هم همدا چلند وشو.

امان الله خان ډېره تلوسه درلوده، چې خپل هېواد له هر پلوه ښاپسته، ودان، سمسور او په متمدنه او پرمختللو هغو وسایلو او وسایطو سمبال کړي لکه چې په نوره نړۍ کې دود وو. هغه د برېښنا د فعالولو لومړني ګامونه واخیستل او د دولتي دوایرو او د خلکو د کورونو د روښانولو لپاره یې د برېښنا لېږدولو لومړني ګامونه پورته کړل. د تیلګراف دوه دستګاوې یوه له انګرېز څخه او بله دستګاه له شوروي اتحاد نه د سوغات په توګه د امان الله خان په وخت کې افغانستان ته راوړل شوې. دغه دستګاوې یوه یې په ارګ کې او یوه یې د باندنیو چارو په وزارت کې نصب شوې، چې د کابل، پېښور او تاشکند ترمنځ یې د تیلګراف چارې ترسره کولې. دغه راز په ۱۳۲۵ کال کې د

سیم لرونکي تیلګراف لین هم له کابل نه تر تورخم پورې وغځول شو. دا یو لینه غزونه وه. په دغه برخه کې دولت یو شمېر زده کوونکي لندن او روسیې ته د زده کړو لپاره واستول. دغه راز د امان الله خان په وخت کې د تیلفون یو زیات شمېر نومرې خلکو ته ووېشل شوې. د راډیویي خپرونو مرکزونه جوړ شول، د اورګاډي پټلۍ د کابل د شاه دو شمېره څخه د دارالامان تر قصر پورې وغزول شوه، چې د یو بخاري انجن په وسیله یې څو واګونونه له ځان سره وړل. دغه پټلۍ ۹۰۸ کیلومتره اوږده وه، چې وروسته د لومړۍ سقاوي په دوره کې دغه پټلۍ چور او ورانه شوه. هوايي ترانسپورټ هم د امان الله خان په وخت کې ځانګړې وده وکړه آن تر دې چې په دغه وخت کې د افغانستان د الوتکو شمېر له اویاوو څخه هم واوښت، په همدې توګه د چاپ د ماشینونو، مطبعو او خپرونکو موسساتو زیاتوالی هم ددغې دورې ځانګړنې دي، چې په ویاړ سره به هر وخت یادېږي.

امان الله خان د وینا د خپلواکۍ او د ژورنالیزم د پراختیا په برخه کې:

"د آزادۍ یوه خوږه ثمره دا ده چې تاسې، عالمان، فاضلان، مشایخ، وکیلان او د ملت اعزه زما په حضور حاضر او خپلې آراوې او افکار په آزاده توګه بیانولی

شي..."(۹)

د امان الله خان حاکمیت په همدغه اصل راپیل شو. امان الله خان د ملت د آراوو، افکارو او اندونو د خپلواکۍ او د بیان د آزادۍ په ستر اصل باور درلود. هغه اصل چې دده د پلار او نیکه په پاچاهیو کې نه و. امان الله خان په دې ګروهه و، چې د بیان آزادي د ولس او پاچا ترمنځ سمون او بشپړتیا راولي، نو ځکه خو امان الله خان دغه اصل د هېواد په لومړني اساسي قانون کې خوندي کړ او تر ټولو مهمه دا چې د مشروطه نظام په اعلانولو سره یې مطلقه پاچاهي له منځه یووړه.

اعلیحضرت امان الله خان د فرد آزادي او د شخصي حریت ساتنه د خپلو موخو په سر کې راوړې وه. د جلال آباد په لویه جرګه کې ملت ته په خطاب کې هغه وویل:"مقصد له دې آزادۍ د محمدي غرا شریعت له مقرراتو او د حکومت له هدایاتو سره سمه آزادي ده، چې یو شخص د نورو افرادو له ظلمونو او غیر مشروع تېریو څخه آزاد وي، د خپل شخصي حریت خاوند وي ترڅو هغه خرابۍ او هغه تېري او تجاوزونه چې پخوا له دې د رعیتي اشخاصو پر مال، ځان، شرف او ناموس د دولت د مامورینو، د رسوخ د خاوندانو او د ملت اعزه و له خوا، هره ورځ اجرا کېدل رفع او دفع شي..."(۱۰)

او په دې توګه امان الله خان د هر ځانګړي افغان د کرامت، کار، ژوند او د ګروهو او اندونو د خپلواکۍ لپاره

لومړني پيـاوړي ګامونـه پورتـه کـړل. د همـدغو ښېګڼو پـر بنسټ د افغـان ملت هـر ځـانګړي فـرد د خپـل هېـواد او دولـت په چـارو کـې ځـان شريك بالـه. نـور نـو هـر چـا کـولای شـوای آن مخـامخ د دولـت وزيرانـو او پخپلـه پاچـا تـه مخـامخ د انتقـاد او نيوکـو ګوتـه ونيسـي او د چـارو د سـمون او سـمبالښت لپـاره هـر فـرد او يـا د افـرادو يـوې ټـولنې کـولای شـوای د ګروهـو او انـدونو بيـان پـه آزاده توګـه وکـړي او خپـرونې ولـري. ددې لپـاره چـې د ملت دغـه غوښتنـه پـه ښـه توګـه ترسره شـي، نـو امـان الله خـان د مطبوعـاتو او ژورنـالېزم وده، لوړتيـا او خپلواکـه پراختيـا د يـو ارزښتنـاك عنصر پـه توګـه ارزولـې وه. پاچـا پـه دې خبره ډېر ښـه پوهېـده، چـې پـر افغـان ملت لـه کلونو کلونـو راپـه دې خـوا اسـتبداد او مطلقيـت واك چلـولی او اوس نـو ددې وخـت رارسـېدلی، چـې د خپلواکـو مطبوعـاتو دا لـړۍ د ملت په واك کې ورکړل شي.

امـان الله خـان د خپـل واك پـه لومـړي کـال د مطبوعـاتو او ژورنـالېزم خپلـواکي او وده اعـلان کـړه او د يـو ټولـواکمن پـه توګـه يـې د خپلواکـو مطبوعـاتو لـه ودې ځخـه ملاتـړ ځرګنـد کـړ. د هغـه د واك پـه هماغـه لومـړي کـال د "امـان افغـان" جريـدې د "سـراج الاخبـار" ځـای ونيـو، چـې د دولـت رسـمي خپرونـه وه. (د ۱۹۱۹ د اپريـل مياشـت). د ۱۲۹۹ هــ ل پـه چنګـاښ کـې د "افغـان" پـه نـوم ورځپاڼـه راووتلـه، چـې مسـؤليت يـې محمـد جعفـر خـان کنـدهاري درلـود. اوس نـو

هغه وخت راورسېد، چې مطبوعات د دولت له انحصار نه راووتل او ملت ته ددې واك ورکړل شو چې خپلواکه او ملي ورځپاڼې، جریدې، مجلې او خپروني ولري. د "ارشاد النسوان" د جریدې په خپرېدلو سره مطبوعاتو د افغانستان د ښځو لپاره د بیان د خپلواکۍ پوره زمینه برابره کړه، چې مسوولیت یې د امان الله خان خوابنې مېرمن اسما رسیمې او یوې بلې منورې مېرمنې آغلې روح افزا درلود.

ددې دورې په روزنیزو مطبوعاتو کې د (معرف معارف وروسته "آیینهء عرفان") د پوهې په رواجولو او دود کې پراخه ونډه واخیسته. دغه راز د "مجموعه عسکریه" په نوم یوه ځانګړې مجله د هېواد د وسله وال پوځ منسوبینو ته ډالۍ شوه، چې مسوول مدیریت یې د ډګروال عبداللطیف خان پر غاړه و. پر افغانانو حقدار ژورنالېست او لیکوال محمد ګل خان منومند هم څه موده ددغې مجلې مسوولیت درلود، چې وروسته دغه مجله د "اردو" په نوم تر ډېرو کلونو په ښکلې بڼه چاپېدله. د محمد حسن سلیمي په مسوول مدیریت د "مجموعه صحیه" په نوم یوه بله ځانګړې خپرونه د هېواد ډاکټرانو او د روغتیایي چارو کارکوونکیو ته ډالۍ شوه، چې نه یوازې د طب د برخې علمي معلومات یې وراندې کول، چې د خلکو د روغتیا لارې چارې هم دوی ته ورښودلې. په همدغه وخت کې د "ثروت" په نوم بله خپرونه چې مسوولیت یې علامه صلاح الدین سلجوقي

درلود، مالي خپرونو ته ځانګړې شوې وه (۱۹۲۵کال.)

د يادونې وړ خبره ده، چې امان الله خان په هېواد کې د بيان د آزادۍ او د ژورنالېزم د بنسټيز بدلون په موخه د لومړي ځل لپاره په ۱۹۲۴ کال کې د افغانستان د مطبوعاتو لومړنۍ نظامنامه يا د مطبوعاتو قانون نافذ کړ، چې په دې توګه د نادولتي او ملي خپرونو د خپرېدو لپاره يې لاره هواره کړه. په دې باب د "استقلال افغانستان و تاثير آن بر تحولات اجتماعی کشور" ليکوال داسې وايي: "تاسيس مکاتب، کتابخانه ها، سينما ها و تياتر بنوبه خويش نقش موثر را در تنوير اذهان عامه و پروسه بيداري ملت بازي نموده دولت با طرح و تصويب قانون اساسي و ساير نظامنامه ها در حقيقت راه را برای تحولات اجتماعی جامعه هموار ساخت تا جاييکه باانفاذ نظامنامه مطبوعات به تعداد ۱۳ جريده و مجله بمصرف دولت از قبيل جريده ارشادالنسوان، جريده اتحاد مشرقی، روزنامه افغان، مجله معارف، جريده امان افغان، مجله اردو، جريده اتفاق اسلام، جريده بيدار، روزنامه حقيقت، جريده انتقادی ستارهء افغان و جريدهء طلوع افغان نشر و چاپ گرديدند که يك تعداد ازين جرايد تا امروز بشکل روزنامه و بعضاً مجله نشر ميگردد از قبيل روزنامه اتفاق اسلام در هرات، روزنامه بيدار در مزارشريف و روزنامه اتحاد مشرقی در ننگرهار، روزنامه طلوع افغان در قندهار و مجله

اردو..."(١١)

د مطبوعاتو د قانون له انفاذ نه وروسته لومړنۍ خپرونه د "انيس" اخبار و چې غلام محی الدين انيس د ١٩٢٧ز کال د مې په مياشت کې په کابل کې خپره کړه. انيس د يوې ملي خپرونې په توګه آن تر ننه خپرېږي. د غير دولتي مطبوعاتو بله بېلګه د "نسيم سحر" خپرونه وه چې مسؤل مديريت يې احمد راتب باقي زاده درلود. دغه خپرونه ډېره انتقادي او کينې لاسې وه، چې څه موده وروسته له چاپ نه پاتې شوه. د لوګر يو مخور شخصيت محمد نوروز خان د "نوروز" په نوم يوه بله ملي خپرونه چاپ کړه، چې په دې توګه د ملي مطبوعاتو شمېر ورځ په ورځ زياتېده. دغه راز زياتره څېړونکي دا خبره يادوي، چې امان الله خان د لويې جرګې د دود په راژوندي کولو سره په اصل کې د دموکراسۍ او د بيان د آزادۍ لپاره تر ټولو لوړ ګامونه پورته کړي، څکه لويه جرګه په اصل کې د ولس د آزاد بيان ډېره غوره مرجع ګڼل کېږي او دغه وياړ هم امان الله خان لري.

لوی استاد پوهاند عبدالحی حبيبي دغه هڅې له خپلواکۍ ګټلو نه مخکې د هېواد د روڼ اندو، فرهنګي او سياسي مخکښانو او په ځانګړې توګه د "اخوان افغان" ګوند د غړو او مبارزانو د زيار او هاند پايلې بولي او داسې ليکي: "دغه فکري هڅې سره له دې، چې کورني او بهرني

خنډونه یې درلودل، پر ۱۳۲۹ق کال د سراج الاخبار افغانیه د بیا راڅرګندي کولو په واسطه د محمود طرزي له خوا ادامه موندله. د "اخوان افغان" په نامه په کابل کې لومړی افغاني سیاسي ګوند تاسیس شو، چې مرام یې "مشروطیت، خپلواکي او کورنی سمون" و، خو ددغه ګوند غړي پر ۱۳۲۵هـ ق کال یا ووژل شول او یا بندیان شول. تر ۱۳۲۹ق چې سراج الاخبار د محمود طرزي په واسطه بیا خپور شو، همدا د اخوان افغان ګوند هم بیا راڅرګندی شو. تر ۱۳۳۷ هـ ق پورې د افغاني روڼاندو په تنظیم او د پوهې په خپرونه کې یې زیار ویوست. د هېواد د بشپړې سیاسي آزادۍ ګټلو او د خپلواکۍ د جهاد لپاره د ولس په سراسري پاڅون او د افکارو په تنویر کې ددې ټولنې زیار ګټور و او چې پر ۱۹۱۹ افغان ولس خپله خپلواکي بېرته وګټله ټولو روڼاندو دنیا ته د نوي، آزاد افغانستان د وروپېژندلو، د ادارې د نوي جوړښت، د مدني چارو په ترتیب، د ښوونځیو د تاسیس او مطبوعاتو د پراختیا په لاره کې زیار ویوست..."(۱۲)

امان الله خان د سیمې او نړۍ د متمدنه ژوند تر اغېز لاندې ډېره تلوسه درلوده، چې افغانستان د پرمختګ نویو پړاوونو ته ورسوي. نومیالی مؤرخ ظفرکاکاخېل په خپل کتاب "پښتانه د تاریخ په رڼا کې" یوځای په دې باب داسې لیکي:

"ترخـــومره چـــې د خپـــل ملـــك د بهبـــودۍ او ښېګـــړې د خواهشـــاتو او ارادو تعلـق و، د اميـر امـان الله خـان پـه زړه کـې د هغـې څـه کمـی نـه و، هغـه دې خبـرې تـه لېوالـه و چـې خپـل ملـك يـې د ترقـۍ پـه لاره پـه داسـې رفتـار روان کـړي، چـې پـه ډېـره لـږه مـوده کـې د دنيـا د متمـدنو قـامونو او ترقـي يافتـه ملکونـو سـره سـيال شـي. ددې مقصـد د حصـول لپـاره هغـه د هـرې وسـيلې او ذريعـه يـې نـه کـار واخيسـت. د خپـل حکومـت د انتظـامي شعبو تنظيم يـې د متمـدنو ملکونـو پـه ډول کـړو. د ملـك لپـاره يـې اساسـي قـوانين تيـار کـړل. پـه ملـك کـې يـې د اولـس د تعلـيم لپـاره مدرسـې او مکتبونـه پرانسـتل. د تـګ راتـګ د ذرايعـو اصـلاح و تعميـر تـه يـې توجـه وکـړه، د غلامـانو خريـد و فروخـت يـې قانونـاً بنـد کـړو. زراعـت او تجـارت تـه يـې توجـه وکـړه او د دوی پـه حقلـه يـې نـوې نـوې منصـوبې جـاري کـړې. د ملـك اهـم مقامـات يـې د سـړکونو او ټيلفـون پـه ذريعـه پـه خپلـو کـې وګنـډل. د مطبوعـاتو اداري تاسـيس شـوې، غـرض هغـه پـه ډېـرې تـن دهـۍ او دل سـوزۍ د خپل ملك د تعمير او ترقۍ په کوششونو کې لګيا و..."(۱۳)

امـان الله خـان پـه دې خبـره ډېـر ښـه پوهېـده، چـې د خپلـو ترقـي غوښتونکـو موخـو لپـاره تـر هرڅـه لومـړی د ولـس کتارونـه ځـان پسـې مـل کـړي او ددغ سـتر هـدف لپـاره يـې مطبوعـات او راډيـو ډېـره ښـه وسـيله ګڼلـه. د امـان الله خـان د واکـدارۍ پـه زمـانې کـې د راډيـو لومـړني سـتيشنونه هېـواد تـه

راوړل شول او لندو مسافو ته د خپرېدو لپاره په کار ولوېدل. امان الله خان د راډیو له لارې ددغه شان ملي اهدافو د تبلیغ او بیان لپاره ډېر ارزښت ورکاوه. د لومړي ځل لپاره د پرودکاستنګ دوې ورې دستګاوې په ۱۳۰۴ هـ ش کال کابل ته راوړل شوې او په دیارلس سوه اووم هـ ش کال کې یې یوه په کابل کې نصب او په کار ولوېده. په دې وخت کې ددغو دستګاوو جوړې راډیو په اکثرو آسیایي هېوادونو کې نه وې. ددغې دستګاه قدرت دوه سوه ولتهه و او امواج (څپې) یې د کندهار تر ساحې پورې د خپرېدو او اورېدو وړ وې.

د راډیو ودانۍ د هغه وخت په یو ډېر ښکلي ځای کې موقعیت درلود، چې "کوټۍ لندني" ورته ویل کېده. په هغه وخت کې د لومړي ځل لپاره پخپله د امان الله خان په هدایت لومړی دېرش او بیا زر پایې وړې بترۍ لرونکې راډیوګانې هم هېواد ته راوړل شوې او په خلکو ووېشل شوې.(۱۴) دغه راز په ښار کې د دولت له خوا په یو شمېر تاکلو ځایونو کې لوډسپکرونه کېښودل شول، چې خلک وکولای شي د راډیو خپرونې او موسیقي واوري.

په همدې توګه امان الله خان د سینما له لارې د ترقي غوښتونکو موخو د څرګندولو او په هېواد کې د سینما پراختیا او رواجېدو ته ځانګړې پاملرنه درلوده. "امان الله خان لاپه یورپ کې و چې د هغه د مصر او انګلستان د

سیاحت د فلمونو نمایش د کابل ښار په مرکزي سینما کې شروع شو. ددې فلمونو په لیدو چې به د افغانستان خلکو د امان الله خان د ذات سره د کوم والهانه محبت او جوش اظهار کولو، د هغې بیان په الفاظو کې ګران دی..."(۱۵)

دا خبره په ډاګه څرګندوي چې د اروپا له سیاحت نه مخکې لا په کابل کې امان الله خان د سینما د رواجولو او دودولو په لړ کې یو شمېر سینمایي مرکزونه جوړ کړي وو. ښاغلی حبیب الله رفیع په دې باب وایي:

"په اماني دوره کې لومړی ځل سینما د ارګ د سلامخانې په برنډه کې د خلکو د تماشې لپاره په کار واچول شوه، خو بیا د امیر عبدالرحمن خان د وخت په سلامخانه کې د استقلال دلیسې ترڅنګ دایمي سینما جوړه شوه، چې د کابل سینما بلله کېده او د زرنګار پارک جوړېدو تر وخته (۱۳۴۲المریز) ودانه وه... د کابل سربېره د پغمان سینما_تیاتر په نامه په پغمان کې هم یوه ډېره عصري ودانۍ جوړه شوه، چې د سوونو کسانو دناستې لپاره یې ځوکۍ درلودې. په دې ودانۍ کې پر فلمونو سربېره ډرامې هم ښودل کېدې او د جشن په شپو ورځو کې به یې د ډرامې او فلمونو بېلابېل نمایشونه درلودل... د پغمان سینما په سقوي اړودوړ کې وسوځوله شوه..."(۱۶)

او په دې توګه ګورو چې امان الله خان شخصاً په هېواد کې د ژورنالېزم، مطبوعاتو، سینما او راډیو د پراختیا،

لوړتیا او بشپړتیا لپاره اغېزمن ګامونه پورته کړي. امان الله خان د مطبوعاتو د لوړتیا لپاره د مطبعو او چاپخایونو زیاتېدو ته ډېر ارزښت ورکاوه. هماغه شان چې مخکې مو یادونه وکړه، د هغه وخت مطبوعاتو د خلکو د اذهانو په روښانولو کې پراخه ونډه ترسره کړه. د حبیب الله رفیع په وینا د افغانستان د خپلواکۍ ترلاسه کېدلو وروسته د هېواد پر مرکز کابل سربېره په ګڼو ولایاتو کې هم مطبعې جوړې شوې وې.

او دا ټول روښانوي، چې امان الله خان او د هغه ملګرو په ټینګه په هېواد کې د بیان د آزادۍ اصل ته عقیده درلوده. ددغه بحث د پای لپاره ښه به وي، چې په دې باب پخپله د امان الله خان هغه په ټینګار وینا واورو، چې د جلال آباد په لویه جرګه کې یې د ملت استازو ته وکړه. هغه په یوه برخه کې وایي:"د خدایځ لپاره هڅه وکړئ، ویښ اوسئ او یوه دقیقه هم د ملت، مملکت د حکومت د خیر او د نیکۍ له فکر څخه غافل مه اوسئ، چې د دنیا او آخرت بدنامي به مو په برخه وي. تاسې باید بلې! بلې! ویونکي ونه اوسئ او نه هرڅه د نې په ویلو رد کړئ. بلکې هرڅه مو چې د ملت او مملکت د ترقۍ په برخې کې په فکر کې ګرځي، په آزاده او حقاني توګه په لوړ او صاف آواز بیان کړئ... زه! هر کار چې کوم غواړم چې د ملت په مشوره وي..."(۱۷)

امان الله خان د موسیقۍ د پراختیا، علمي کېدو او لوړتیا په برخه کې:

لومړی خو دا خبره باید څرګنده کړم، چې امان الله خان په اصل کې په یوې موسیقۍ پرروه کورنۍ کې زېږېدلی. د هغه نیکه (امیر عبدالرحمن خان) پخپله له موسیقۍ سره ډېره مینه درلوده او پخپله امیر عبدالرحمن خان د موسیقۍ ځینې آلات ډېر ښه غږول. هغه له نورستان نه دوه ښځې، چې د هغې سیمې ښکلې او د ښه غږ هنرمندانې وې خپل دربار ته راوستلې (ګلشاه سول او دیتو). دغه راز امیر له هندوستان څخه هم دوه ښکلې هنرمندانې خپل دربار ته دعوت کړې (کاکل او ګورا) چې تل به یې دربار کې د موسیقۍ له بېلابېلو سازونو سره سندرې ویلې. د هغه په دربار کې په دغو هنرمندانو سربېره د موسیقۍ او په ځانګړې توګه د افغاني موسیقۍ ډېر غوره استادان له یو لوړ مقام او ښه نوم څخه برخمن وو. هغو ته معاش ورکول کېده او څه ناڅه هره ورځ او شپه به د دربار ه یو اړخ نه د موسیقۍ انګازې خپرې وې. د "ګلو ځولۍ" لیکوال اروابناد مصطفی جهاد په دې باب یوځای داسې لیکي:

"... آن تر دې چې ویل کېږي امیر عبدالرحمن په خپله هم ډېر ښه رباب وهلای شو او د موسیقۍ پر ځینو اسرارو یې هم لږه او ډېره پوهه درلودله."(۱۸)

دغه راز د هغه زوی او د افغانستان پاچا امیر حبیب الله خان هم د خپل پلار په شان له موسیقۍ سره خورا ډېره مینه درلوده. هم امیر عبدالرحمن خان او هم امیر حبیب الله خان د افغاني موسیقۍ او کلاسیکي موسیقۍ د پراختیا او ودې لپاره د یادونې وړ خدمتونه کړي. هغوی له هندوستان څخه د کلاسیکي موسیقۍ یو شمېر پوهان، استادان او هنرمندان افغانستان ته راوغوښتل او هغوی ته یې په افغانستان کې د موسیقۍ د سمون او پیاوړتیا دندې ورکړې. امیر حبیب الله خان د خپل پلار په هڅونه او د دربار د موسیقي پوهانو په مرسته د پیانو غږول زده کړل. هغه ډېره ښه پیانو غږوله.

د افغانستان د راډیو تلویزیون پخوانی او تکړه هنرمند او مشهور طبله غږونکی استاد محمد آصف وایي:" امیر حبیب الله خان په خپل وخت کې خانقاګانې هم جوړې کړې. زما پلار محمود خان هم ددې ترڅنګ، چې د دربار یو ښه او مقرب هنرمند و، د خانقا ډېر مینه وال و. هغه نه یوازې طبله وهله، بلکې د موسیقۍ نور آلات لکه سارنګ هم ډېره ښه غږوله او هم د هارمونیې ښه استاد و او پخپله امیر حبیب الله خان د هغه او د نورو هنرمندانو ډېر ښه مشوق و. په همدې ډول باید ووایم، چې په هغه وخت کې ښځو او نارینه هنرمندانو یوځای او په ګډه سندرې ویلې..."(۱۹) امیر حبیب الله خان د "خرابات" د سیمې د ودې او په خلکو کې د

موسیقۍ د پراختیا په ستر امر کې خورا اغېزمنه برخه واخیسته. د هغه په وخت کې موسیقي د خلکو کورونو، ودونو او د خوښیو نورو غونډو ته هم لاره وکړه او امان الله خان دغه ځوان او تنکی شاهزاده په دغه شان یو هنر پروره دربار او کورنۍ کې رالوی شو.

"د امان الله خان په دوره کې د لومړي ځل لپاره موسیقي د مرکز د دریو سترو ښوونځیو یعنې اماني (چې بیا د نادر خان له خوا یې نوم په نجات بدل شو)، حبیبیې او دارالمعلمین په درسي پروګرام کې د یوه مضمون په توګه داخله شوه. استاد قربان علي د استاد نتو پلار د اماني په ښوونځي، استاد پیر بخش په دارالمعلمین او په خپله استاد نتو د حبیبیې په ښوونځي کې د موسیقۍ د مضمون د ښوونکو په توګه مقرر شول. دغو استادانو په یادو شویو ښوونځیو کې په هره اونۍ کې دوه ورځې شاګردانو ته د موسیقۍ تدریس کاوه."(۲۰)

د امان الله خان د دربار یوه پیاوړې برخه د افغاني موسیقۍ برخه وه. دا لکه یوه ټولنه او یا لکه یو هنري مرکز له ځانګړي اعتبار او ټاکلو مقرراتو څخه برخمنه وه. ددغه هنري مرکز حارنه او پالنه پخپله امان الله خان کوله. د افغاني او کلاسیکې موسیقۍ استادانو، پوهانو او هنرمندانو ته ځانګړی درناوی او ځانګړي امتیازات موجود وو. استاد قاسم افغان یو له دغو نامتو هنرمندانو څخه و،

چې د امان الله خان تر لارښووني او څارنې لاندې یې د افغاني موسیقۍ او کلاسیکې موسیقۍ د ودې او سمون لپاره نه هېرېدونکې خدمتونه کړي. په ځینو اسنادو او مدارکو کې راغلي، چې امان الله خان به کله کله شوقي سندرې هم ویلې او پیانو یې ډېره ښه غږوله " لکه څنګه چې څرګنده شوې ده غازي امان الله خان په خپله هم له افغاني موسیقۍ سره خورا زیاته مینه درلودله او آن تر دې حده یې دا ظریف صنعت خوښ و، چې د خپلې شهزادګۍ په زمانې کې یې له خپل پلاره پټ د استاد قاسم تر نظر لاندې او د هغه په لارښوونې یې پیانو زده کړه، چې په زیات مهارت سره یې غږولی شوه، ځکه نو کله چې واکمنۍ ته ورسېد، نو خپل پوه استاد او د اوسنۍ افغاني موسیقۍ بنسټ اېښودونکي ته یې د افغاني موسیقۍ د اصولي احیا کولو لپاره پوره صلاحیت ورکړ...(۲۱)

امان الله خان د ځان او د خپلو انقلابي ملګور هغه کرکه چې د ښکېلاګرو انګرېزانو په وړاندې یې لرله، کله کله د موسیقۍ له لارې څرګندوله او په دې برخه کې د هغه هنرمند ملګري همدا استاد قاسم افغان او استاد فرخ افندي و.

که په ژورنالېزم او مطبوعاتو کې ددغه سنګر ملګری محمود طرزي، مولوی صالح محمد خان کندهاري او نور وو او که د ادبیاتو له سنګر نه د عبدالهاي داوي، غلام

محی الدین افغان او یو شمېر نور لیکوال او شاعران د هغه ملګري وو، نو د موسیقۍ له دغه هېواد پالونکي سنګر څخه امان الله خان د استاد قاسم افغان، استاد فرخ افندي او یو شمېر نورو هنرمندانو ملګرتیا له ځان سره درلوده.

" د خپلواکۍ په جګړو کې تر بري وروسته چې لا د خپلواکۍ معاهده نه وه لاسلیك شوې، نو د انګرېز یو عالیرتبه شخصیت د خبرواترو لپاره کابل ته راغی دغه سړي ته چې (مستر داپس) نومېده، رسمي مېلمستیا وشوه او استاد په دې مېلمستیا کې د سندرو بللو لپاره راوغوښتل شو، خو کله چې استاد په دې پوه شو چې دا سړی د انګلیس نماینده دی، نو ځنګه چې د هغه سترګې شنې وې، استاد حسب الحال په سندره کې داسې یو بیت ووایه:

میزند چشم کبود تو به مژگان ناخن
ترسم ای شوخ میان من و تو جنگ نشود.

(داپس) چې په دري ژبه هم پوهېده، نو ویې ویل چې ماته دې وویل؟ استاد وویل، چې هو! او بیا یې دا بیت هم ووایه:

همینجا صلح کن با ما چه لازم
که در محشر زما شرمنده باشی.

که څه هم چې (داپس) د استاد پر دې وینا خواشینی شو، مګر غازي امان الله خان ته یې خورا خوند ورکړ، نو (داپس) د مجلس د نزاکت لپاره څه ونه ویل او خبره یې بله خوا

بوتلـه او اسـتاد تـه يـې وويـل: د موسـيقۍ کـومې آلـې پـه مهارت سره غږولی شئ؟ استاد ځواب ورکړ، چې ټولې يې. (داپس) وويـل: آيا پيانو هم؟ استاد وويـل: هـو! نو بيا (داپس) داسې وويـل: آيا د افغـاني خاصې موسيقۍ هغـه طـرز چې تاسو پـه خپلـه ترتيب کړی ماتـه هم رازده کوې؟ استاد وويـل: هـو! خو پـه دې شرط چې کومـه نغمـه مـا د پيانو لـه يوه سره راشروع کړه، نو تـه بـه يې هم لـه بلـه سره لکـه زما پـه شان غږوې. (داپس) ومنلـه او استاد د پيانو سـره يوځاى پخپـل خواږه غږ دا ترانه شروع کړه:

مـکتب ماست جاى استقلال

درس ما نکته هاى استقلال(۲۲)

او پـه دې توګـه زمـوږ د خلکـو د خپلواکـۍ غـوښتنې ترانـه استاد قاسم پخپلـه پـه انګرېز داپس وويلـه. "وروستـه استاد د ملي غـرور يـو شـعر، چې شاعر يې مرحوم مستغني دی هم پـه دې مېلمستيا کې ووبولـه، چې پـه هر بيت سره يې خلکـو لاسونه پړکـول او د استاد پـه موقـع پېژنـدنې يې شاباسـونه ويلې، چې دلې بـه يې د سر څو بيتونه وکاږو:

کيسـت افغـان؟ در زمـان ګيـر و دار

مـى نترسـد از نهيـب کـار زار

اشـك رستم غيـرت اسـفنديار

کـى بـود از خصـم رو ګـردانيم

گــر نــدانی غیــرت افغــانیم
چــون بــه میــدان آمــدی
میــــــــــدانیم"(۲۳)

غــازي او فرهنګــي امــان الله خــان خپــل اســتاد او د افغــاني موســیقۍ دغــه خــدمتګار هنرمنــد تــه د (اســتقلال) مــډال پــه خپلـو لاسونو ورکړ. دغـه راز هغـه اسـتاد قاسـم افغـان تـه د سـرو زرو يـو بـل نښـان د (مسـرت) پـه نامـه هـم ډالـۍ کـړ او د (موسـيقۍ د لمر) ستر لقب يې هغـه تـه وروبانسـه.امـان الله خـان يـو شـمېر هنرمنـدان پـه ځينـو بهرنيـو هېـوادو کـې د موسـيقۍ پـه برخـه کـې د مسـلکي زده کـړو د ترلاسـه کولـو لپـاره واسـتول، چـې پـه دې لـړ کـې يـو زيـات شـمېر زلميـان د هندوسـتان، تـرکيې، شـوروي اتحـاد او يـو شـمېر نـورو هېـوادو هنري مرکزونو ته واستول.

دغـه راز امـان الله خـان پـه بهـر کـې ټولـو افغـاني سفارتخانو تــه هــدايت ورکــړی و، چــې د موســيقۍ او ښکلــي هنرونــو پــه برخـه کې د يـو شـمېر پوهـانو پـه لټـه کې شي، چـې وروسـته بيـا افغانسـتان تـه راوبلـل شـي او دلتـه زده کوونکـو تـه بـه درسـونه ورکـوي. پـه دې لـړ کـې پـه پـاريس کـې افغـاني سفير او د هېـواد د ژورنـالېزم پـلار محمـود طـرزي لـه يـو تـن خـورا غـوره او تکـړه هنرمنـد اروابنـاد محمـود فـرخ افنـدي سـره آشـنا شـو. اسـتاد فـرخ يـو بـې جـوړې انځـورګر او موسـيقي پـوه و. د دوی پېژندنـه

هم د افندي د يو انځور د پيرېدلو په وخت کې وشوه او محمود طرزي د افندي په لاس دغه رسم په ۱۰۰ فرانکو واخيست. څه موده وروسته يې افغانستان ته رادعوت کړ، چې په دربار کې او د هېواد په ښوونځيو کې د موسيقۍ او انځورګرۍ درسونه ورکړي. استاد فرخ چې کله افغانستان ته راغی، نو تر هرڅه دمخه د امان الله خان له تودهرکلي سره مخامخ شو. د امان الله خان په هڅونه استاد فرخ هم په دربار او هم د هېواد په بېلابېلو روزنيزو مرکزونو کې د موسيقۍ او انځورګرۍ د اصولو په زده کړې اخته شو. يو ليکوال د هغه په باب داسې ليکي:

"محمود فرخ افندي د پغمان له سيما_تياتر څخه بيا د کابل تر سينما پورې کله چې ساکت يا بې آوازه فلمونه ښودل کېدل، نو د پيانو او ويلون په غږولو سره به يې د مرحوم استاد قاسم او مرحوم استاد غلام حسين سره يوځای د سينما متحرکو اشباحو ته ژوند باښه..."(۲۴)

استاد فرخ افندي د لومړي ځل لپاره د غربي موسيقۍ په اصولو سره زموږ د هېواد د موسيقۍ د تنظيم او ودې ورکولو لپاره د وياړ وړ خدمتونه ترسره کړل. استاد فرخ د امان الله خان په مستقيمه هڅونه او تشويق درې زره ملي او فکلوري سندرې چې زموږ په ولس پورې اړه لري، راټولې او د نوټېشن په وسيله يې ثبتې کړې. نوموړی چې يو ښه رسام او انځورګر هم و او کله چې د امان الله خان د کورنۍ يو تن

ورځخه د يو رسم غوښتنه وکړه، نو هغه انځور يې وکېښ او په يوه لويه کورنۍ غونډه کې يې په داسې حال کې، چې امان الله خان هم ولاړ و، وروسپاره. دی پخپله وايي:

"...ما ځو ورځې پر رسم کار وکړ، کله چې تکميل شو اعليحضرت په داسې حال کې چې طرزي صاحب، ملکه ثريا او د اعليحضرت مور حاضر وو د طرزي صاحب مېرمن، ځهره وغوښته. په دغه وخت کې اعليحضرت ماته وويل:"اوس ته زما ورور يې.... په دغه وخت کې اعليحضرت د خپلې خور په لاس يوه خوانچه پتنوس چې اصل وريښمين دسمال پر اوارو و، ماته په دواړو لاسو تقديم کړ او زه يې په دغې خوانچې وياړلم. کله چې ما د شاېسته پتنوس ځخه دسمال پورته کړ، چې دوه سوه اماني طلاوې پکې پرتې وې..."(۲۵)

امان الله خان په پته او ښکاره د هنرمندانو پالنه، تشويق او له دوی سره هر راز مرسته خپله دنده ګڼلې وه. د ډنمارك د Fjord تلويزيون سره په مرکه کې تکړه هنرمند او مشهور طبله غږونکي استاد محمد آصف محمود يوځای داسې وايي:

"امان الله خان او د هغه کورنۍ هنرمندانو ته ځانګړې پاملرنه درلوده. زما پلار اروابناد محمود مور ته دا کيسه کړې وه، چې زما (د استاد آصف پلار) واده و، کورنۍ د واده په سمبالښت لګيا وو، ځکه سبا ته واده و. ماښام

ناوخته زموږ د کور دروازه وټکول شوه، هغه وخت خو په کوځه کې څراغ نه و، نو څوك دروازې ته ورغلل او مېلمنو وويل: دا د محمود خان کور دی؟ هغه وويل: هو! بيا يې هيله وکړه، چې محمود خان دروازې ته راشي. مېلمانه دوه کسه وو، چې په سپينو کاليو کې يې ځان پټ کړی و، زه چې دروازې ته ورغلم نو يو تن مېلمه چې مخ يې پټ کړی و، راته وويل، چې زه هماغه څوك يم، چې ستا څخه خو روپۍ قرضداره وم، نو واخله دا پيسې. ما چې پيسې اخيستې، نو د دغه مېلمه له غږ نه وپوهېدم، چې دا اعليحضرت غازي امان الله خان دی، چې مهرباني يې کړې او په دغه شان يو وخت کې يې پر موږ شفقت کړی."(۲۶)

ادب پروره او فرهنګي پاچا امير امان الله خان ډېره مينه درلوده، چې د موسيقۍ ترڅنګ افغاني ادب، هنر او په ځانګړې توګه ډرام په افغانستان کې لاپسې وده وکړي. ددې کار لپاره امان الله خان هم د دربار په فرهنګي برخه کې او هم د کلتوري چارو په مرکزونو کې دغه اصل ته ډېره پاملرنه درلوده. آن تر دې چې له دغې مهمې لارې يې د انګرېز پر ضد مبارزه خپله کړې وه. په يو سند کې راغلي، چې "قاضي رحيم الله خان په کال ۱۹۲۸ کې "نوې روښني" په نوم ډرامه (چې بيا امان الله خان د افغانستان پاچا هم دا ډرامه کابل ته وغوښته)..."(۲۷)

په همدغه اثر کې يو ځای لولو:"په افغانستان کې په

۱۲۹۹ هـ ش کال د اعلیحضرت امان الله خان په سلطنت کې ځینې وړې وړې تمثیلي ټوټې (پارچې) د ښوونې او روزنې په چوکاټ کې د پوهنې شاګردانو له خوا ننداري ته وړاندې شوې."(۲۸)

او په دې توګه ګورو، چې امان الله خان د یوې ملي او فرهنګي څېرې په توګه هم د هېواد د فرهنګ په ویاړلي تاریخ کې ځان راڅرګند کړی او د افغان کلتور او هنر په وده کې یې په هغو حساسو، اورنیو او کړکېچنو شېبو کې هم خپله ونډه اخیستې ده.

اخځونه:

۱ـ وګورئ: ر، ای. اولیانوفسکي، د ملي آزادۍ بخښوونکو مبارزو په هکله مقالې. پروګرس، مسکو ۱۹۸۳، ۳۲ مخ نه وروسته.

۲ـنفتو لاخالفین د انګلستان د افغانستان پر ضد، ۱۷۹ـ۱۸۰ مخونه.

۳ـ // // // // //

۴ـ وګورئ: بررسی اوضاع اقتصادی، اجتماعی وسیاسی افغانستان طی سال های ۱۹۰۱ـ۱۹۱۹ میلادی و شرایط بین المللی استرداد و استقلال. مولفان کاندید اکادمیسین محمد اعظم سیستانی، و محقق عبدالله مهربان. چاپ مطبعه دولتی، ۱۳۶۸، ۳۹ مخ.

۵ـ د اساسي نظامنامې اتمه ماده.

۶ـ ورغ مجله، لومړی کال، شپږمه ګڼه، ۱۹۷۹، (لویه جرګه) د پوهاند قانونپوه ډاکټر محمد طاهر بورګي.

۷ـ وګورئ: افغانستان په شلمه پېړۍ کې، د پوهنیز سیمینار د لیکنو ټولګه، جرمني کولن ښار، د صالحه خالقي د مقالې ۱۳۶ مخ.

۸ـوګورئ: په افغانستان کې د ښځینه زده کړو تاریخي سیر ۳۲ مخ، ۱۳۷۵ کال، پېښور، د حبیب الله رفیع لیکنه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۹_ورځ مجله، لومړی کال ۶مه ګڼه، د (لويه جرګه) په نوم د قانونپوه ډاکټر محمد طاهر بورګي ليکنه، ۱۶مخ.
۱۰_ هماغه مجله، ۱۶ مخ.
۱۱_ اوضاع اقتصادی، اجتماعی و سیاسی افغانستان طی سال های ۱۹۰۱_۱۹۱۹م و شرایط بین المللی استرداد استقلال، چاپ مطبعه دولتی، ۱۳۶۸، ۴۳ مخ.
۱۲_ د افغانستان لنډ تاريخ، ليکوال علامه عبدالحی حبيبي، ۳۴۰ مخ.
۱۳_ پښتانه د تاريخ په رڼا کې، ليکوال ظفر کاکاخېل، ۸۴۱ مخ.
۱۴_ د راډيويي ستېشنونو په باب د اطلاعاتو او کلتور وزارت رساله.
۱۵_وګورئ پښتانه د تاريخ په رڼا کې، د ظفرکاکاخېل ليکنه، ۸۴۵مخ.
۱۶_ د تمدن سوغاتونه، ليکوال، حبيب الله رفيع، ۳۰مخ.
۱۷_وګورئ: ورځ مجله،" لويه جرګه" د پوهاند بورګي ليکنه، ۷ مخ.
۱۸_ د ګلو څولی، ليکوال مصطفی جهاد، ۴۱ مخ
۱۹_ د ډنمارك له Fjord تلويزيون سره د استاد محمد آصف تلويزيوني مرکه، مرکه کوونکی يوسف هېواد دوست. د ۲۰۰۴ کال د جولايي ۲۰مه.
۲۰_د ګلول څولی، ليکوال، مصطفی جهاد ۴۱ مخ.
۲۱_ همدغه اثر	//	//	۴۲ مخ
//	//	//	۸۸ مخ
۲۲_	//	//	//	۸۸ مخ
۲۳_	//	//	//	۸۸ مخ
۲۴_ ژوندون مجله، ۲۱ ګڼه، ۱۳۳۷ کا د اسد ګڼه.
۲۵_ افغاني موسيقي، مولف: څېړنمل محمد دين ژواك.
۲۶_ د ډنمارك له Fjord تلويزيون سره د استاد آصف مرکه، مرکه کوونکی: يوسف هېواد دوست، ۲۰۰۴ کال د جولايي ۲۰.
۲۷_ وګورئ: د ډرامې تاريخ او فن، مولف شهسوار سنګروال، ۶۶ مخ.
۲۸_ هماغه اثر، ۶۸ مخ.

Prof. Dr. Aslam Syed

The Man who Liberated Afghanistan

Ghazi Amanullah Khan

There is hardly any other country in Asia except Afghanistan which has played a very significant role in shaping the events in world history despite its meager resources, landlocked location and constant threat to its unity as a nation. The Mughals rode on its shoulders to their glorious rule in India. The mighty British power had to resort to all sorts of conspiracies, aggressions, and sanctions to ensure that the Afghans stand between the Russian Empire and their possessions in India. The Afghans lives and territory have been used to win the last battle of the Cold War. Now, the Americans are using it as a launching pad not only to ensure it loyalty in their global agenda but also to have

access to the enormous gas and oil resources of Central Asia. When we reflect on the importance of Afghanistan in world affairs, we are created the world and blessed different areas with reiv4rs, mountains, green and fertile valleys, mineral and other resources, those elements of nature that were left were thrown in Afghanistan!

In order to appreciate this pearl of wisdom, we have to understand that despite the apparent poverty and lack of resources in Afghanistan, it has the middle of the confluence of the four great civilizations of the world: the Indian, the Chinese, the Iranian, and the central Asian. Any visitor to Afghanistan. If these features of the Afghan . existence show its strength, unfortunately, they are also the cause of its prolonged misery. But has there been any moment in its history when it proved to the world that if left alone it has the potential of being in the world not as a page of medieval history but Muslim nation? At present, we are concerned with that moment when Afghanistan, under the most difficult circumstances emerged as the master of its own fate. This happened only in one decade under the rule of Ghazi Amanullah Khan, the 17th Amir and the first kind of Afghanistan.

Amanullah was born on June 1, 1892 at Paghman. He was the third son of Amir

Habibullah and Sarwar Sultanah, the Ulya Hazrat (queen). At the time of his birth, Amir Abdul Rahman, his grand-father, was the ruler of Afghanistan. As stated earlier, the British were apprehensive of the Russian advances towards Central Asia and thought that Afghanistan would be their next target; and if they were successful in their plan, they could very well threaten the British Empire in India. Therefore, after the second Afghan War, the British had placed Abdul Rahman on the throne of Kabul with the clear instructions that the Amir was not free in his foreign contacts. In other words, the foreign policy of Afghanistan was in the control of the British. Afghanistan was not independent in establishing diplomatic relations with the rest of the world without the prior permission of British. This was the political reality when this infant grew. He must have realized the state of affairs in a different way than his grand-father or his father. To be born in a society that values freedom more than anything else but is shackled is an enigma in itself. The young Amanullah must have pondered over this situation and must have thought of different ways as to how to rehabilitate the honor of the Afghans that had been compromised by the earlier rulers.

Amanullah came to power in February, 1919, when his father was assassinated during a hunting trip. At that time, he was governor of Kabul and in charge of the military arsenal and

the treasury. He became the new Amir despite the claim of his uncle to throne whom he accused of the complicity in his father's murder. We will not go into the detail of this episode as to who killed his father and why but will concentrate on what followed after he came to power. It was easy to have the military on his side because of his position. After that he convened the Loyal Jirga. He put before this grand assembly of the Afghan elders the prevalent situation in which he found his country particularly the British influence and how it had compromised the freedom of Afghanistan. The Loya Jirga approved his call for Jihad against the British. Before we discuss what happened as the result of this call, it would be relevant to quote a few passages from his address to this assembly. After showing the Jirga that his brothers, Inayatullah Khan and Hidayatullah Khan had sworn allegiance ant that even his uncle had accepted him as the Amir, he said:

"O my Nation with a glorious sense of honor,
O brave Army.

When my great nation was putting the Crown of the Kingdom on my head, I had said with a loud voice that I would accept the Crown and the throne only on the condition that all of you should co-operate with me in my thoughts and idea. These I have explained to you earlier and I repeat here a summary thereof:

Firstly, that the government of Afghanistan should be internally and externally independent and free, that is to say, that all right s of Government that are possessed in their entirety by our nation.

Secondly, you should unite with me with all your forces in avenging the assassination of my late father.

Thirdly, our nation should be free, that is to say, that no individual should be subjected to any high-handedness of tyranny by any other individual. Of course, we are proud of the prophet Muhammad (PBUH) along with our civil and military laws." After this, he abolished the forced labor system (begaar) and vowed that he would place Afghanistan amongst the civilized countries of the world.

With these ideas and vision for the future of Afghanistan, Amanullah began his tenure. He had to face two problems: the external pressure of the British power and internal conditions of the economy, social reforms and educational program. Let us see how he overcame the British problems. As stated earlier, Afghanistan was literary capitulated by the British. They allowed some freedom to the Afghan rulers in their internal affairs but in foreign policy matters they dictated the terms. Afghanistan was not

allowed to establish diplomatic relations, trade agreements, or any other economic or cultural activities with the other nations of the world. Therefore, the most important task before Amanullah was to change this status and seek full freedom for his country.

The British were exhausted because of their heavy involvement in the First World War. Moreover, a new force had emerged in Moscow. Two years before his coming to power the Bolsheviks had replaced the royal family of Russia. Lenin, disappointed at the reaction of the European powers towards the revolution, was looking forward to seeking friendly relations with the Asian countries particularly those which had been the victims of imperialism and colonialism.

Amanullah made a judicious use of this situation. He wrote a letter to the British Viceroy expressing his intention of rejection the British interference in the foreign affairs and declaring Afghanistan fully independent. Almost simultaneously, he sent his emissary top Moscow who was warmly received by Lenin. The Soviet Union responded by sending a representative to Kabul and offering aid to Afghanistan. This was partly to embarrass the British and partly (perhaps, more importantly) to secure the friendship of a Muslim country which could be used by the Muslims of Central Asia in order to counter the Soviet advances in their

area. Amanullah knew it and skillfully exploited the situation by allowing the Indian Muslims to cross into the Central Asia and help the freedom fighters. Nonetheless, the Soviet thought that Afghnanistan's friendship would make some difference. Thus securing his position in the north, Amanullah was now ready to face the British.

After their victory against the Axis powers, the British had initiated a series of repressive measures in the territories of present Pakistan. Rowlett Act was one such measure which was to curtail whatever liberty the British had extended to this part of India. There was unrest in the border areas of Afghanistan. The Muslims of India had declared the British territory as the land of war (dar-al-harb) and a movement known as the Hijrat had been launched. This brought many disgruntled people into Afghanistan. The British Viceroy did not even care to look into the Afghan grievances. Amanullah suddenly attacked the British positions across the border in May 1919. He was helped by the Pashtun tribes form both sides of the border. The British had to face some initial humiliations in this war which history remembers as the third Afghan War. But soon they were able to recover when they started air attacks on Kabul and Jalalabad. The Afghans could not face this new menace as they did not have a single combat plane. At the same time,

the British were unwilling to wage a war in the tribal areas. Both sides agreed to sit around the negotiation table. The result was the 1919 Rawalpindi Agreement which did not grant what Amanullah had asked for but some leverage was granted by the British. The Negotiations continued and finally a treaty was concluded in 1921. Even the final treaty was inconclusive on the border issues but in foreign affairs, Afghanistan did emerge as an independent country. The two years of negotiations witnessed Afghanistan signing treaties of friendship with the Soviet and Iran. There is hardly any diplomatic triumph.

After securing the independence of his country Amanullah embarked upon established diplomatic relations with other countries. Relations with the Soviet were more complicated than with any other country. Amanullah never trusted the Soviet for the simple reason that they were cruelly suppressing the Muslim states of Central Asia and wanted Afghanistan's regain the oases of Merv and Panjdeh, the Soviets repulsed these attempts. Relation between the tow countries, however, improved in this twilight of expediency a suspicion. After the initial gestures of 1919, the Soviet gave money, planes, pilots, and experts to develop Afghanistan's communication and transport system.

The British had no choice but to keep on appeasing the Afghan ruler in the wake of the Soviet presence on the other side. Though sometimes, they would resort to such cheap tactics as not addressing the ruler as 'your majesty' or refusing the transit goads to Afghanistan through their territory. Amanullah also responded in his own way how to keep the British engaged. He allowed many Indian nationalists like Subhash Chander Bose easy transit to contact the other revolutionaries in the world who wanted an end of the British Imperialism in India. In addition, he established diplomatic relations with the major European powers and the neighboring Iran. In 1927, he toured the capitals of Europe including Britain and established relation s with Turkey, France, Germany, and Italy. For the first time in history, Afghanistan had reached out to the world for its recognition as an independent state.

Amanullah had emerged as a national hero. The Afghans loved him as he had won for them the most cherished honor the freedom. In 1926, he assumed the title of kind, thus burying the old legacy of being an Amir. Now, he wanted to transform Afghanistan and initiated as series of reforms. As stated earlier, he abolished the system of forced labor.

Very soon, like Raza Khan of Iran, he came under the spell of Mustafa Kamal Ataturk. He invited advisors from Turkey and started a series

of reforms that he believed would transform Afghanistan. His father-in-law, Mahmood Beg Tarzi, a pro intent intellectual of Afghanistan understood the Kind's zeal for undertaking radical measures in the social, economic, political, and educational fields. He adopted the solar calendar, discouraged the veiling and seclusion of women, introduced the Western dress in Kabul and a few other areas, opened schools for secular education, encouraged the girls' education, and started a program for adult and nomad's education. His political and judicial reforms included the first constitution for Afghanistan universal franchise, and creation of a court system with secular penal, civil, and privileges for tribal chiefs and the royal family. In the economic field, he corruption. Eager to put Afghanistan on its feet, he wanted to introduce and effective system of taxation and ordered the budget (1922), introduced the metric system which didn't take roots, gave his people a new currency, the afghani (1923), and established the Bank-i-Milli in 1928.

This was a revolutionary agenda for any country in Asia. In order to bring his ideas into practice, he sent his officers in the military and civil administration to Turkey, Italy, and France for training, opened English, German, and French schools and sought assistance from different countries to help transform the Afghan society. We can imagine where Afghan society.

We can imagine where Afghanistan would be today if all this that he dreamed for his country would have been materialized. In order to implement such an agenda, he needed a centralized government and a loyal army. Mahmood Tarzi warned him and asked him to go slow an understand the dynamics of the Afghans society. He insisted that unless he has an infrastructure to support his policies, these measures would not succeed. But Amanullah was more of an enthusiast than a realist. He listened to the advice of his Turkish advisors and undertook such measures that were going to fire back.

The foreign advisors work on the agenda that is given to them and this has been, and still is the problem of the third world leaders that they listen more to their foreign advisors that to their own people who understand their society. Anamullah also listened to his foreign advisors than to the people like Tarzi who knew his people. The King had come to power because of the support of the army, but under the influence of these advisors, he tried to change the structures of his army by reducing the salaries and minimizing the influence of the tribal chiefs. He promised benefits to the soldiers but these benefits were never realized. He changed the recruitment methods to prevent the tribal leaders form exerting their influence and increased the period of conscription form two to three years.

He also retired the old officers who had supported him. He quest for a professional army in Afghanistan alienated even the solders who could have provided him the help that he needed desperately. He didn't listen to even his war minister, General Nadir Khan asked him to keep in view the sensitivities of the tribal structure of Afghanistan and no to alienate the tribal chiefs. But Amanullah was under the influence of his foreign advisors and ignored these advices. General Nadir Khan left his position in the army and opted for the ambassadorship of France.

Amanullah did not anticipate what could happen in the wake of his reforms. He had dealt with the British and the Soviets effectively and achieved what he could under the circumstances. But he ignored the dynamics of his people. Like many third world leaders, he was happy that his country was on the road to Westernization and was happy to see his daughters and wives and many of the prominent citizens of Kabul dressed like Europeans but did not realize that Afghanistan was not Kabul. Huddleston's remarks must have sounded like music to him who wrote in 1928 the following remarks about Afghanistan.

"It is becoming a modern state. Its road communication has been transformed. There is a well-trained army. There are excellent schools

....in the center of Asia what is almost a new country is in the process of birth or at least, the old country is being metamorphose."

Roads and school are indeed important and we have to give Amanullah credit for bringing about these important changes in his society. But what he missed was the sensitivities of his tribal society. The changes that he brought in the army were too radical to be sustained. He should have gone slowly in understanding that he was transforming a society which was proud of its culture and the sense of honor. Moreover, he thought that the British had adjusted to the new developments in Afghanistan and had accepted him as the kin of his country. It is usually believed that his program of Westernization alienated the clerics and his reforms in the army turned the tribal chiefs against him. But if we see the people who were really affected by his reforms were the urban dwellers mostly. Those who lived in the areas awry from the cities had neither benefited nor were wronged by him except the chiefs who were not happy at seeing their influence being eroded. The British encouraged the religious leaders against him and the result was that in the winters of 1928, the Shinwari Pashtuns revolted in Jalalabad. When they advanced towards Kabul, many of the king's troops deserted and joined the rebels. Then another menace appeared and that was in the form of a

Tajik, who called himself Habibullah but is remembered in history as Bacha-i-Saqqao (the son of a water carrier). He moved his tribesmen form the north and attacked Kabul. Amanullah had no option but to abdicate the throne in the favor of his brother, Inayatullah and leave the country. He went into exile in Italy and died in 1960 in Zurich.

This was the fate of one of the most enlightened ruler of Afghanistan. He had the right vision for Afghanistan and loved his county. He wanted to make it a modern and progressive nation in the word. But his enthusiasm lacked that realism which is the most important element for any ruler to be successful. Afghanistan faces the same situation today. The man who is running the show is a former employee of an American oil company and is he is also under the influence and to some extant dictation of his advisors and former bosses. Will he be able to keep in view the social dynamics of his society in carrying out his agenda or will he face the same problem like many of his predecessors, is something that future will unfold.

(c) ketabton.com: The Digital Library

انځورونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

شهزاده امان الله خان

(c) ketabton.com: The Digital Library

امیر امان الله خان

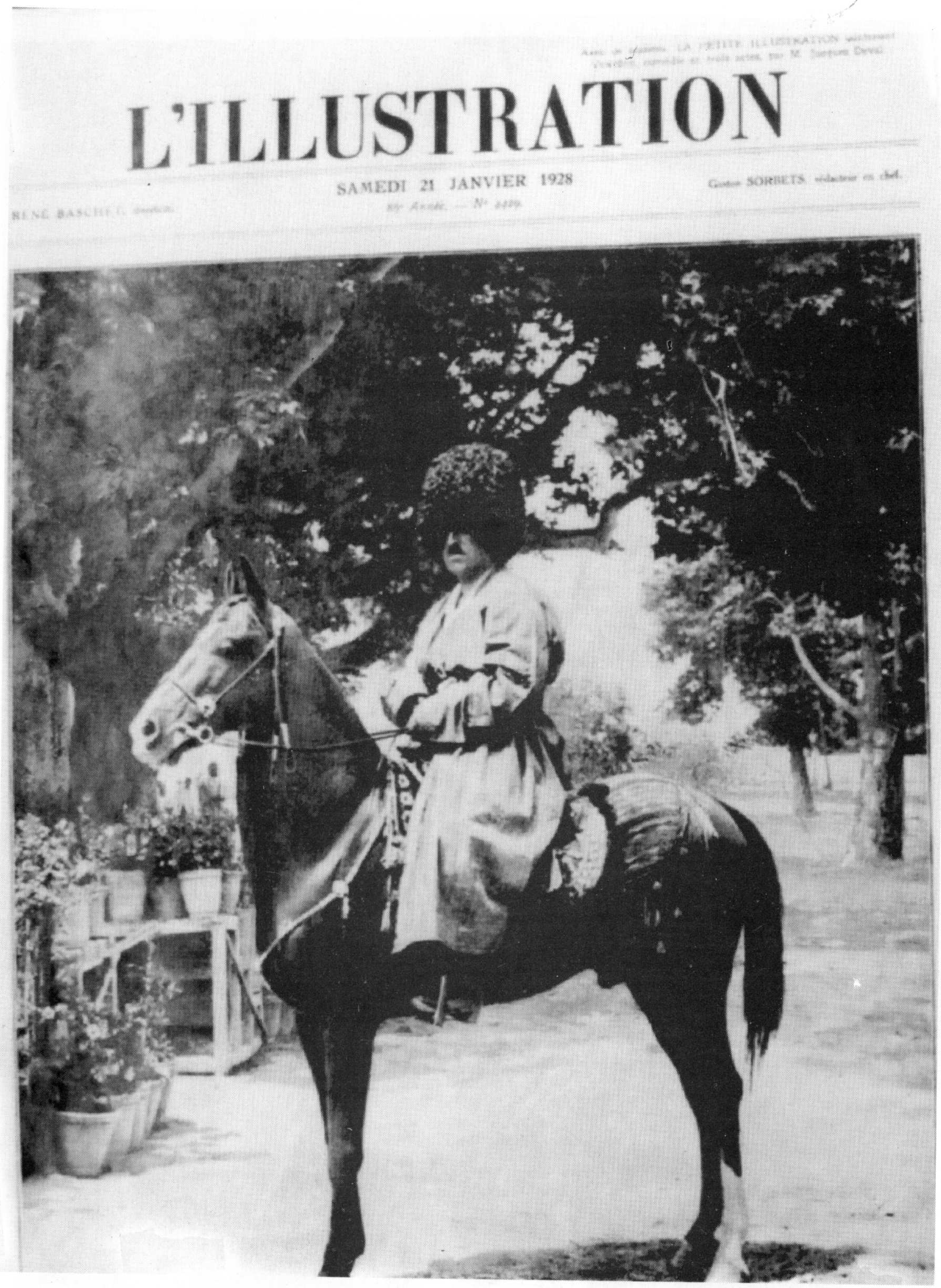

L'ILLUSTRATION

SAMEDI 21 JANVIER 1928

RENÉ BASCHET, directeur.

Gaston SORBETS, rédacteur en chef.

امیر امان الله خان په ترکستانۍ جامه کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

امیر امان الله خان په فرانسه کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

پاچان امان الله خان په روم (ایټالیا) کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ملکه ثریا په روم (ایتالیا) کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

د امیر امان اله خان او ملکه ثریا عکسونه د هغې د زوی د مېز پر سر

(c) ketabton.com: The Digital Library

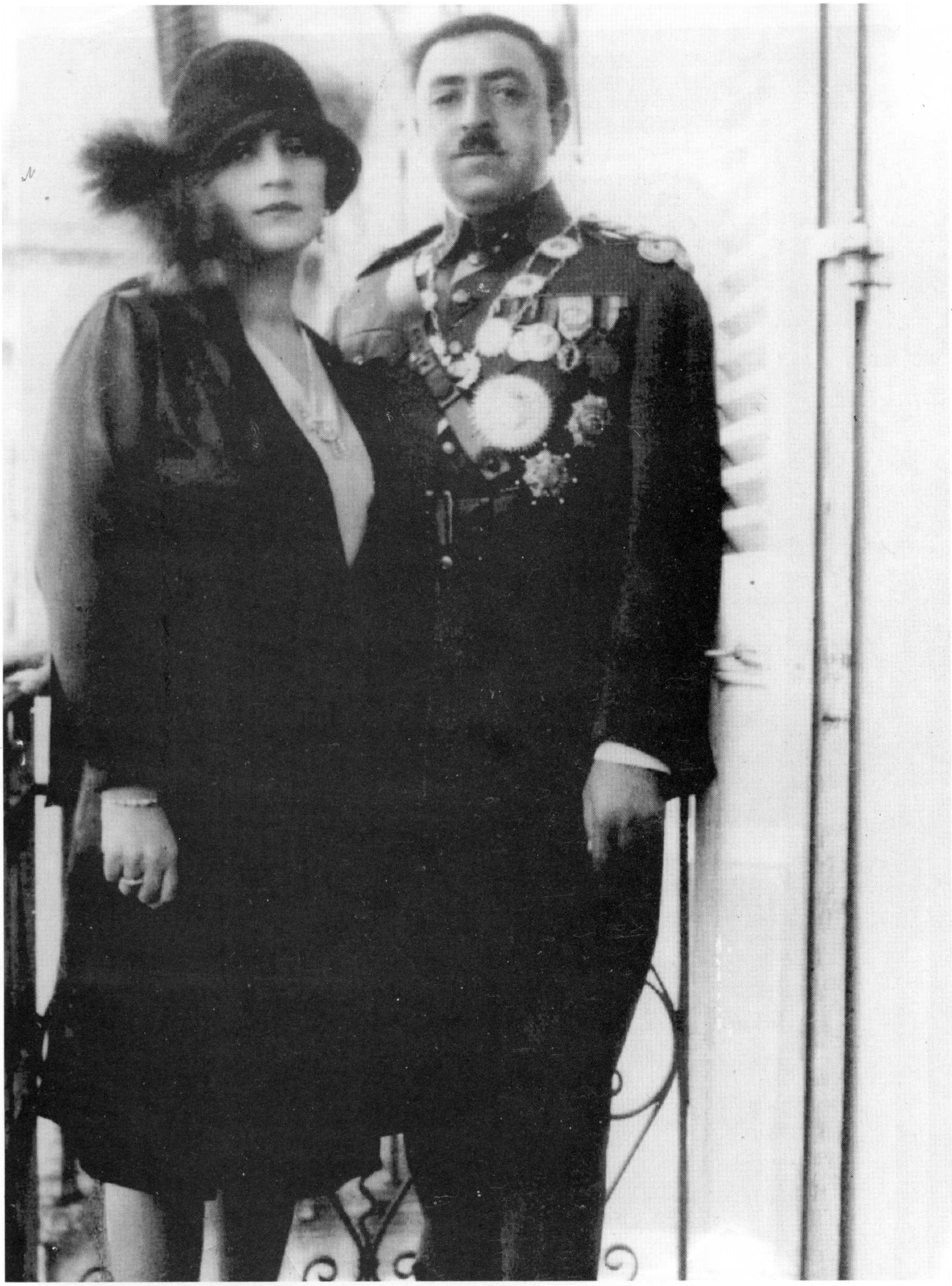

امان الله خان او ملکه ثریا

(c) ketabton.com: The Digital Library

ملکه ثریا

(c) ketabton.com: The Digital Library

Samstag/Sonntag, 13./14. Dezember 2003 NACHRICHTEN Süddeutsche Zeitung Nr. 2

Schwören auf die „arische Bruderschaft“

Nicht erst seit dem Einsatz der Bundeswehr am Hindukusch fühlen sich die Afghanen – den Deutschen besonders verbunden

Glanzvoller Staatsbesuch: König Amanullah (links) 1928 in Berlin bei Reichspräsident Hindenburg. Foto: Scherl

امیر امان الله خان په برلین کې (۱۹۲۸)

(c) ketabton.com: The Digital Library

Ghazi Amanullah Khan Star of Independence of Afghanistan.

Collection of Articles

د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه ـ جرمني

VEREIN ZUR FORDERUNG DER
AFGHANISCHEN KULTUR E.V

د خپرونو لړ (۷۲)

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library